ڕمان و ڕامان

ڕمان و ڕامان

نووسینی: نجم الدين فرج أحمد

مافی له چاپدانەوەی پارێزراوە بۆ نووسینگەی تەفسیر

چاپی سێیەم ٢٠٢٤ز- ١٤٤٥ك

نوسینگەی تەفسیر

بۆ بڵاوکردنەوەو ڕاگەیاندن

هەولێر ـ شەقامی ٣٠مەتری تەنیشت منارەی چۆلی

+964 750 818 08 65

www.al-tafseer.com

tafseeroffice@yahoo.com

tafseeroffice \

ئامادەکردنی پێڕست - نووسینگەی تەفسیر

کرێکار، نجم الدين فرج أحمد

ڕمان و ڕامان ، نجم الدين فرج أحمد (نووسەر)،

١٧٦ لاپەڕە،

١٧* ٢٤ سم

بابەت، ئایینی، مێژوویی

ISBN: 978-9922-679-45-7

له بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی کتێبخانە گشتییەکان/ هەرێمی کوردستان،

ژمارە سپاردنی (٩١٤)ی ساڵی (٢٠٢٢) پێدراوە.

"بیروبۆچوونی ئەم کتێبە، مەرج نییە هەمان بیر و بۆچوونی نووسینگەی تەفسیر بێت."

خەتی بەرگ: نەوزاد کۆیی

دیزاییین: نووسینگەی تەفسیر

ڕمان و ڕامان

نووسینی:

نجم الدین فرج أحمد



بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

إِنَّ الحَمْدَ للهِ نَحْمَدُهُ وَنَسْتَعِينُهُ ونَسْتَغْفِرُهُ، وَنَعُوذُ بِاللهِ مِنْ شُرُورِ أَنْفُسِنا وَمِنْ سَيِّئاتِ أَعْمَالِنا، مَنْ يَهْدِهِ اللهُ فَلا مُضِلَّ لَهُ، وَمَنْ يُضْلِلِ فَلا هادِيَ لَهُ. أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَٰهَ إِلَّا الله وَأَشهَدُ أَنَّ مُحَمَّداً عَبدُهُ وَرَسُولُهُ.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُم مُّسْلِمُونَ

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُم مِّن نَّفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا * يُصْلِحْ لَكُمْ أَعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَمَن يُطِعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا

أَمَّا بَعْدُ: فَإِنَّ أَصْدَقَ الحَدِيثِ كِتابُ اللهِ، وَخَيرَ الهَدِي هَدْيُ مُحَمَّدٍ صَلَى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَمَ

وَشَرَّ الأُمُورِ مُحْدَثاتُها، وَكُلَّ مُحْدَثَةٍ بِدْعَةٌ وَكُلَّ بِدْعَةٍ ضَلالَةٌ، وَكُلَّ ضَلَالَةٍ فِي النَّارِ.

پێشکەشە بە:

ئـــــەو خوشک و برایـــانەی، دەیـــانەوێت سەرڕاستانە لە ململانێی ژۆژئـــــاوا

لە دژی ئیسلام تێ بگەن و بەجورئەتەوە وەکوو پێویست بەرەنگاری ببنەوە.

کرێکار

بەندی یەکەم

ڕمـان و ڕامــان

بەشی یەکەم
ڕۆمـان

باسی یەکەم: کۆتایی خێزاو

وەک چـــۆن مێـــژووی هـــەموو نەتەوەیـــەک، یـــان مێـــژووی هـــەر شارستانییەتییەک دەکرێت بە چەنـد قۆناغێکـەوە، مێـژووی ئیسـلامیش وایـە، ئەویش دەکرێت بە چەند قۆناغێکی زەمەنییەوە؛ وەکوو:

- زەمانی پێغەمبەر (دروودی خوای لـێ بێـت) و خەلیفـەکانی ٠ - ٤١ک/ ٦٢٢-٦٦١ز).
- قۆناغی سەردەمی ئومەوییەکان (٤١ - ١٣٢ک/ ٦٦١ - ٧٥٠ز).
- قۆناغی سەردەمی عەبباسییەکان (١٣٣ - ٦٤٢ک/ ٧٥٠ - ١٢٥٨ز).
- قۆناغی دەوڵەتی عوسمانی (٦٤٣ - ١٣٤٦ک/ ١٣٦٠ - ١٩٢٤ز) و ... هتد.

شارسـتانییەتی ئیسـلامی وەکـوو خێـزاوی دەریـا، زۆر جـار هەڵکشـان و داکشانی بە خۆیەوە دیوە، تا ئەو کاتەی بە یەکجاری دەسەڵاتی نەما و یـەکێتیی ئۆممەتەکـەی لـە سـاڵی (١٩٢٤ز)دا - بەنـەمانی دەوڵـەتی عوسـمانی - فـەوتا و لەناوچوو. وا دیـارە پێویسـتە کورتـە باسـێکی زۆر گـوشراوی ئـەو قۆناغانـەی شارستانییەتی ئیسلامی بکەین، چ وەکوو زەمان، چ وەکـوو جـێ و ڕێ، چونکـە ماوەیەکی خەیاڵییانەی لە کات و شوێندا گرتە دەست.[1]

(١) الدكتور علي عبدالحليم: التراجع الحضاري/ دار الوفاء ـ القاهرة، ط١، ١٩٩٤، ص٢٥٠ـ٢٥٢.

١- شەپۆلی یەکەمی شارستانییەتی ئیسلامی

ئەمە ئەو شەپۆلەیە کە لە سەرەتای سالّی یەکەمی کۆچیی، تا دەگاتە سالّی (٢٣٢ک) گرتەوە، واتە: زیاتر لە (٢٣٠) سالّی خایاند، وەکوو بەرفراوانیی خاکیش؛ دەکاتە هەموو نیوە دوورگەی عەرەبستان و ولّاتی فارسی ئەو سەردەمە، لە باکووریشەوە ئیمپراتۆریەتی ڕۆم.

ئەم بەرفراوانبوونەی دەسەلّاتی ئیسلامی کارێکی هەر وا ساده و ئاسان نەبوو، باجێکی زۆری خواست، قوربانییەکی زۆری لە ئەهلی ئیسلام ویست، ئارامی و پشوودرێژییەکی زۆری لە پشتەوە بوو؛ ئەرکێکی قورس بوو کە خێرخوازانی سەدە چاکەکانی ئوممەتی موسولّمان خستیانە سەر شانی خۆیان. بەو ڕەنجە دەگمەنە بوو کە لە ڕۆژهەلّاتەوە، هەموو عێراق و فارس و ئەفغانستان کەوتنە ژێر ڕکێفی ئیسلامەوە، لە خواریشیانەوە هەموو ولّاتی سند و فەرغانە و لە ڕۆژئاواشەوە گەیشتە کەناری زەریای ئەتلّەسی و پەڕییەوە بۆ ئەندەلووس. دەسەلّاتی حوکمی ئیسلامی توانیی لە پانتایی ئەم ڕووبەرە بەرفراوانەدا زمانی عەرەبی «زمانی قورئان» بکاتە زمانی زۆرینەی میللەتانی ئەم ناوچانە، چونکە هەمووان بەبێ فشار و زۆربۆهێنان بە کۆمەڵ هاتنە ڕیزی ئوممەتی موسولّمان و دینەکەی خوایان وەرگرت.

٢- شەپۆلی دووەمی شارستانییەتی ئیسلامی

ئەمیش ئەو شەپۆلەیە کە زیاتر لە سەدە و چارەکێکی خایاند، لە ماوەی نێوان سالّانی (٢٨٨ - ٤٢١ک) وەکوو بەرفراوانیی خاکیش؛ لەسەر دەستی «سولّتان مەحمودی غەزنەوی» هەموو هیندستانی گرتەوە. بۆیە لە ناوەڕاستی سەدەی

پێنجەمی کۆچیدا دەسەڵاتی حوکمی ئیسلامی ناوچەکانی ئەفریقایشی گرتەوە و لە زەمانی دەوڵەتی مورابیتونی مەغریبدا گەیشتە «سەنیگال»ی ئەمڕۆ.

ئەم شەپۆلی شارستانییەتەی ئیسلام، توانیی ئەم هەموو ناوچە و گەلە جودا و لێکدوورانە وەکوو «ئەندامی لەش» پێکەوە ببەستێتەوە؛ توانیی هەست بە «یەک ئوممەتی» لە ناخی هەمووادا بڕوێنێت و هەموو لایەکی لەسەر پەروەردە بکات! جگە لەوەی کە زمانی عەرەبییشی - بەبێ فەرزکردن - لەگەڵ ئیسلامەکەدا بڵاوەکردەوە، ئەگەرچی نەشبووبووە زمانی هەموو خەڵکی، چونکە میللەتان لەژێر سایەی دەسەڵاتە ئیسلامییەکەدا ئازاد و سەربەخۆ مابوون، زمانی خۆیان پاراستبوو، بەڵام هەمووان هەر ئەوەندە عەرەبی فێربووبوون کە پەرستنەکانی پێ جێبەجێ بکەن.

٣- شەپۆلی سێیەمی شارستانییەتی ئیسلامی

ئەمیان نزیکەی چوار سەدەی خایاند (٤٥١ - ٨٥٧ک/ ١٠٦٠ - ١٤٥٣ز)، وەکوو خاکیش هەموو پانتایی ناوەڕاست و ڕۆژئاوای ئەفریقای گرتەوە، لەم لایشەوە گەیشتبووە ڕۆژهەڵاتی ئاسیا و ئاسیای بچووک. دەوڵەتی عوسمانی لە ساڵی (٨٥٧ک/ ١٤٥٣ز)دا کە شاری «قوستەنتینییە) »ی خستە ژێر ڕکێفی خۆیەوە، توانیی ئاسیای بچووک بکاتە وڵاتێکی ئیسلامی، تواناییشی ئەم شارە گرنگە لە پایتەختی مەسیحییەتەوە بکات بە پایتەختی ئیسلامی و ناوی بنێت «ئیسلامبووڵ»، واتە «شاری ئیسلام»! هەر ئەم ناوەیە کە دواتر - بە ئەنقەست - گۆڕانیان بەسەردا هێنا و کردیان بە «ئیستانبووڵ»، لە کورددییشدا بووە بە «ئەستەنبووڵ».

٤- شەپۆلی چوارەمی شارستانییەتی ئیسلامی

شەپۆلی ئەم قۆناغە هەمووی لەسەر دەستی عوسمانییەکان بوو، وەک زەمان ماوەی دوو سەد ساڵ زیاتری خایاند (٧١٦ - ٩٣٩ک)، وەک ناوچەیش گەیشتە قوژبنەکانی باکووری ڕۆژئاوای ئاسیای بچووک، بەڵقان؛ ولاتی مۆرە، کەنارەکانی دەریای ئەدریاتیکی، دەریای ڕەش، بۆسنەوهێرسکی ئەوروپا؛ تا لە ساڵی (٩٣٩ک/ ١٥٣٢ز)دا گەیشتە شووراکەی دەوری ڤییەننای پایتەختی ئەمڕۆی نەمسا!

کشانەوە

شەپۆلەکانی شارستانییەتی ئیسلامی ئاوا بە کات و شوێندا بڵاوەدەبوونەوە، تا وای لێ هات دەوڵەتی عوسمانی بووە سەرداری دەریا و وشکانی و نوێنەری دەسەڵاتی دین و دنیای موسوڵمانان! لە سەردەمی سوڵتان سولەیمانی قانوونیدا (٨٩٩ - ٩٧٤ک/ ١٤٩٤ - ١٥٦٦ز)، پانتاییەکەی زیادی کرد بۆ چوار سەد هەزار میلی دووجا![1]

ئەم دەوڵەتە بەهێز و پانوپۆڕە، لەو کشانە شارستانییەتییەوە کەوتە وێکهاتنەوە و گرژبوون، بە هۆی چەندین هۆکاری هەڵکۆڵینی ناوەکی، وەک خۆرە؛ کلۆر بوو، تا ئەوەی ڕما!

لەوانە: ئەو لاوازی و خراپەکارییەی کە دەرچەی ئاسایی تەفرەقە و ڕاجیایی بوو، هەروەها پشێویی سیاسی و خیانەتی کاربەدەستان لە یەکتر و لە ئوممەت، لەگەڵ کەڕوو هەڵهێنانی بیر و وشک هەڵاتنی هزر و ژیری و دەستنەخستنی پێشکەوتنی زانست؛ بەتایبەتی لە لایەنی سەربازییەوە، وەکوو: دروستکردنی ئامێری سەربازی، کەرەستەی جەنگ، هونەری ڕێکخستنی سوپا و ئامادەسازی کە دەبوونە هۆی مانەوە و ڕاوەستاوی؛ بەتایبەت کە ئەورووپای دوژمن دەبینرا یارغەی پێ دەکرد و پێش دەکەوتەوە پێی. دەبینرا ئەورووپا ئەم پێشکەوتن و ڕێکخستنەی کردووەتە وزەی پێشبڕکێ! دەبینرا کە ئەورووپا بە هەموو توانایەوە

(١) ئێرە باسی دەوڵەتی عوسمانییە، نەک هەموو دەسەڵاتی ئیسلامیی ئەو کاتە، چونکە دەوڵەتی عوسمانی هێمای خیلافەتی ئیسلامیی بوو کە لە چەرخەکانی ناوەڕاستەوە کەوتبووە دەستیان، ئەم دەوڵەتە زۆری لە گەلانی موسوڵمان لە خۆ گرتبوو؛ بە نەمانیشی، حوکمی ئیسلامی نەما و ئوممەتەکەش پەرتەوازە بوو. ئەگینا دوو دەوڵەتی بەهێزی ئیسلامیی تریش هەبوون کە بریتی بوون لە: «بیلادی فارس» (١٥٠٠ - ١٩٢٥ز) و «دەوڵەتی ئیسلامیی مەغۆلەکان» لە هیندستان (١٥٢٦ - ١٨٥٧ز).

شەو و ڕۆژ هەوڵی هەستانەوە و پێشخستنی خۆی دەدات، دیارە هەر بۆئەوەی نییە ڕاست ببێتەوە و بەس، بەڵکوو خۆی بۆ جەولەی ڕووبەڕووبوونەوە و بەرەنگاریی ئیسلام ئامادە دەکاتەوە! خۆی بۆ گورزی داهاتوو لە پەیکەری دەوڵەتەکەی ئیسلام ئامادە دەکات! هەر بۆیە هێندەی نەبرد دوای سوودوەرگرتن و بەکارهێنانی ئەم پێشکەوتنەی لەگەڵ دەوڵەتی عوسمانیدا، کەوتە شاڵاوی شەڕی نەبڕاوە و هەموو ئامێرە نوێیەکانی جەنگ و پلانە نوێیەکانی شەڕی بەکارهێنا، تا لە (١١٨٩ک/ ١٧٧٤ز)دا زۆر بە خراپی دەوڵەتی عوسمانیی تێک شکاند، ئینجا دەوڵەتانی ئەورووپا لەناو خۆیاندا دژی دەوڵەتی عوسمانی کەوتنە تەقەبەس و ڕێککەوتنی ستراتیژیی سیاسی و سەربازی؛ هەموویان پێکەوە بە ناوی یەکێتیی مەسیحییەوە هێزێکی گەورەی هاوبەشیان پێکەوەنا، تا سەرەتا هێزی دەریایی عوسمانی لەناوببەن، بۆیە هێزە دەریاییەکانی پاپا، ئیسپانیا، بوندوقییەی ئیتالیا، ماڵتا و سافۆ یەکیان گرت و بە هەموویانەوە لە شەڕە دەریاییەکانی «لیبانت»دا نوشووستییەکی تری گەورەیان بەسەر عوسمانییەکاندا هێنا.

دەتوانرێت بوترێت کە لە ساڵی (١٥٧١)ی زایینییەوە دەوڵەتی عوسمانی توانای هێرشی نەما و کەوتە بەرگری، بەڵام توانیی ئەم حاڵەتەشی بۆ زیاتر لە (١٣٠) ساڵی تر ڕابگرێت، لە بەرەی بەرانبەریدا هەموو دەوڵەتانی ئەورووپا یەک و پێشکەوتوو بوون، سوپای ڕێک و ئامێری پێشکەوتوویان لەدەست بوو؛ بۆیە بەڕاستی پەیمانی «کارلۆفینز» کە دەوڵەتی عوسمانی بە ناچاری لە ساڵی (١٦٩٩ز)دا لەگەڵ ئەورووپادا ئیمزای کرد، بە خاڵی وەرچەرخان و سەرەتای خۆرئاوابوونی عیززەتی ئیسلامیی عوسمانی دانرا.

ئەم قۆناغە لەم ساڵەوە دەست پێ دەکات، تا یەکەم جەنگی جیهانی دریژەی کێشا کە هەمووی بریتی بوو لە «زەمانی جەنگی بەرگری»، هەموو هەوڵ و ڕەنجەکان بۆ ئەوە بوون دەوڵەتی عوسمانی نەکەوێت، بەڵام هاوکێشەکە

لاسەنگ بووبوو؛ ئەورووپای گەنجی بە گوڕوتین بەرانبەر دەوڵەتی عوسمانیی پیر و پەککەوتە!

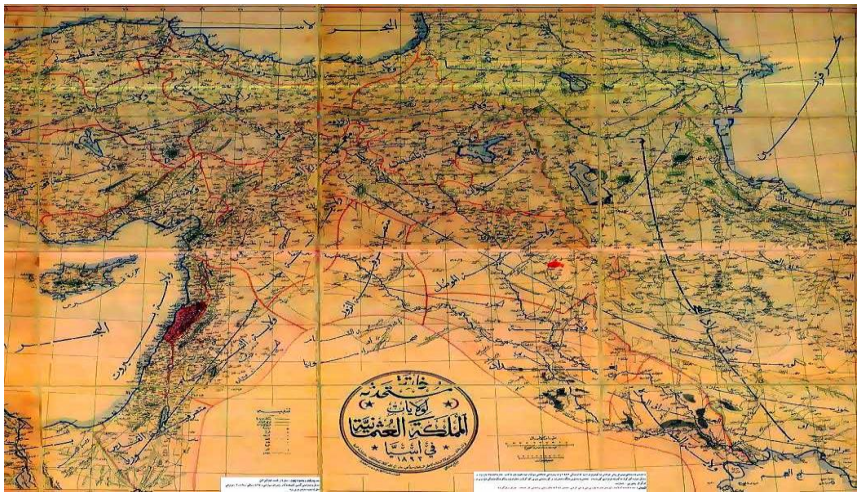
ڕەنجە زۆرە بە سەبرەکەی «سوڵتان عەبدولحەمید»ی ڕەحمەتی هەر بۆ پاراستنی پەیکەرە ئێسکەکەی دەوڵەتی «خیلافەت» بوو، چونکە سەردەمی ئەم وەکوو سەردەمی لەناوچوونەکەی ئەندەلووس بوو، وەک چۆن لەولا ئیسپانیا هەر بەوە ڕانەدەوەستا کە موسوڵمانانی ڕیشەکێش کردووە و دەیویست بۆ ئەوانەش بپەڕێتەوە کە پەڕیوونەتەوە وڵاتی مەراکیش، تا لەوێیش تەفروتونایان بکات! ئەورووپاییەکانی ڕۆژهەڵاتیش بەرانبەر دەوڵەتی عوسمانی هەر وا بوون! بۆیە هەموو دەوڵەتانی ئەورووپا سوور بوون لە سەر دابڕ دابڕکردنی دەوڵەتی عوسمانی، لە لایەکەوە پچڕین و داماڵینی ناوچەکانی ئەورووپای دەوڵەتی عوسمانی، بە ناوی ڕزگارکردنەوە کەوتنە دەستتێوەردان و دنەدانی گەلانی غەیرە تورکی لە بەڵقان، یۆنان و شوێنانی تری ئەورووپای ژێر دەسەڵاتی عوسمانییەکان؛ لە لایەکی ترەوە دەستخستنە ناو کاروباری دەوڵەتی ڕەسمیی عوسمانییەکان و فشار بۆ هێنانیان و لێک هەڵوەشاندنی پێکهاتەکانی دەوڵەتی عوسمانی. ئەمە خۆی نەخشەیەکی کۆن بوو، بەڵام هەلی بۆ ڕەخسا، تا بهێنرێتەوە پێش و لێی زیاد بکرێت، خۆ وەزیری ئەوسای ئیتالیا «جۆڤارا ئالامانی» لە کتێبەکەیدا «سەد پرۆژە بۆ دابەشکردنی تورکیا»، باس لە هەبوونی سەد پلانی ئەورووپایی دەکات بۆ ئەو دابڕ دابڕبوونەی دەوڵەتی عوسمانی و ڕماندنی.

«تۆینبی»ی بیرمەند دەربارەی ئەو پرۆژانە دەڵێت: "دوای ئەوەی ڕۆژئاوا جیهانی ئیسلامیی لە هەموو لایەکەوە گەمارۆ دا، ئینجا تۆڕەکەی هەڵدایە سەری، ئیدی ڕۆژئاوا کەوتە قۆناغی هێرش و هەڵمەتی چڕ و پڕی خۆی بۆ ناوجەرگەی وڵاتی دوژمنە کۆنەکەی، ئەم هەڵمەتە چڕ و پڕەی ڕۆژئاوای نوێ بۆ

سەر جیهانی ئیسلام؛ بووە مایەی بەرپابوونی ئەم پێکداهەڵپژان و ململانێیەی هەردوو شارستانییەتییەکە."[1]

* * *





(١) أنور الجندي: الإسلام والغرب/ المكتبة العصرية ـ بيروت، ط ١٩٨٢/١، ص١٤٠.

باسی دووەم: هەوڵی نۆژەنکاری

ئەوانەی هەوڵی چاکسازییان دا لەناو دەزگاکانی دەوڵەتی عوسمانیدا زۆر بوون، هەموو تواناشیان سەرڕاستانە خستە گەڕ، بۆئەوەی بەربەستێک لەڕێی ئەو دارمانە بەردەوامەی دەوڵەتدا ڕابگرن کە ڕۆژانە هەستیان پێ دەکرد! ئەمانەش هەیانبوو لە ڕیزی سیاسەتمەدارانی عوسمانی بوون، هەیانبوو لە دادوەر، بیرمەند، زانا و شەرعناسانی کۆمەڵگەکە بوون، هەمووان هەستیان بەو لافاوە وێرانکارییە دەرەکییە دەکرد کە لە ئەورووپاوە هەر جمەی دێت و دێت! هەستیشیان دەکرد کە هێزی بەرەنگاریی ناوەکی ئەوەندە لاواز بووە هیچ ئەوە نەماوە ببێتە بەربەست، هەرچەندە سەڵتەنەتی عوسمانی خۆیشی چەندین جار هەوڵی گۆڕانکاریی ئیجابیی دا، هەوڵی نوێخوازی و سوودوەرگرتنی لە ئەورووپا دا، بەتایبەتی لە شێوازی فەرەنسی. بە تێپەڕبوونی کات ئەم چاکسازانە زۆر دەبوون، تا بوونە دەستەیەکی ئیسلامیی کاربەدەستی دڵسۆزی دەوڵەت و خاوەن دیدێکی بەرفراوانی ڕەسەنێتی و نوێکردنەوە، ئەمەش بووە هۆی ئەوەی ئیسڵاحاتێکی باش بێتە بەرهەم و دارمانی دەوڵەت بۆ «سەد ساڵ»ێکی تریش دوا بخات.

لە سەرەتای ساڵانی سییەکانی چەرخی نۆزدەدا، دوو بیرۆکە هاتنە کایەوە کە بوونە خاوەن مەدرەسەی ئیسڵاحی، هەردووکیشیان لە ئەنجامی تێکەڵاوی، یان پێکدادانی شارستانییەتی بەتینی ئەورووپایی بوو. ئەو دوو بیرۆکەیەش بریتی بوون لە:

١- نوێکردنەوەی پرۆسەی سیاسەتی ئیسلامی.

٢- نوێکردنەوەی خودی ئیسلام بە بانگەواز و دەزگاکانییەوە.[١]

(١) رضوان السيد/ سياسات الإسلام المعاصر/ دار الكتاب العربي/ بيروت. ١٩٧٧، ص ١٨.

دیدی بیرۆکەی یەکەم زیاتر بە هاندانی «محەمەد عەلی پاشا»ی میسر بوو کە سەربەخۆیانە دەبزوا، بەڵام ئیعتیهادی دەکردەوە سەر ئەو بڕیار و پرۆسە ئیسڵاحییەی کە «سوڵتان مەحموودی دووەم» - کە لە ساڵی (١٨٣٩ز) وەفاتی کردووە - بە مەرسوومێکی سوڵتانی دەری کردبوو، ئەمەش ئیعتیهادی سەرەکیی دەکردە سەر خودی ئیسلام و شەریعەتەکەی بۆ داهێنانی هەموو لایەنێکی چاکسازی، بە شێوەیەکی پارسەنگ کە لە لایەکەوە مەرجەکانی ئیجتیهادی ئیسلامی بپارێزێت و لە لایەکی تریشەوە لە واقیعی کردەوەییدا گۆڕانکاری بخوڵقێنێت. بەم شێوەیەش کەس ناچاری ئەوە ناکرێت کە هەر دەبێت ئەو شێوە چاکسازییە قەبووڵ بکات.

دەوڵەت هەرچەندە لاواز بووبوو، بەڵام «هێزی زاتی»ی خۆی لە هەموو ڕووداوەکاندا کاریگەر بوو، جێ ئاراستەی بە هەموو چالاکییە ئیسڵاحییەکانەوە دیار بوو، بۆیە هەندێک بیرمەند و سیاسەتمەدار هەستیان دەکرد سەرباری ئەوەش کە لەگەڵ خەت و ڕێبازی ئەم سوڵتان و ئەو دەسەڵاتداردا ناسوڵحێن؛ بەڵام خۆ بە خۆ کەوتوونەتە سەر ئیسڵاحسازییە ئیسلامییەکە و بوون بە هاندەری، لەوانە: «ڕوفاعە ڕافع ئەلتەهتاوی»ی میسری، «عەلی موبارەک»، «خەیرەددین تونسی»، «جەمالەددینی ئەفغانی»، «محەمەد عەبدە»، «ڕەفیق ئەلعەزم» و چەندینی تر... ئەم ڕەنجە ئیسڵاحییە بە وزەی ئەم ناوداڕە ئیسڵاحییانە ماوەی «پەنجا ساڵ» گۆڕانکاریی لە خۆ گرت و بەردەوام لە کاملبوونی پرۆسەکەیدا بوو.

لەو کاتەی کە ئەم دوو مەدرەسە ئیسڵاحییە دڵسۆزە لە کاری چاکسازی و گۆڕاندا بوون، لەو لایشەوە ڕەنجێکی تری شەو و ڕۆژی پڕ مەکر و فێڵ هەبوو کە بە نهێنی و ئاشکرا، بە وزەی خۆی، پشتیوانیی دەرەکی و یارمەتیی پیاوانی مەسیحییەوانیی ناو وڵاتی موسوڵمانان؛ هەر خەریکی فەشەل پێ هێنانی پرۆسە ئیسڵاحییە ئیسلامییە نوێخوازییەکە بوون، بۆئەوەی ڕێ بۆ ئیسڵاحێتییەکەی

خۆیان خۆش بێت که هەمووی له دید و بۆچوون، پێناسه و پلانی ئەوروووپاوه سەرچاوەی گرتبوو، هەموو بڕگەکانیشی کۆمەڵگه و دەوڵەتی بەرەو عەلمانییەتێکی بێدینی دەبرد.

سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم (که له ماوەی نێوان ١٨٧٦ - ١٩٠٨ی زایینیدا حوکمی کرد)، ویستی به «**زیندووکردنەوەی بیرۆکەی خیلافەتی ئیسلامی**»، دەوڵەتی عوسمانی ڕاست بکاتەوه، بۆئەوەی بەرەی ناوخۆی وڵات یەک بخاتەوه، ئەمەشی به ناوی (الجامعة الإسلامية)وه بڵاوەکردەوه. خەریک بوو ئەم مەسەلەی خیلافەتی ئیسلامییه بکاته پرۆسەیەکی گردکردنەوەی جیهانی! بەو ئومێدەی سەرلەنوێ ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی بخاتەوه ناو دڵ و دەروونی موسوڵمانان و ناوجەرگەی جیهانی موسوڵمانان، تا موسوڵمانان بتوانن بەربەستێک به ڕووی ئەو هەموو ڕەنج و هەوڵدانه بەردەوامەی ڕۆژئاوادا دروست بکەن که دەیەوێت ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی بڕووخێنێت و خاک و ئوممەتەکەشی دابڕ دابڕ و بەش بەش بکات! جا هەر که سوڵتان ئەم پرۆسەیەی خۆی ڕاگەیاند، وەڵامدانەوەیەکی زۆر بەرفراوان و سەیری بۆ هاتەوه، تەنانەت له ئەندۆنیسیاشەوه - ئەو زەمانه تەنیا جاوه و سۆمەترە بوون - وەڵامی درایەوه که دەسەڵاتی دەوڵەتی عوسمانیی زۆر درەنگ پێ گەیشتبوو. سوڵتان دەیویست بەم کارەی ئەوه له ڕۆژئاوا بگەیەنێت که هێشتا دەوڵەتی عوسمانی تاکه مەرجەعییەتی موسوڵمانانه و ناشێت و ناکرێت له هەموو دانوستان و ڕێککەوتنەکانیاندا که پەیوەندیی به موسوڵمانانەوه هەبێت، ئەو ئیهمال بکرێت و بخرێته کەنار.

ڕەنجی گۆڕانکارییه ئیسڵاحییه ئیسلامییەکەی ناو دەوڵەتی عوسمانی بەم شێوەیه دەڕۆیشت و له بەرانبەریدا ڕەنجی وێرانکاری و هەڵوەشاندنەوەشی بەردەوام بوو! ئەم دوو ئاراستەیه له زۆرانبازیدا بوون، تا یەکەم جەنگی جیهانی قەوما و ئەنجامەکەشی ئەوەنده کاریگەر بوو که سەرتاپا ڕێڕەوی مێژووی

گۆڕی. هەموو ئەنجامی جەنگەکە لە قازانجی «ئیسلاحییە عەلمانییە بێدینەکان»دا هاتەوە و ئەوەندە پشتیان گیرا، تا گەیشتنە سەر حوکم، ئیسلاحییە ئیسلامییەکەش ئەوەندەی تر دەستەپاچە کەوت و خۆی و پرۆسە و کولتووری گۆشەگیر کرا و پووکێنرایەوە و وردە وردە بە مردنی بیرمەند و پێشەوایانی، ئەویش بە مردوویی چووە لاپەڕەکانی مێژووەوە.[1]

موسوڵمانانی نیوە دوورگەی هیندستان دووچاری زۆر کێشەی جۆراوجۆر و ئاڵۆز بووبوونەوە: لە لایەکەوە ئیستیعماری ئینگلیزی وڵاتی داگیرکردبوون و دەسەڵاتی سیاسیی حوکمڕانیی ئەو وڵاتە گەورەیەی لێ سەندبوونەوە و سیستمی سیاسیی ئیسلامیی لادابوو، هەموو بەشێکی دەسەڵات و هێزی وڵاتی بۆ خۆی زەوت کردبوو. لە لایەکی تریشەوە ڕووبەڕووی ئەو حەقیقەتە بووبوونەوە کە ئەوان کەمایەتییەک بوون کە لە وڵاتێکی بەرفراوانی وەکوو هیندستاندا حوکمی زۆرینەیەکیان دەکرد کە وەک لێشاوی دەریا بوون، بەڵام وا ئێستا دەکەونە بەردەستی ئەو زۆرینەی بە ڕقەوە ئینگلیز لێی زیت کردوونەتەوە! سەرباری ئەمانەش بیر و هۆشی هەڵچووی نوێی نیشتمانیی هیندۆسییەکان کە موسوڵمان و ئینگلیزەکانی خستبووە تای تەرازوویەکی نامۆوە و هەردوو لایانی بە غەریبە دەزانی و دەیوت: "پێویستە نیشتیمانپەروەرانی هیندۆسی بیانکەنە دەرەوە!"

لە ناو موسوڵمانداندا ڕەوتێکی ئیسلاحسازیی نوێکردنەوە بە سەرۆکایەتیی «سەیید ئەحمەد خان» دروست بوو کە پێناسەی هیندستانی ژێردەستی ئینگلیزی کردبووەوە بەو سیفەتەی کە وڵاتی هەموویانە، خۆ موسوڵمانان هەر خەڵکی ئەو

(١) بۆ زانیاریی زیاتر و وردەکاریی زۆرتری ئەم باسە، بگەڕێرەوە بۆ وتارەکانی «ئیسلام و کوردایەتی»ی نووسەر، لەوێ جگە لەوەی ڕووداوە مێژووییەکانی باس کردوون؛ شیکارییەکی وردەکارانەی بەرفراوانیشی خستووەتە ڕوو. ئەگەر خوا ئیزنی لەسەر بێت «زادی» بە شێوازی کتێب دەیخاتەوە بەردەستی فێرخوازانی و سەرجەم خوێنەرانی تر، تا هیچ کەس لەو شاکارە بێوێنەیە مەحرووم نەبێت. «زادی».

وڵاتە بوون و موسوڵمان بوون. سەیید ئەحمەد دیدی موسوڵمانانی وا ڕوون کردبووەوە کە دەخوازن وەک وڵاتی هاوبەشی هەموو لایەک هەوڵ بدەن بۆ ئازادکردنی هیندستان بەو سیفەتەی کە وڵاتی هەموو لایەکییانە. مەبەستی سەیید ئەوە بوو کە مادام موسوڵمانەکان تازە دەسەڵاتی سیاسی و حوکمیان لە (١٨٥٧ز)ـەوە لەدەست چووە و کەنار خراون، با هیچ نەبێت کەمێک لەو بێبەشبوونەی موسوڵمانان نەهێڵرێت کە بە سەریاندا سەپاندوون کە ناچاریان دەکەن بەوەی، یان دەبێت دەست لە ئیمتیازاتی مێژوویی خۆیان هەڵبگرن، یان بار بکەن و وڵات چۆڵ بکەن و بۆ هەر کوێ دەچن، بچن!

لە وڵاتی فارسیش - کە، هەتا (١٩٢٥ز) هەر وا بە ئێرانی ئەمڕۆ دەوترا -، لایەنگرانی دەستوور خەباتێکی نەپساوەیان کردبوو، تا لە ساڵی (١٩٠٦ز)دا توانییان شۆڕشێکی گۆڕانکاریی بیناسازی بە ناوی شۆڕشی مەشرووتییەت (دەستوورخوازی) بەرپا بکەن کە بە دەق لە دەستووری وڵاتدا نووسرا: "دەبێت دەستەیەک لە زانایانی شەرع هەبن کە بڕوانن هەموو بڕگە یاسایەک کە دادەڕێژرێت، تا بزانن داخۆ لەگەڵ شەریعەتی ئیسلامدا دەسازێت، یان پێچەوانەیەتی؟" ئەم دەستە زانایەش هەر وا بە چاودێریی بەهێزەوە لە پەرلەماندا، تاوەکوو ساڵی (١٩٢٥ز) مانەوە، تا ئەوەی «ڕەزا شای پەهلەوی» کوودەتا سەربازییەکەی کرد و لایدان.[1] ئیتر سیستمی حوکمی وڵاتی کرد بە سیستەمێکی عەلمانی کە دینی لە دەوڵەت جیا کردەوە.

ئوممەتی ئیسلامی لەو سەردەمەیدا چەندین بزاڤی ئیسڵاحسازیی تێدا بوو، هەر یەک لە ناوچەی خۆیدا کاریگەر بوو، هەیانبوو ڕاستەوخۆ ڕووبەڕووی ئیستیعمار بووبووەوە و کەوتبووە جیهاد بەرانبەری، هەیانبوو بزووتنەوەیەکی فیکری و سیاسیی دروست کردبوو. ئەمانەش جاری وا هەبوو لە مەدرەسەیەکدا

(١) هەمان سەرچاوە، ل ٢٦ ـ ٣٠.

دەردەکەوتن، یان لە تەریقەتێکی سۆفێتی، یان لە کەسایەتییەکی کاریگەری شەرعناس، یاخود هەڵکەوتووی ئیسلامی؛ وەکوو: «بزووتنەوەکەی محەمەدی کوڕی عەبدولوەهاب» لە نیوە دوورگەی عەرەب (١٧٠٣ - ١٧٩٠ز)، «بزووتنەوەی سنووسی» لە باکووری ئەفریقیا (١٧٨٧ - ١٨٥٩)، «بزووتنەوەی ئیمامی شەوکانی» لە یەمەن (١٧٦٠ - ١٨٣٤ز)، «بزاڤی شێخ جەمالەددینی ئەفغانی» سالّی (١٨٣٩ - ١٨٩٧ز)، «بزووتنەوەی عەبدوڕەحمان کەواکیبی» لە شام (١٨٥٥ - ١٩٠٢ز)، «ڕەنجەکانی شێخ محەمەد عەبدە» لە میسر (١٨٤٩ - ١٩٠٥ز)، «بزووتنەوەی نەقشبەندیی باکووری کوردستان» لە سالّی (١٨٤٣ - ١٨٩٩ز)، «بزووتنەوەی شێخ سەعیدی پیران لە باکووری کوردستان» بۆ هێنانەوەی خیلافەت (١٩٢٥ز)، «شێخ سەعیدی نوورسی و بزووتنەوەی مەدرەسەی نوور» لە سالّی (١٨٧٥ - ١٩٥٩ز)، «بزووتنەوەی تەریقەتی تیجانی» لە ئەفریقا، لە هەریەک لە: مەراکیش، کامیرۆن، سەنیگال، نێجیریا؛ نەیجەر، گابۆن و سوودان و ... هتد.[1]

بەڵام ئەم هەموو بزووتنەوە و ڕەنجە قورس و زۆرە هەر هەموویان دارمان و خۆیان بەرانبەر ئەو لافاوە شارستانییەتییەی ڕۆژئاوا نەگرت کە وەک شالّاوی گڕی شەڕ بە وڵاتی موسوڵمانان وەربووبوو؛ وەکوو دید و تێڕوانینێکی فەلسەفی، سیستمێکی سیاسی و پەیکەرێکی ئیدارەی دەوڵەتی نوێ، وەکوو هێزێکی سەربازیی چەکدار و مۆدێرن، بە هێزێکی سوپایی ڕێکوپێک و بە چەکی باروتییەوە کە تازە ئەوروپا دایهێنابوو، هاتە سەر موسوڵمانان! بەوپەڕی چوست و چالّاکیی مەدەنی، زیندەیی ژیان و بەرنامەی حوکم، داوەری، ئابووری؛ بۆچوونی کۆمەڵایەتی و ئەزموونی دەوڵەمەندی کۆن و نوێی میللەتانی ئەوروپاوە هاتنە سەر ئوممەتێکی لاواز و کۆڵبووی ئیسلام کە نە لە

(١) د. علي عبدالحليم محمود: التراجع الحضاري. دار الوفاء/ القاهرة ط١، ١٩٩٤، ص٣٤٣ و ٣٥٠. بەڵام ناوی «باکووری کوردستان»ـەکە لە لایەن ئێمەوەیە، نەک لە لایەن نووسەری بەڕێزەوە.

توانایدا بوو بەر بە شاڵاوی سەربازییان بگرێت، نە لە توانایشیدا بوو شارستانییەتەکەیان لە خۆ بگرێت، چونکە شارستانییەتی ئیسلامی چەمابووەوە و پێویستی بە ڕاستکردنەوە هەبوو، شارستانییەتی ئەوانیش لە هەڕەتی لاوێتیدا بوو و لە کەرەستەی خاو و بازاڕی نوێ دەگەڕا! هەردووکیشیانی لە موسوڵمانان و وڵاتی موسوڵمانداندا دۆزیبووەوە!

* * *

باسی سێیەم: هــەرەس

لە وردبوونەوە و سەرنجدانی مێژووی ململانێ و پێکداهەڵپژانی کۆمەڵاندا، هەر زوو دوژمنایەتیی سەختی ڕۆژئاوات بە شێوەیەکی گشتی بەرانبەر بە ئیسلام بۆ دەردەکەوێت، دەبینیت لە هەموو ئەو ئوممەت و میللەت و گەلانەی ئیسلام چووەتە ناویانەوە، وەک: (وڵاتی فارس، هیندستان، ئەفریقیا، ئەنادۆڵ و ... هتد)، ڕۆژئاوا لە هەموویان ڕق ئەستوورتر بووە بەرانبەر بە ئیسلام؛ بۆیە ئەهلی ئیسلام و دادپەروەرانی میللەتانی تر هەست بەوە دەکەن کە ڕۆژئاوای کۆن و نوێ زۆر بە کەللـەڕەقی بەرانبەر ئیسلام دەوەستێتەوە، زۆر بە ڕق و کینەوە موسوڵمانان دەچەوسێنێتەوە، ڕەنگە لەبەر ئەوە بێت کە دەبینن ئەم ئیسلامە هەر چەندێک دەیبەزێنن هەر گیانی بەربەرەکانێی کز نابێت، هەر چەندێک دەیشکێنن هەر نابەزێت؛ هەر چەندێک لاواز دەبێت، نە دەچەمێتەوە و نە دەکەوێتە کەنار و واز دەهێنێت، کۆڵیش ببێت هەر کۆڵ نادات! دەبینن ئەم ئیسلامە لە جیهادیدا سەرسەخت و دڕە، لە ئاشتیدا دەڵێی ئاوە و کە دەکەوێتە ژێر تاوێرە بەرد دەبێتەوە بە کانی و کە لە سەریشەوە دێتە خوار بە دڵۆپە دڵۆپی بەردەوامی، تاوێرە بەرد دەکاتە ماقۆڕی خۆی! لە هەردوو باریشیدا ئەوەندە پشوودرێژە ماندوو نابێت، دەگۆڕێت و ناگۆڕدرێت و کە یەکێکی کرد بە موسوڵمان بە مردنیشی پاشگەز نابێتەوە! کە مەغۆل دێتە وێزەی و پایتەخت و وڵاتی دەخاتە ژێر ناڵی ئەسپەکانی، موسوڵمانان بە ئیسلامەوە دەننێرنەوە بۆ هیندستان و شەش سەد ساڵ حوکمی هیندستانیان بە سیستمی ئیسلامی پێ دەکات، تا شارستانییەتێکی لەوێ بۆ بنیات بنێن!

لەبەر ئەم سیفەتانەیە کە ڕۆژئاوا بە هەر شێوەیەک بێت، بە هەر ڕێگەیەک بێت، هەر دەیەوێت ئیسلام تەسفییە بکات، دەیەوێت لە هەموو شوێنێک هەر

وەک ئەندەلووس ڕیشەکێشی بکات و ئاسەوارەکانی بگۆڕێت؛ بەڵام هەمیشە لە ترس و حەزەری پەیدابوونی «محەمەد فاتیح»ێکی دیکەدایە کە لێی قوت ببێتەوە و بە هەڵمەتێکی (الله أكبر)ی جیهادەوە بۆی بێتەوە و قوستەنتینییەی پایتەختی ڕۆمی لێ بکاتە ئیسلامبوول (شاری ئیسلام) و کڵێسەی «ئەیا سۆفیا»ی لێ بکاتە مزگەوت و مل بنێت بۆ سەر سنووری ڤییەننا! بۆیە بیرمەند، پیاوماقوولّ و سیاسەتمەدارانی ڕۆژئاوا دەمێکە هاتوونەتە سەر ئەو ڕایە کە لەگەڵ لێدان و پەلامار و هێزی سەربازیدا، دەبێت پلانی «**گەمارۆدانی ئیسلام لەناوەوە**»یش بخرێتە بەر، بە مانایەکی تر: حەتمەن دەبێت «**کلیلی کەمال ئەتاتورکییانە**» بەکار بهێنرێت، تا لە ناوەوە کەسێک قەڵاکە بە ڕووی سیاسەت و هێزی سەربازیی ڕۆژئاوادا بکاتەوە.

ئەمە بوو ئەو پلانەی کە ڕۆژئاوا لە ماوەی ئەم دوو - سێ سەدەیەی دواییدا لە وڵاتانی ئیسلامدا گرتییە بەر.

ڕۆژئاوا لە ڕەنجێکی نەپساودایە بۆ ڕاوەستاندنی کشانی ئیسلام و تەشەنەکردنەکەی لە ڕۆژئاوا و غەیری ڕۆژئاوادا، «ئالفێرد کانتۆڵ سمێس»[1] دەڵێت: "ڕۆژئاوا هەر لە کۆنەوە تا ئێستاش زۆر لەو «هێزە مەعنەوی»یە گونجاوە دەترسێت کە لە جیهانی ئیسلامدا هەیە، چونکە ئەوە کە بووەتە هۆکاری یەکخستنی موسوڵمانان و ڕێکخستنیان لەسەر پاکیی «تێڕوانینە تەوحیدی»یەکەی. ڕۆژئاوا لەمێژە ترسی ئەم هێزەی لێ نیشتووە، ساڵەهای ساڵیشە هەوڵی پووکانەوە و لادان و ڕادانی دەدات! لە کۆششێکی بەردەوامدایە بۆ لە شیرازە پسان و لێک هەڵوەشانی جیهانی ئیسلامی، هەر هەوڵی زیندووکردنەوەی ئیختیلافاتی کۆن و دروستکردنی ئیختیلافاتی نوێیان لە ناودا

(١) علي عبدالحليم محمود: التراجع الحضاري/ دار الوفاء، ط١/ ١٩٩٤، ص٢٧٦. و أنور الجندي: الإسلام والغرب/ المكتبة العصرية/ القاهرة، ط١ ـ ١٩٨٢، ص٨.

دەدات، ئینجا بەردەوامیش دنەی ئەم دژی ئەو دەدات و پشتی ئەویان دژی ئەوی تریان دەگرێت، تا تێکیان بەربدات و هەموویان بکات بە گژی یەکتریدا، نەبادا یەک بگرنەوە. من وا دەزانم ئەوەی گەوجێتی و گەلۆری ڕۆژئاوایە، ئەوەیە کە لە جیاتیی لێک حاڵیبوون، هەر سوورە لەسەر ڕووبەڕووبوونەوەی ئەم هێزە ئیسلامییە، ئەوەش دەبینێت کە، تاکوو ئەم هێرشیان بکاتە سەر و ڕووبەڕوویان ببێتەوە، موسوڵمانان زۆرتر و زووتر یەک دەگرن و دەبنە یەک کوتلە! ڕۆژئاوا لەم ماوە زۆرەی تەمەنی ئیسلامدا، نەیتوانی سۆز و ڕێزی موسوڵمانان بۆ خۆی کەسب بکات، بەڵکوو لە جیاتیی ئەوە قین و بوغزێکی جەماعیی بەرانبەر دروست بووە. ئەوەیشی کە بەردەوام فوو بە کوورەی ئەم قین و بوغزەدا دەکات، چالاکیی مەسیحییەوانی، دینگۆڕینی موسوڵمانان، بەڕۆژئاواییکردنیان و داگیرکردنی وڵاتەکانیانە؛ بە هیوای ژێردەستەیی و زەلیل کردنیان!

ئەمە جگە لە تاڵانکردن و ڕووتاندنەوەی وڵاتەکانیشیان لە ڕووی ئابووریییەوە! ئینجا ئەو هەموو تۆندوتیژی، ڕق و دەمارگیرییەی کە ڕۆژئاوا بەرانبەر هەموو شتێکی عەرەبی و ئیسلامی دەینوێنێت!"

«کۆنگرەی بەرلین» - لە ئەڵمانیا - کە لە ساڵی (١٨٧٨ز) بەسترا، یەکەمین هەوڵدانی کۆمەڵکارییانەی ڕۆژئاوا بوو بۆ چەقاندنی چەقۆی پارە پارەکردنی جەستەی دەوڵەتی عوسمانی کە هەر یەک لە وڵاتانی: ئەڵمانیا، نەمسا، مەجەڕ، فەڕەنسا، شانشینی یەکگرتووی بەریتانیا، ئیتالیا و ڕووسیا بۆ «**باسوخواسی مەسەلەی ڕۆژهەڵات**» بەشداریان تێدا کرد؛ ئەمەش دوای ئەوە بوو کە ئەوروپا گەڕابووەوە سەر ئەو کۆمەڵکاری و ڕێککەوتنەی پێی دەوترا: «**پەیمانە پیرۆزەکە**» کە گەورەترین بڕگەی بریتیبوو لە: ڕزگارکردنی (بولگاریا، بەڵقان، مونتیگرە (شاخە ڕەش)، بۆسنە، هەرسک، سربیا و ڕۆمانیا) لە دەسەڵات و حوکمی عوسمانی. هەروەها دەبوو بەپێی ئەو پەیمانە پیرۆزە بابولعالی

(دەوڵەتی عوسمانی) تەنازوول لە ناوچەکانی (باتووم، ئەردوهان و ڕەوز) بۆ ڕووسیای قەیسەری بکات، هەروەها دەبێت دەوڵەتی عوسمانی ئازادیی دینی بداتە هەموو خاوەن دینێکی تر و ئیعتیراف بە مافی کۆنسۆڵەکانی ئەوروپا بکات کە پارێزگاری و سەرپەرشتیی هاوڵاتییانی خۆیان لە وڵاتی عوسمانییاندا بکەن! لە ڕاستیدا کۆنگرەی بەرلین **دژوارترین و کاریگەرترین** گورز بوو لە پەیکەری دەوڵەتی عوسمانی درا؛ چونکە هەر بەپێی ئەو کۆنگرە بوو کە:

یەکەم: هەرچی دەوڵەتی عوسمانی هەیبوو، بەسەر وڵاتانی ئەورووپادا بەخشرایەوە!

دووەم: پاڵپشتییەکی زۆر بۆ ئیمتیازاتی بێگانەکان لە ناوجەرگەی وڵاتانی عوسمانیدا بۆ ڕۆژئاواییەکان دروست بوو، **تا بە کەیفی خۆیان بتوانن دەست بخەنە کاروباری وڵاتانی ئیسلامەوە!**

سێیەم: فەرزکردنی پاراستنی مەسیحی و هاوڵاتییانی ئەورووپایی لەناو کۆمەڵگەکانی موسوڵماناندا، (بەریتانیا پرۆتستانت بپارێزێت، فەرەنسا کاسۆلیک و ڕووسیاش ئەرسەدۆکسی)، ئەمەش یەعنی هاندان و دنەدان و بەرپاکردنی شۆڕشی خۆیناوی پێیان هەر کاتێک ئەورووپا ویستی!

هەر بۆیە زۆر بەسەر ئەم کۆنگرەیەدا تێنەپەڕی کە وڵاتە ئەورووپاییەکانی ژێر حوکمی عوسمانی - بۆ جیابوونەوە - ڕاپەڕین، فەرەنسا و بەریتانیاش کەوتنە داگیرکردنی میسر، سوودان، جەزائیر و تووندس. ڕووسیاش پەلاماری هەموو وڵاتە ئیسلامییە ئاسیاییەکانی باشووری خۆی دا.

ئەمە سروشتی ئەم قۆناغە بوو کە لە (١٨٧٨ز)ـەوە دەستی پێ کرد و چل ساڵی خایاند، ئەنجامیشی دابڕینی ناوچە ئەورووپییەکان، ناوچە عەرەبییەکان، بەڵقان، هیندستان و ئاسیای خواروو بوو لە دەوڵەتی عوسمانی، هەموو ئەمەش بە سیاسەتی هەنگاو بە هەنگاو.

پیلانەکە پیلانێکی **(ئیستیعماری، زایۆنی، قەیسەری)** و دواتر «**کۆمۆنیستی**» بوو، هەموویان - وەک هێزی نەیار و ناحەز و دوژمنی ئیسلام - دەکەوتنە هاوکاری و هاریکاریکردنی یەکتر بۆ ڕمانی دەوڵەتی عوسمانی و لێک هەڵوەشاندنەوەی جیهانی ئیسلامی، ئەمەش هیوا و ئاواتی هەموویان بوو، چونکە هەموویان لەسەر ئەوە کۆ بوون کە ڕمان و لەناوبردنی دەوڵەتی عوسمانی یەعنی سڕینەوەی دەوڵەتێک کە لەسەر یاسا و ڕێسای شەریعەتی ئیسلام دروست بووە! لە جێی ئەم شێرە پیرەش دروستکردنی دەیان دەوڵەتی قەومی، ناوچەگەری و خێڵەکی کە دەبوو هەر هەمووشیان لەسەر یاسا و ڕێسا و دیدی عەلمانی دروست ببن! مەرج بوو هەموویان شەریعەتی ئیسلام نەهێنندەوە پێش! ئینجا ئەو فەرمانبەرانەی لە سەفارەت و کونسوڵگەریی وڵاتە ئەوروپاییەکان بوون کە لە ناو دەوڵەتی عوسمانیدا بوون، نوێنەری دید، بەرنامە و سیستمی وڵاتانی خۆیان بوون، بە هاوکاریی گرووپە مەسیحییەوانەکان کەوتنە کردنەوەی قوتابخانە و دارشتنی بەرنامەی خوێندن و شوێنکەوتووی سیاسییەکانیشیان کەوتنە دارشتنی دەستنووسی ئەو یاسا و ڕێسایانەی دواتر بە زۆر کردیانن بە دەستووری ئەو وڵاتانەی لە دەوڵەتی عوسمانییان جیا کردنەوە!

بە ڕمانی دەوڵەتی عوسمانی لاپەڕەیەکی زۆر گەورە و گرنگ و کاریگەری ئیسلام لە واقیعدا پێچرایەوە کە بریتی بوو لە: نەمانی سیستمی حوکمی ئیسلامی، ئەمەش **بۆ یەکەم جارە لە هەموو مێژووی (١٣٠٠) ساڵەی ئیسلامدا ڕوو دەدات!** ئیتر یاسا جێی شەریعەتی خوایی لە هەموو گۆشە و کەنارێکی ژیانی موسوڵمانان، لە هەموو ناوچەکانی جیهانی ئیسلامدا گرتەوە و بانکی ڕیباخۆری دروست بوو، بەرنامەی سکۆڵەریستی عەلمانی و بێدینی بوو بە ڕەسمی!

ڕمانی دەوڵەتی عوسمانی خەونێکی کۆنی ڕۆژئاوا بوو، هەموو ڕۆژئاوا؛ بە

وڵاتانی ئیستیعماری، خاچپەرستی، مارکسی و زایۆنییەوە. ئەم خەونەش بە سێ قۆناغ هاتە دی:

١- هێنانە خوارەوەی سوڵتان عەبدولحەمید لەسەر حوکم.

٢- لێک هەڵوەشاندنەوەی دەوڵەتی عوسمانی، دوای یەکەم جەنگی جیهانی.

٣- نەهێشتنی خیلافەتی ئیسلامی، بە دوو قۆناغ:

أ- جیاکردنەوەی دەسەڵاتی سیاسیی سوڵتان لە ناوی خیلافەت (هەوڵێک بوو درا بۆ دروستکردنی ڤاتیکانێکی ئیسلامی، تا ئەگەر هەموو نەخشەی سڕینەوەی عوسمانییە ئیسلامییەکە سەری نەگرت، ئەو بهێننە جێ و بە هێمای بیهێڵنەوە).

ب- ئیلغاکردنەوەی ڕەسمی و یەکجاری و گشتیی خیلافەت.

هەموو ئەمانەش یەعنی شیرازەپسانی موسوڵمانان، لێک دابڕانی ناوچە و گەلانیان و سەرهەڵنەدانەوەی سەرکردایەتییەکی گشتیی ئیسلامی بۆ هەموو موسوڵمانان! بەمەش ئەو ئوممەتی موسوڵمانەی کە ساڵەهای ساڵە بوونی یەک دەوڵەت و یەک ئوممەتی هەیە، لێک دەڕەوێتەوە و ئەو منارەی هێمای گردکردنەوەی بوو، ڕما. ئیدی کام وڵاتە ئیستیعماریییەی زۆر بچووکە (وەکوو هۆڵەندا کە ئێستا ١١ ملیۆنە!)، دەتوانێت کام وڵاتەی موسوڵمانان کە زۆر گەورەیە (وەک ئەندۆنیسیا کە ئێستا ٢٣٦ ملیۆنە)، داگیری بکات و سەد ساڵیش تێیدا بمێنێتەوە.

* * *

چەند دەرسێک بۆ سەرنجدان

یەکەم: قەوارەی سیاسیی دەوڵەت و کۆمەڵگەکان بەپێی ئاستی ئەو کەسانە دەگۆڕێت کە دایاندەمەزرێنن و ئاراستەیان دەکەن. ئەگەر کەسانێک دایانمەزرێنن کە پێکهاتە سەرەکییە سەرەتاییەکانی موسوڵمانێتی تێیاندا لاواز بێت، یان ئامانجی هاتنی ئیسلامییان لا ڕۆشن نەبێت، یان دینداریێتییەکەیان تووندوتۆڵ نەبێت، حەتمەن ئەوانەی بەردەستیان لەوان بەهێزتر و کاریگەرتر نابن؛ بۆیە کورد وتوویەتی: «**لەگەڵ شێردا بە گژ شێردا دەچمەوە و لەگەڵ ڕێویدا دەچمە کونەوە**»، چونکە ئەو خاڵە لاوازییانەی قۆناغی سەرەتایی دینداری و بیناسازیی کەسایەتی هەڵی دەگرێت، یان ئەو سووکە پابەندییەی کە کەسایەتییەک خۆی پێ هەڵدەخەڵەتێنێت کە وا دەزانێت ئەوەندە ئیسلامەتییەی گرتوویەتی بۆ دنیای بەسە و حەتمەن بۆ قیامەتیشی هەر وا! بەڵام دیارە کە هێز و لاوازیی پەروەردەبوونی سەرەتایی مرۆڤ، کاریگەریی خۆی لە هەموو دەزگاکانی دەوڵەت، یان ئۆرگانەکانی کۆمەڵکارییەکەیدا هەیە.

ئەم حەقیقەتە ئەوە لەسەر بەرپرسانی کۆمەڵکاریی ئیسلامی فەرز دەکات کە قۆناغەکانی پەروەردە و ئاراستەکردنی یەکەمینی شوێنکەوتووانیان بە بڕی پێویست دریژ بکەنەوە و هیچ پەلە لە بەرزکردنەوەی ئاست و پلەدا نەکەن. شوێنکەوتوو لە بەرزکردنەوەی ئاست و پلەیدا دوا بکەوێت باشترە وەک لەوەی بۆی پێش بخەیت و بە ناکاملّی بیکەیتە لێپرسراوی کارێک. دەبێت هەموو ئەوەیان لە بیر بێت کە ئەوان زەمینەیەکی عەقائیدی لە کەسانێک دروست دەکەن کە بەرپرسێتیی هێنانەوەی حوکمی ئیسلامییان لەسەر مەنهەجی پێغەمبەرێتی و تێهەڵچوونەوەی ژیانی موسوڵمانانەیان لە (دار الإسلام)دا پێ

دەسپێردرێت، بۆیە دەبێت کاتی تەواو بەکار بهێنن لە گۆشکردن و گەشەکاری و پێگەیاندنی ئەندامانی بەردەستیاندا، ناشێت بۆئەوەی زووتر و زۆرتر دەرکەون پەلە لە پەروەردەکارییەکەدا بکەن، چونکە دوایی کە شوێنکەوتووەکانیان بە لاسەنگی و بێگوێیی و خودسەری بینی؛ کاتێک بە لووتبەرزی و هەڕاڵی بینییانن، وەختێک بە شل و شێواوی، یان دڵڕەقی و تووندوتیژ بینییانن؛ نابێت هەر لۆمەی ئەوان بکەن، دەبێت بە خۆشیاندا بێنەوە و بزانن کە ئەوە بەرهەمی چۆنییەتی و چەندێتیی ئاراستەکردنەکەی خۆیانە کە دەبینن کەسانێکیان بۆ ئەم ڕێباز و ئامانجە دوور و سەختە هێناوەتە پێش کە تەحەممولی ڕێ و کۆسپەکانی ناکەن و هەر گلەیی و گازندە و بۆڵە بۆڵیانە!

ئەما ئەگەر بەپێی مەرجەکان، کەسەکان وەرگیرابوون، بەپێی بەرنامەی کۆمەڵکارییەکە پەروەردە کرابوون، بەگوێرەی دین و دینداری توانا و لێوەشاوەییان بە گەڕ خرابوون؛ بارودۆخی کار پێ کردنیشیان گونجاو بوو، نابێت بە بەهانەی زیاتر پەروەردەبوون لە جێی خۆ بهێڵرێنەوە و جورئەتی چوونە پێشەوەیان لێ ببڕێت، نەخێر، ئەگەر وا بێت نە دەوڵەت و نە کۆمەڵکاری ناچێتە قۆناغی داهاتوو؛ لە کاتێکدا دوژمنان زووتر و زیاتر چوونەتە پێش.

دووەم: گەل و میللەتان لەسەر حاڵەتێک نامێننەوە، توخمەکانی هێز دەشێت لە بواریکدا یا لە زیاتردا هەبن و بمێننەوە، بەڵام لە بوارەکانی تردا نامێنن، یان بەدیلی لاوازیان بێتە شوێن. ڕەچاوکردنی ئەم خاڵە بۆ بزووتنەوەی گۆڕانکارییش وایە و بۆ ئیدارەی سیاسی و فەرماندەیی سەربازییش هەر وایە. لەوانەیە هۆکارەکانی سەرکەوتن و شکست لە یەک کاتدا لە کۆمەڵێکدا هەبن، بەڵام وریایی و زرنگیی ئاراستەوان و بەهێزیی مەنهەجی پەروەردە و ئاراستە، ڕێ لە لاسەنگی دەگرن.

گەورەیی داعی، پێشەنگی گۆڕانکاری، بیرمەند و شیکاری ستراتیژێتیی پێشەوایانی سیاسی لەوەدایە کە زوو حەقیان ناسیوە و بەرپرسیارێتیی ناسین و

ناساندنیان خستووەتە سەر شانی خۆیان و خۆیان بۆ بانگەوازەکەی تەرخان کردووە، ئەمە لە کاتێکدا کە خەڵکێکی خەمسارد پاڵیان لێ داوەتەوە و خۆیان بە زیرەکتر و چالاکتر دەزانن! لە بارودۆخێکدا کە ئەمان هەموو جۆرە بەربەستێکی خراپیان لەبەر خاتری ئەم دینە هاتووەتە ڕێ، کەچی کۆمەڵێک گەدەزلی بەر سێبەر لە خاوەنی فەلسەفەی بەزین، زمانیان بەرانبەر درێژ دەکەن و ئەوان بە گەوج دەناسێنن و خۆیشیان بە ژیر! خەڵکانێکی هەڵەپاس بەرهەمی دیار و زەقی ئەمانیان پێ پووچەڵە لە کاتێکدا خۆیان بەرهەمیان نییە، یان کاریان لە بن دڕکی تاغووتاندایە!

جاری وا هەیە ڕۆڵی نەوەیەک، یان چەند نەوەیەک تەنیا دروستکردنی پردێکە بۆ پەڕینەوە بۆ واقیعێک کە دەویستڕێت بۆ بەرنامەی ئیسلام بگۆڕدرێت و بۆ ئامانجی ئیسلامەکە بخرێتە گەڕ، ئەو کەسانەی کارە سەرەتاییەکان دەکەن کە چەشنی ڕەنگڕێژیی هەڵکەندنی بناغەی خانوو دروستکردنە، هەمان ڕۆڵ و گرنگییان وەکوو کاری ئەو کەسانەیە کە سەقفەکە تێ دەکەن؛ یان ئەوانەی دەرگە و پەنجەرە تێ دەگرن، پاداشتی هەمووشیان لای خوا دیارە و هەر یەکەیان هێندەی ڕەنجی خۆی پاداشت دەدرێتەوە. گرنگ ئەوەیە هەموو دەیانەوێت بە ڕۆڵی خۆیان کارەکە تەواو بکەن، گرنگ ئەوەیە کە ئەو کەسانەی وانە سەرەتاییەکان دەڵێنەوە وا نەزانن دەبێت ببینن کە قوتابییەکانیان بوون بە پزیشک و ئەندازیار، مەرج نییە، گرنگ ئەوەیە ئەوان فێری ئەلف و بێیان کردوون؛ ئەوان کردوویانن بە قوتابی و هەستی زەرووەتی خوێندنیان تێدا ڕواندوون. ڕۆڵی ئەمان لەوەدایە کە ئەمانە بخەنە سەر ڕێی داهاتوو، ئەما نەخشەدانان، سۆراغ، چۆنییەتیی بڕینی قۆناغەکان، خوێندنەوە و شیکاریی قۆناغی داهاتوو؛ ئەوە بەرپرسیارێتیی سەروەترە.

سێیەم: کاتێک گەلێک، یان میللەتێک مەناعەی نامێنێت و وەکوو جەستەی داوەشاو خۆی لە بەر سادەترین میکرۆبدا ناگرێت، دەبێتە جێ

تەماعی هەموو هێزێکی نەیار؛ هێزی بوودەڵەی دەرەکییش تەماعی تێ دەکات! کاتێک لاوازی دەبێتە جەوهەر و ڕووالّەتی کۆمەڵکارییەک، هەر لایەنێک تەماعیان لە ژێردەستییەکەیدا هەیە، یان دەیانەوێت بۆ خۆیانی ببنەوە و ئیستیغلالی بکەن، بۆی دێن و بە ناوی یارمەتیی لێقەوماوانەوە؛ یان بە ناوی قوتارکردنی گیانی مرۆڤایەتییەوە دێنە ناو ساحەکەیەوە. هەموو پێشڕەوانی ئیستیعمار و تەدەخولاتی ڕۆژئاوا ئاوا هاتنە ناو دەوڵەت و ئوممەتی ئیسلامەوە. سەرمایەدارانی ڕۆژئاوا کە وەکوو زەروون، دەوڵەت و کۆمەڵگەیەک دەکەن بە ژێر قەرزی حەز و چێژە مونحەریفەکانی دەسەڵاتدارانی سیاسییەوە، ئینجا دەکەونە تەدەخولی سیاسی، بە کەیفی خۆیان یاسا بە حاکمە چاوشۆڕەکە دەردەکەن؛ سیستمی پێ دەگۆڕن، ڕێککەوتنی لاسەنگی پێ واژۆ دەکەن بەبێ ئەوەی بتوانێت لە ڕوویاندا بووەستێتەوە!

هەموو ئەو تەدەخولە ڕۆژئاواییە ئیستیعماریانەی لە کۆتایی دەوڵەتی عوسمانییدا دەکران، لەم جۆرە بوون. وڵاتانی ئیستیعماری ڕۆژئاوا لە هەموو ناوچەیەکی گرنگ و ستراتیژیی دەوڵەتی عوسمانی، یان دەوڵەتی ئیسلامیی هیندستان، یان باشووری ڕۆژهەڵاتی ئاسیا (کە ئەوسا سۆمەترە و جاوەی پێ دەوترا)، چەندین کۆمەڵ و ڕێکخراوی مەسیحییەوانی، ڕۆشنبیری، ئابووری و کولتووریی «خۆبەخش»ی مرۆییان تێدا دەکردەوە و ڕۆژهەڵاتناسەکانیان بۆ دەناردن؛ تا بکەونە دیراسەکردنی جوگرافیای ناوچەکە و دین و دید و دابونەریتی خەڵکەکەی و هەمووی بە تۆمارکراوی بنێرنەوە وڵاتانی پێشکەوتووی خۆیان، تا لەوێوە پلانی داگیرکردنی تۆندوتۆڵانە دابڕێژن و سوپای تەواوی بۆ ئامادە بکەن و ناوی شەیتانی لێ بهێنن و بێنە سەری. ئەهلی ئیسلام، بەتایبەتی داعی و پێشڕەوان و بیرمەندانی، دەبێت ئەوەیان لە بەرچاو بزر نەبێت کە هێشتا ڕۆژئاوا لەسەر هەمان هەڵوێستی ستراتیژیی نەگۆڕێتی و وڵاتی موسوڵمانانیش هەر لە دواکەوتوویی‌یەکەی خۆیدایەتی؛ ئەگەر چی لە ڕووی بیر و هۆشەوە ئاهێکیان

هاتووەتەوە بەر و تا ڕادەیەکی باش - دوای شکستی سەد ساڵەی دەسەڵاتی عەسکەریتاریای عەلمانییەت - زەمینەی هاتنەوەی ئیسلامیان بۆ حوکمڕانی ئامادە کردووە، والحمدلله.

ئەهلی ئیسلام، بەتایبەتی داعی و پێشڕەوان و بیرمەندانی، دەبێت ئەوەیان لە بەرچاو بزر نەبێت کە ئێستا ڕۆژئاوا لە جاران زیاتر چاوی لە کەرەستە زەروورییەکانی ژیانی کۆمەڵگەکانییەتی کە لە وڵاتانی ئێمەدا هەن، وەکوو: (نەوت، غاز، زێڕ، یۆرانیۆم، کەرەستەی خام و کانزای تر)، ئەوانیش لە جاران خوێنمژترن و سەرمایەدارەکانیان چاوبرسی ترن لە دوو سەدەی ڕابردوو... بۆیە ئەم جارە بە ناوی بڵاوکردنەوەی دیموکراسی، پاراستنی مافی مرۆڤ و دامەزراندنی سەرمایەدارییەوە ئالّقەیان کردووەتەوە لووتی حاکمە عەلمانییەکانیان کە بەسەر وڵاتی موسوڵمانانیاندا داون و پشکێکیان لە سامانە دزراوەکە دەدەنێ، تا پاسی بەرژەوەندیی ئەوان بکەن...

چوارەم: زۆرجار گەل و میللەتان دەکەونە دووڕێیانی مێژوویییەوە و هەڵی هەڵبژاردن و هەڵاوێردنی هەڵوێستی ئازایانەیان بۆ دێتە پێش، ئەگەر ئوممەت و پێشڕەوانیان توانییان ڕێی ڕزگاری و سەربەستی و ڕێزداریی خۆیان بگرنە بەر، ئەوە بۆیان لواوە و نابێت هەل بە فیڕۆ بدەن، ئەگینا حەتمەن تۆقی زەلیلییەکەیان بۆ داهاتوویەکی تریش هەر لە گەردندا دەمێنێت و دەبێت بە کۆیلەیی؛ یان بە برسێتی ڕایکێشن! دەبێت ئەوەش ڕۆشن بێت کە ئەو دووڕێیانە مێژووییانە لەپڕێکدا دەرناکەون، بەڵکوو بەپێی یاسا و ڕێسای قەدەری خوایی بۆ تاقیکردنەوەی ئوممەتان و پێشڕەوانیان دێنە پێش. جا ئەگەر دەوڵەت و کۆمەڵگەی موسوڵمانان ئازایانە بڕیاری قوتاربوون و سەربەستییان دا، ئەوە وەکوو سێ سەد ساڵی یەکەمی ئوممەتی ئیسلام دەکەونە سەر ڕێی پێشەنگیی شارستانییەت و سەرفرازی لای خوای گەورە. ئەگەر لە نەزانی و لە ترس و هیممەت نزمیشدا بڕیاری مانەوەی هەمان بارودۆخی دواکەوتوویی

خۆیان دا، ئەوە حەتمەن وەکوو ئەم سەردەمە مێژوویيانەیان بەسەردا دێت کە لێرەدا دەیخوێنین.

ئوممەتی ئیسلام ئێستا ئەزموونی دوو سەد ساڵی ڕابردووی خۆی باش لە بەر چاوە، ئەگەر پەی بە هۆکاری لاوازی و نەبوویی خۆی ببات، پاشان ئەگەر ژیرانە ڕێی سەرفرازییەکە بگرێتە بەر. ئەما ئەگەر هەر لەسەر بیری نەتەوایەتی، هەستی نیشتیمانپەروەری، ناوچەگەرێتی و ئینتیمای عەشایەریی ئەم سەد ساڵەی دوایی بمێنێتەوە و سەرڕاستانە ڕوو نەکاتەوە دیندارێتی بەو ئیسلامەی بەزۆر پێیان خستە کەناری مێژووەوە؛ ئەوە زۆر زەحمەتە لەم سەردەمی شەڕەپاڵی هێز و جەمسەری کەسبکردن و پەیمانە سەربازییانەی دوژمناندا بێتەوە سەر ڕێی شکۆمەندییەکەی جارانی.

هەڵبژاردنی هەڵوێستی بەهێز لە سەردەمی لاوازیی ئوممەت و دەسەڵاتدا، خۆی لە خۆیدا بەربەرەکانێیەکی سەختە و دێتە پێشی داعی، بیرمەند و پێشڕەوایانی ئەهلی ئیسلام، چونکە دۆزینەوەی ڕێگەچارەی شیاو لە دوای توێژینەوە و بیرکردنەوە؛ دوای تەقدیر و بڕیار، ئینجا نەخشەدارشتن، زوو جێبەجێکردنی ئەرکێکی داواکراوی ئوممەتە دڵسۆزە وێڵەکەیە لە داعی و بیرمەند و پێشڕەوانی، چونکە ئەوان سەرچاوەی ئاراستە و مەرجەعییەتی بڕیارن. دەرنەکەوتنی هەڵوێستی شیاو لێیانەوە دەیان کێشەی ترس و بیم، شیرازەپسان و تێکچڕژان لە ئوممەتەکەدا دەهێنێتە پێش و دەیان کێشەی گۆڕینی وەلاء و تەکفیر و یاخیبوونیش بۆ ئاراستەوانان دەهێنێتە پێش.

ئەم پێشەکی و ئەنجامە هەر بە هەڵوێستە سلبییەکانەوە نەبەستراوەتەوە، بەڵکوو بە هەڵوێستە ئیجابییەکانیشەوەیە، چونکە ئەنجامی باش، گرتنە بەری هەڵوێستی باش دەخوازێت؛ هەڵوێستی باش، وردەکاری دەخوازێت، ئازایەتی و

جورئەتیش حەسم[1] دەخوازێت. ئەگەر دووڕێیانە مێژوویی‌یەکان هاتنە پێش و هەڵوێستی گونجاوی خۆیانیان بەرانبەر نەگیرایە بەر و وزەکانی بۆ نەخرانە گەڕ، هەلەکە دێت و دەڕوات، دوور نییە دوژمنان نەیقۆزنەوە و نەیکەنەوە بە هەلی زێڕینی خۆیان.

ئەم هەلانەش کاتێک دەتوانرێت یەکسەر بقۆزرێنەوە کە پێشتر ئوممەت و ئاراستەوانانی دید و ڕێ و بەرنامەی کۆمەڵکاری و شیاوێتی، وزەکانی بەردەستیان ئامادە کردبێت و چاوەڕوانی هەل بکەن، وەکوو ڕاوچیی بەتوانا بە قەننا‌سێکەوە چووە بۆ ئاسکێک، کات و شوێنی ڕاو و ئالییەتی پێویستی ئامادە کردووە و لەگەڵ دەرکەوتنی نێچیرەکەی ویستی خۆی دەخاتە گەڕ.

(١) واتە: یەکلاییکردنەوە. (زادی)

بەشی دووەم
ڕامــان

باسی یەکەم: هەتیویی ئوممەت

ڕووخاندنی دەوڵەتی عوسمانی و ئیلغاکردنەوەی خیلافەتی ئیسلامی شیرازەپسانی ئوممەتی ئیسلام بوو، لێک هەڵوەشاندنەوەی پێکهاتەی سیاسی بوو، لێکترازان و دابڕ دابڕکردنی (دار الإسلام) بوو، ڕمانی ئەو منارە بوو کە لە هەموو لایەکەوە ئاماژەی بۆ ئەهلی ئیسلام دەکرد کە لە کوێن و چەند لە مەرکەزی خیلافەتیانەوە دوور؛ یان نزیکن؟ بۆیە دوای ڕمانی ئەو منارەیە کە هێمای یەکبوون و یەکێتیی موسوڵمانان بوو، وڵاتە ئیستیعماریيەکان ئاسانتر توانییان بێنە وڵاتانی ئیسلامەوە و بۆ دەیان ساڵ بیڕوتێننەوە.

بەم ڕووداوە کارەساتاوییە توانرا هەنگاو بە هەنگاو هەموو وڵاتی موسوڵمانان بەرە و دواوە پاڵ پێوە بنرێت و بە کێشەی گەورە گەورەوە گیرۆدە بکرێن!

یەکەم: دەوڵەتی عوسمانی - کە بە دەوڵەتی هەموو ئوممەتی ئیسلامی دەژمێردرا - کرا بە دەوڵەتێکی عەلمانیی بێدینی ئەوتۆ کە بۆ حوکمکردن دەبوو یاسای سویسری بخاتە شوێنی شەریعەتی ئیسلامی.

دووەم: ڕێخۆشکردن بۆ زایۆنیزم، تا خەونەکەی خۆی بەئاسانی لە قودسدا بکاتە حەقیقەتێکی واقیعیی بەرجەستە لە ناوجەرگەی موسوڵمانانداا، لە

زەمەنێکی کورتیشدا ببێتە سەرەنێزەی ڕۆژئاوا، بەتایبەتی ئەمریکا.

سێیەم: هێنانەدیی ئامانجە سەرەکییەکەی ڕۆژئاوا بەتایبەتی بەریتانیا، بەوەی کە دەوڵەتی عوسمانی بەو دواکەوتوویییەی خۆیەوە ڕابکێشنە ناو بەرەی یەکەم جەنگی جیهانییەوە، بەبێ ئەوەی هیچ بەرژەوەندییەکی ئەوی تێدا بێت، وەک بەشداریبشیان پێ کرد؛ خستیانە ڕیزی ئەڵمانیاوە، تا بەزین و دابڕ دابڕبوونەکەی بە تەواوی بەسەردا ببڕێت.

چوارەم: ڕووسیا ڕێی بۆ خۆش بوو، تا وەسییەتی «بەترۆسی گەورە» جێبەجێ بکات کە بریتی بوو لە: داگیرکردنی لایەکی جیهانی ئیسلامی و کشان و خشان بەرەو کەنداوی عەرەبی و خەنجەر وەشاندن لە جەستەی ئوممەتی ئیسلام لە هەموو لایەکەوە، بە سوپای قەیسەری و بە کۆمۆنیزم.

«**پەیمانی سیڤەر**» لە هەنگاوە پێشەکییەکانی لادان و ڕادانی دەوڵەتی عوسمانی بوو کە لە (١٠/ ٨/ ١٩٢٠ز) مۆر کرا و کۆمەڵێک بڕگەی لە خۆ گرت کە هەر یەکێکیان لەوانی تری دژوارتر و کاریگەرتر بوو، لەوانە:

١- دەوڵەتی عوسمانی کە لە ساڵی (١٩١٤)ی زایینیدا (٦١٣,٠٠٥) میلی دووجا و (٢٠) ملیۆن کەس بوو، لە ساڵی (١٩٢٤)ی زایینیدا کەم کرایەوە بۆ (١٧٥,٠٠٠) میلی دووجا و (٨) ملیۆن کەس!

٢- نابێت تورک لە ئەورووپا، لە غەیری قوستەنتینیە «ئیستانبووڵ»دا هەبن.

٣- بوارکردنەوە بۆ یۆنان، تا ناوچەی «ئیزمیر» داگیر بکات و ئیدارەی بدات، تا «عوسبەتولئومەم» بە یەکجاری و بە ڕەسمی دەیلکێنێت بە یۆنانەوە.

٤- بوارکردنەوە بۆ یۆنان، تا بەری ڕۆژئاوای «تەنگەی دەردەنیل» داگیر بکات و خۆی ئیدارەی بدات.

٥- سەربەخۆییدان بە ئەرمەن و دامەزراندنی دەوڵەت لەوانەیان کە لە ئەنادۆڵن.

٦- نابێت تورکیا کەشتیی جەنگی و فڕۆکەی هەبێت و دەبێت سوپاکەشی بکرێتە پۆلیس.

٧- دەبێت ئیمتیازات و سەرمایەگوزارییەکانی کۆمپانیا و وڵاتە ڕۆژئاواییەکان بگێڕدرێنەوە سەر حاڵەتی پێشووی خۆیان کە پێش جەنگی جیهانی هەیانبووە.

٨- دەبێت تورکیا هەم غەرامەی دارایی قەرەبوو (تەعویز) بداتەوە، هەم دەبێت ئەو پارانە بدات کە دەکەونە سەری!

ئینجا بەریتانیا، فەڕەنسا و ئیتالیا ڕێککەوتننامەیەکیان لەنێوان خۆیاندا بۆ پاراستنی بەرژەوەندیی تایبەتی خۆیان لە ناوچەی ئیسلام و دابەشکردنی وڵاتانی ژێردەستی دەوڵەتی عوسمانی، ئیمزا کرد.

ئیدی تورکیا نەیتوانی لەم هەموو قەید و کۆتە قوتاری ببێت، چونکە گەر بیشیتوانیایە لە یەکێکیان ڕاپسکێت، حەتمەن ئەوانی تری لە ئەستۆ توند و قایم دەبوون!

بۆیە لەوەودوا نەیتوانی وەکوو دەوڵەت ڕەفتار بکات، تا ئەو زەمانەی مۆرکی عوسمانیی پێوە نەما و بوو بە تورکیای «مستەفا کەمال»، واتە دوای ئەوەی مستەفا کەمال و «عیسمەت ئینۆنۆ» پەیمانی نهێنیی «لۆزان»یان ئیمزا کرد کە دەڵێت: "واز لە ئیسلام بهێنرێت وەکوو سیستمی حوکم، سیاسەتی دەوڵەت، یاسای حوکم و زمانی دین"، ئەوەش ئیمزا کرا، ئەوجا ڕۆژئاوا بەتایبەتی بەریتانیا؛ کەوتنە هەڵدانی پێکی سەرکەوتن، تا ئەوەی «لیۆن جۆرج»ی گەورەیان وتی: "من ئێستا زۆر خۆشحاڵم بەوەی تورک خراوەتە حاڵەتێکی واوە

که دەبێت ملکەچ بکات بۆ موحاسەبەکردنی لەسەر ئەو هەموو تاوانکارییەی دژی ئیسپانیا کردوویەتی."

«ویـڵسوون»یش وتی: "وا ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی لە ئەورووپا فڕێدرایە دەرەوە، چونکە بەڕاستی شتێکی نامۆیە بە سیمای شارستانییەتی."[1]

(١) انور الجندي: الاسلام والغرب ـ المكتبة العصرية/ بيروت، ط١ ١٩٨٢، ص١٦٣ ـ ١٦٤.

نامۆبوون

شێخولئیسلام «مستەفا سەبری»[1] ئاماژە بەوە دەکات کە مەرجەکانی پەیمانی سیڤەر لەسەر دەوڵەتی عوسمانی زۆر قورس بوون، بەڵام کە مستەفا کەمال و ئینۆنۆ بە نهێنی پەیماننامەی لۆزانیان ئیمزا کرد، ئەوی تریان لەسەر سووککردن، پەیمانی لۆزان کە وڵاتانی هاوپەیمان لە (١٩٢٣ز)دا مەرجەکانیان بە تورکیا ئیمزا کرد کە بە «**چوار مەرجەکانی کەرەزۆن**» بەناوبانگە و دواتر بڵاوکرایەوە، دەڵێت:

١- ئیلغاکردنەوەی خیلافەت بە شێوەیەکی تەواو.

٢- دەرکردنی خەلیفە لە وڵات، هەروەها پشتیوانانی خیلافەت و موسادەرەکردنی سامان و ماڵیان.

٣- ڕاگەیاندنی سکوڵەریستیی (عەلمانییەتی) دەوڵەتی تورکیای نوێ، هەروەها دەبێت دەستووری مەدەنیی نوێ بخرێتە جێی دەستووری کۆنی عوسمانی.

٤- پساندنی هەموو پەیوەندییەک بە ئیسلامەوە.[2]

قەبووڵکردنی ئەم مەرجانە و ئیمزاکردنی پەیماننامەکە، بەڕاستی گورزێکی زۆر گەورە و (ضربة قاضية)ی ململانێیەکە بوو.

ئا بەم شێوەیە کەماڵییەکان ڕێیان ئاسان کرد بۆ ئیلغاکردنەوەی خیلافەتی ئیسلامی، دوای ئەوەی کە بۆ ماوەی (١٣٠٠) ساڵی ڕەبەق حوکمی کرد، هەروەها

---

(١) شێخولئیسلام لەقەبی ڕەسمیی موفتیی گەورەی دەوڵەتی عوسمانی بوو، گەورەترین مەرجەعییەتی شەرعی بووە، شێخ مستەفا سەبری؛ کۆتا شێخولئیسلام بوو، دواتر هیجرەتی کرد بۆ میسر و لەوێ کۆچی دوایی کرد. (ڕەحمەتی خوای لێ بێت).
(٢) انور الجندي: الاسلام والغرب، ص١٩٢.

نەفیکردنی خەلیفە، خانەوادە و پشتیوانانی خیلافەت! بە کردەوەش ئەوە بوو کە «خەلیفە عبدالمجید»یان - کە کۆتا خەلیفە بوو - نەفی کرد بۆ سویسـرا! (نەک بۆ مەککە، یان مەدینە، یان وڵاتێکی ئیسلامی، بەڵکوو بۆ وڵاتێکی ئەورووپایی کە مزگەوتێکی تێدا نەبووە!) هەروەها ئیلغاکردنەوەی دادگای شەرعی، خوێندنگە دینییەکان، ئەوقافی ئیسلامی و زمانی عەرەبی، وەک ڕۆژنامەکانی ئەوسای تورکیا نووسییان: "تورکیا دەیەوێت بە یەکجاری واز لەو کولتووە کۆنەی بهێنێت کە ئیسلام دروستی کردبوو." جا بۆچی ئەوە بڵێین؟! خۆ مستەفا کەمال خۆی وەکوو ڕۆژنامەکانی تر لە (٢٨/ ٢/ ١٩٢٤ز)دا بڵاویان کردەوە، وتی: "ئێمە بەڕاستی و بە تەئکید، عەزمان جەزم کردووە کە هەر بەربەستێک بێتە ڕێمان دەیخەینە ژێر پێمانەوە، هەموو کەند و کۆسپێکی ڕێ تەخت دەکەین؛ مادام ڕێی ئەوەمان لێ بگرێت کە لەو ڕۆژهەڵاتەی وازمان لێ هێناوە و جێی دەهێڵین، بەرەو ئەو ڕۆژئاوایە بڕۆین کە ڕوومان تێ کردووە. ڕۆژئاواییبوونمان نابێت هەر لە یاسا و دەستوورماندا بدرەوشێتەوە، بەڵکوو دەبێت بچێتە کونجی مۆخ و درزی بیرکردنەوەمانەوە، لەمەودوا پێویستمان بە خیلافەت نەماوە، نە بە خۆی؛ نە بە وەزارەت و دادگا شەرعییەکانی و نە بە ئەوقاف و قوتابخانە دینییەکانیشی، ئێمە بە جددی وازمان لەم شتە کۆنانە هێناوە کە پێمانەوە هەڵزناوە و ناهێڵێت بەرەو سەروەری بەرز ببینەوە. بەڕاستی تاوانی گەورە وا لە کۆڵی پیتی عەرەبیدا، ئەو ئاوا دوای خستووین، ئەو وای لێ کردین بۆ زانست و پێشکەوتن بە کلکی کاروانی میللەتاندا غار بدەین، پێویستە بە پیتی لاتینی بنووسین."

لە (١/ ٣/ ١٩٢٤ز)یشدا لە وتەکەی ئەنجوومەنی نیشتیمانی (پەرلەمان)دا وتی: "ڕاپەڕینمان بۆ گۆڕانکاریی ماڵی خۆمان حەتمییە، پێویستە زۆر ئازایانە هەر کاریگەرییەک کە پێمانەوە لکاوە و ڕێی گۆڕانکارییمان لێ دەگرێت لەبەر خۆمانی داماڵین، نابێت لە هەڵمەتی چوونەپێش و پێشکەوتنماندا دوودڵ و ڕاڕا

بین؛ دابینکردنی مافه مەدەنییەکان و مافەکانی خێزان و خانەوادە لە ڕێگەی مەدەنییەت و شارستانییەتی ڕۆژئاواوە نەبێت هیچیان بۆ نایەتە دی، میللەتان بە ئەفسانەوە بەسترابنەوە چۆن وە خەبەر دێن؟ چۆن ڕادەپەڕن؟ میللەتی تورکیش ناهێلێت مۆتەکە و ئەفسانە سواری سەری ببێت."

ئینجا ڕۆژنامەکانیش نووسییان: "خیلافەت و سەڵتەنەت، وەکوو کلدان، ئاشوور، بابل و میسری کۆنیان لێ هاتووە و بوونەتە سەرهات؛ دینیش - کە ژیان و ئازادیی مت کردبوو - لەگەڵیاندا بارگەی پێچایەوە و ئەویش نەما، ئێستا کاتی ئەوە هاتووە مافی نوێ وەربگرین کە لە کولتووری ڕۆماوە هاتووە. ئەتاتورک[1] دەڵێت: (ئامانجم ئیلغاکردنەوەی خودی خیلافەت خۆیەتی، نەک ئەوەی بۆ خۆمی بپچڕم! نەخێر، چونکە من ئەو پیاوە نیم تەنازول بکەم بۆ وەرگرتنی پلە و پایەیەکی ئاوا کۆن و پەڕپووت، ئێمە خۆمان لە خیلافەت قوتار کرد و تورمان هەڵدا، وەکوو لاکە تۆپیو خستمانە سەرەنگوێلکی مێژووەوە)."[2]

* * *

(١) ڕۆژنامەکە دەڵێت «ئەتاتورک»، ئەگینا ئێمە وا نالێین، چونکە ئەتاتورک واتە: باوکی تورکەکان، ئێمەیش بۆمان نییە وا بڵێین، چونکە وا نییە، جگە لەوەی ئەمە برا موسوڵمانە تورکە دینداڕەکانمان تووڕە دەکات.

(٢) هەمان سەرچاوەی: انور الجندي، ص١٩٢ - ١٩٤.

باسی دووەم: لە جەنگەڵی عەلمانییەتدا

لە ئابی (١٩٢٣ز)دا «**حیزبی جمهووریی گەل**» دامەزرا کە زۆرینەی ئەندامەکانی لە «**جوولەکەکانی دۆنمە**»[١] و«**ماسۆنی**» بوون، لە (٢٠/ ١/ ١٩٢٣ز)شدا کۆماری تورکیای نوێ ڕاگەیەنرا و ئەنجوومەنی نیشتیمانی (پەرلەمان)ی بۆ هەڵبژێردرا و لەژێر کۆمەڵێک هەڕەشە و فشاردا مستەفا کەمال کرا بە سەرۆکی کۆمار.

لەو ڕۆژانەدا کە لە لایەکەوە هەموو ساتێکی دەتوت ڕەهێڵەی دوای ساتی لافاوە، لە لایەکی تریشەوە دەتوت تێکچڕژانی ئاهەنگە و جاڕچی دەگەڕێت و بانگەشە دەکات، کۆمەڵێک دانیشتنی خێرای ڕاوێژکاریی بەرەی مستەفا کەمال کرا و مستەفاش خێرا ئەنجوومەنی گەورەی نیشتیمانیی بۆ بەستنی کۆبوونەوە بانگ کرد. یەکەم ڕۆژی ئازاری (١٩٢٤ز) کۆبوونەوەی ئەنجوومەن دەستی پێ کرد، هەر لە سەرەتای وتاری یەکەمەوە دیار بوو کە مەبەست لەم کۆبوونەوەیە ئیلغاکردنەوەی ڕەسمیی خیلافەتە، بۆیە هەر لە یەکەم ساتیشەوە کۆبوونەوەکە بوو بە ڕەدد و بەدەلی شەڕە قسە و بەرهەڵستکارانی مستەفا کەمال هێشتا گوڕیان تێدا مابوو.

پێش کۆتایی کۆبوونەوەکە مستەفا کەمال هەستا و وتی: "بە هەر نرخێک بێت، دەبێت ئەم کۆمارەی کە ئاوەها مەترسیی لەسەرە بپارێزرێت، دەبێت لەسەر بنج و بناغەیەکی عیلمیی پتەویش بنیات بنرێت. پێویستە خەلیفە، خیلافەت و ئاسەواری ئالی عوسمان نەمێنن، پێویستە دادگای کۆنی دینی و یاساکانی کەنار

(١) جوولەکەی دۆنمە: تاقمێکی سەر بە مەزهەبێکی جوولەکەن، بەڵام ناوەکانیان، ناوی ئیسلامییە و ساڵەهایە لەتورکیا دەژین، گۆڕستانیشیان نزیک گۆڕستانی موسوڵمانانە.

بخرێن؛ دەبێت لە شوێنی ئەوان دادگا و یاسا و دەستووری هاوچەرخ بهێنرێتە پێشەوە. پێویستە قوتابخانەکانی پیاوانی دینی دابخرێن و قوتابخانەی غەیرە دینیی نوێخوازیی حکومەت بێتە جێیان." ئینجا داوای کرد پەرلەمان مەرسوومێک دەربکات کە تێیدا بەڕوونی بڕیاری دەرکردنی خەلیفە و جیاکردنەوەی دین لە دەوڵەت دەربخات.

بەم قسانە ئەوەندەی تر موناقەشەکان پەرەیان سەند، یەکێک لایەنگیریی دەکرد، دوو بەرپەرچیان دەدایەوە، یەکێک دەیوت نابێت، دووان دەیانوت دەبێت وا بێت و ... هتد. ئەوە بوو، تا کۆتایی ئەو ڕۆژە نەگەیشتنە هیچ ئەنجامێک. بۆ ڕۆژی دووەمیش هەر وا موناقەشە و شەڕە قسە دەستی پێ کردەوە، تا ئێوارە و دواتر، تاکوو نیوەشەو، نەخێر هەر درێژەی کێشا؛ تا سەعات شەش و نیوی بەیانیی دواتر؛ هەر نەگەیشتنە هیچ بڕیارێک...

بۆ ڕۆژی سێیەمی مانگی ئازاری (١٩٢٤ز) ئەنجوومەنی نیشتیمانیی تورکیا بڕیارێکی ئیعلان کرد کە دەڵێت: "خیلافەت ئیلغا بووەتەوە و دین لە دەوڵەت جیا بووەتەوە." مستەفا کەمال نەیهێشت خەڵکی تاساو بێنەوە سەرخۆ، خێرا لای خۆیەوە فەرمانێکی سەرۆکایەتیی دەرکرد و ناردی بۆ جێبەجێکردنی لە ئیسلامبوول کە پێش هاتنی سپێدەی سبەینێ دەبێت «خەلیفە عەبدولمەجید» وڵات بەجێ بهێڵێت، ئینجا هەر خۆی بە سوپایەکی پۆلیس و عەسکەرەوە کەوتە ڕێ بۆ ئیسلامبوول و پێش فەجر گەمارۆی کۆشکی خەلیفەی دا و لەگەڵ تاریک و ڕوونی فەجردا خەلیفەی ناچار کرد ئۆتۆمبێلێک بگرێت و هەندێک جل و بەرگیان بۆ کردە جانتایەکەوە و کەمێکیش پارەیان پێدا و بردیان بەرەو سنووری سویسرا! تەنانەت نەیانهێشت ڕوو لە مەککە و مەدینەش بکات!

ئینجا لە ماوەی دوو ڕۆژیشدا هەرچی ڕاوێژکار، ژن، منداڵ، حاشیە و دەستوپێوەندی خەلیفە هەبوو؛ هەر هەموویانی کۆکردنەوە و بەرەو دەرەوەی وڵات دەری پەڕاندن! ئینجا کەوتە ئیلغاکردنەوەی دائیرە بە دائیرەی ئیسلامی و

سڕینەوەی هەموو ئاسەوارێکی خیلافەتی ئیسلامی و ناو و ناوەڕۆکی. هەموو دائیرە دینییەکانی ئیلغا کردەوە و هەرچی پارە، زەوی و زار و مولْکی ئەوقاف هەبوو، کردنی بە مولْکی حکومەت و قوتابخانە ئیسلامییەکانی داخست و بیناکانی کرد بە مولْکی وەزارەتی مەعاریف و چاودێریی حیزبییانەی خۆی - پێش دامەزراندنی دەزگای ئەمنی - لەسەر هەموو گۆڕانکارییەکانی دانا. هەرچی دۆکیومێنتی ڕەسمیی دەولْەتی عوسمانی هەبوو، یان لە دەستیاندا فەوتا، یان بێبایەخانە خستیانە کەنارەوە! ئێستا دوای هاتنی حکومەتی «ئۆردۆغان» لە تورکیا، فەرمانی داوە بایەخ بەو دۆکیومێنتانە بدرێت کە ئێستا (١٥٠) ملیۆن دۆکیومێنتیان بە سەلامەتی ماون!

بەم شێوەیە مستەفا کەمال هەر چوار مەرجەکانی کەرەزۆنی وەزیری دەرەوەی ئینگلیزی جێبەجێ کرد، ئینجا ولْاتانی ڕۆژئاوا ئیعتیرافیان بە دەولْەتی نوێی تورکیا کرد، سوپای ئینگلیزیش لە ئیسلامبوول و کەنداوەکان کشایەوە!

لە بەریتانیای مەزن کە یەکێک لە ئەندامانی ئەنجوومەنی گشتی ڕەخنەی لە حکومەتی بەریتانیا گرت کە بۆچی ئیعتیرافی بە تورکیا کردووە، کەرەزۆن وەلْامی دایەوە و وتی: "تورکیا بنبڕ کرا، لەناو برا، تازە هیچ ئەوە نەماوە بکەوێتەوە سەر پێی خۆی، ئێمە ئەو وزە مەعنەوییەیان لەناو برد کە مایەی هێز و توانای بوو و بریتی بوو لە «خیلافەت» و «ئیسلامەتی»یەکەی."[1]

* * *

ئاوەها خیلافەت ڕووخێنرا و ئاوەها ورد و خاش بوو، بەمەش ڕمانی دەولْەت و دەستووری ئیسلامی پەستێورایە قوژبنێکی کەلاوەی مێژوو، ئاوا یاسا و ڕێسای دەستووری هەزار ساڵەی ئوممەتێکی دیندار و زیندوو کرایە

(١) عبدالقديم زلُّوم: كيف هدمت الخلافة. دار الأمة/ بيروت ١٩٩٠/٣، ص١٨٦-١٨٧.

کەلەپوورێکی مۆزەخانە! ئاوەها دیدی سیاسی و سیستمێکی حوکمڕانیی ژیانی نیوەی سەر زەمینی زەمانی خۆی، کرا بە کتێبە کۆنێکی لاتینیی وا کە پسپۆڕی خۆی نەبێت کەس لە پیتێکی تێ نەگات! ئاوا ئەو دەوڵەتە بەرفراوانەی وەکوو شێری پیر و نەخۆش کە ترسی هەر مابوو، بوو بە وردە وڵات و کلکە دەوڵەت! لە جێی ئەو حاکمانەی ئامادەی تەنازولی بستێک خاکی فەڵەستین نەبوون بۆ جوولەکە، کۆمەڵ کۆمەڵ سیاسەتمەداری دووڕوو، ترسنۆک، گەندەڵ و بودەڵە - هەر بە ناوی ئیسلامەوە - هاتنە شوێنیان!

ئەمە چ کارەساتێکە؟!

ئەوەی بە بیری ڕۆژئاوادا دەهات کە وەک پاڵی کۆمەڵکاریی ڕق و قین بە پەیکەری ئیسلامەوەی بنێت، ئەوەی کە زۆر سوکنایی دڵی پێ دەهات و ئاهێکی ئارامی تێ دەگەڕا پێی، ئەوەی دەمێک بوو بە سەدان نەخشە و پلان وەک پواز بۆ قاشکردنی ئوممەت و دەوڵەتی ئیسلامی دادەتاشی، ئا ئەمە بوو؛ ئەم گورزە گرانە بوو کە هەموو وڵاتانی ئەوروپای ئەو زەمانە پێکەوە هەڵیان سووڕاند و بە هەموو هێزێکیانەوە کێشایان بە جەستەی ماندووی زۆرانبازەکەی ئیسلامدا! دوای ئەم شەڕە تووڵانییەیان ئاهیان تێگەڕا و پێکی سەرکەوتنیان پڕ کرد، دوای ئەوەی ئاوا دەوڵەتێکیان ڕماند کە بە ناوی ئەو ئیسلامەوە حوکمی دەکرد کە ئەمان زیاتر لە هەزار ساڵ بوو لێویان لێ دەکرۆشت، بە ناوی ئوممەتێکەوە قسەی دەکرد کە لە هیچ جەولەیەکدا خۆی بە دۆڕاو نەدەزانی! بە ناوی دینێکەوە هاتبووە پێشەوە کە دەیوت دینی ئێوەشی پێ ئیحتیوا دەکەم. ئای کە ململانێیەکی قورس بوو.

لە جێی (دار الاسلام)، وڵات دروست بوو، لە جێی غیرەتی جیهاد؛ تۆوی کونجرەی تورانی، عرووبە، کوردایەتی و باقیی بانگەشە جاهیلییەکانی

نەتەوایەتی چێنرا، هەر هەمووشیان بوونە کلکی تەور و پیرەداری وجوودی خۆیان دەبڕییەوە. لە جێی هەموو ئیعتیقاد و هەست و سۆزێکی برایەتیی دینی، کەڵبە لێک گیرکردنی درندەیی لە سەر ئێسکە مەترووکی عوسمانی پەیدا بوو، تورک و عەرەب، تورک و کورد؛ عەرەب و کورد، عەرەب و بەربەر، ئینجا عەرەب و عەرەب، کورد و کورد؛ بە دنەی ڕۆژئاوا لەو ڕۆژەوە شەڕە شۆڤیانە لەسەر پاوەنی بێ تاپۆ و قەرسیلی بەرماوە.

ڕۆژئاوا کە دەوڵەتی عوسمانیی بە تورکیای نوێ و مستەفا کەمال ڕماند، وای زانی وەکوو ئیمپراتۆرییەتی کاسۆلیکییەکەی خۆیان دینەکەشی پێوە ڕماندووە! بۆیە کەوتە نەقڵکردنی تەجروبەکەی مستەفا کەمال بۆ ناوچەکانی تری وڵاتی موسوڵمانان، بۆ خۆیشیان لە ڕۆژئاوا زۆریان کتێب لەسەر سەرکەوتنی خۆیان و مەفحکردنەوەی ئیسلام نووسی، زۆر بە غروورەوە دەیانوت: "هەتا دنیا دنیا بێت، جارێکی تر ئیسلام سەر هەڵناداتەوە."

شێر مرد و جەستەی ئوممەت کەوتە بەر کەڵبە!

جەستەی ئوممەت، هەنجن هەنجن لە لاکۆڵانی مێژوودا کەوتە بەردەمی سەگەل!

ئەوی لەو نیوە دوورگەی عەرەبە هۆزی گەڕۆکی دوای حوشتر بوو، بوو بە خاوەن دەوڵەت و ئاڵا، حاکم لە دوای حاکمیشیان دەبوون بە واریسی کێشەی خەتکێشانی سنووری وڵاتەکانیان، وەکوو قەتەر و بەحرەین کە دەیانەوێت کێشەی سنووری کەیان ببەنە دادگای نێودەوڵەتی لە لاهای/ هۆڵەندا!

یەک دەوڵەت و ئوممەت؛ بوو بە (٥٦) لەتە دەوڵەت و (٧٦) کەمایەتیی بێ ساحێب کە سااڵنە بە بەرچاوی هەموو دەزگا نێودەوڵەتییە دووڕووەکانەوە لە فەڵەستین، ئەفغانستان، حەبەشە، بۆسنە و چیچان سەردەبڕێن و ڕیشەکێش

دەکرێن و کەس لەسەریان هەڵناداتێ! (٥٦) دەوڵەت! بەڵام زەبەلاحەکانیان وەکوو ئەندۆنیسیا (کە ٢٣٦ ملیۆنە)، یان پاکستان (کە ١٥٠ ملیۆنە)، یان نێجیریا (کە ١٤٠ ملیۆنە)، یان تورکیا (کە ٧٢ ملیۆنە)؛ حوکمی عەسکەر، حکومەتە هەڵبژێردراوەکەشیان وەک گاگەل لە تەنگژەیەکەوە دەبات بۆ تەنگژەیەکی تر! لە هەموو هەڵبژاردنی وڵاتی داماوی موسوڵمانانیشدا حاکم (٩٧,٩٩٪)ی دەنگەکان دەهێنێت! دەڵێی پێشبڕکێی ئەسپە، بەڵام بە یەک بارگیری لات!

ئەوە ڕۆژئاوایە کە دیکتاتۆرییەت لە وڵاتی موسوڵماناندا زەرع دەکات! بۆیە هەر ئەویش بەرپرسە لە کاولکاریی وڵاتی موسوڵمانان. ڕۆژئاوایە کە دیکتاتۆر لە دوای دیکتاتۆر دەهێنێتە پێشەوە، جا ئەو دیکتاتۆرە سەربازێکی فاشیلی تاکڕەوی وەکوو «قەززافی» و «موشەڕەف»ـە، یان تیرە و هۆزێکی دیکتاتۆری وەکوو «ئال سعوود»ـە، یان حیزبێکی چەتەگەرییە وەکوو «بەعسی عێراق و سووریا».

ئیلغاکردنەوەی خیلافەت هەتیوبوونی ئوممەتەکە بوو، نەک هەر لە تورکیا، بەڵکوو لە هەموو جیهاندا، چونکە دوا بە دوای ئەو؛ نەک هەر ڕێ لە کاری سیاسیی ئیسلامی گیرا، بەڵکوو لە هەموو شوێنێک بوو بە تۆمەتی خیانەت! تەنانەت کەمالییەکان لە نەفیکراوێکی وەکوو «شێخی نوورسی»ی ڕەحمەتییان قەبووڵ نەکرد لە مەنفاکەیشیدا حەلەقەی زیکری سۆفێتی دابمەزرێنێت! لە هەموو شوێنێک موسوڵمانان زەلیل کران، چونکە هەموو کەس لێدان و چەوساندنەوەیانی لا بووبووە ماف و ئەرکی نیشتیمانیی خۆی! لە هەموو شوێنێک ئیسلام لە حوکم دوورخرایەوە، یاسا و ڕێسا و بڕیاری دادگاییەکانی ئیلغا کرایەوە و شەریعەتەکەی لە کتێبی فیقهیدا قەتیس ما! هەر کەس بیوتایە "شەریعەت باشە"، دەدرایە دادگا! مزگەوتەکان دەڕووخێنران، یان دەکرانە بارِ و سەماخانە و گەوڕی ئاژەڵ، یان دەکرانە بارەگای حیزبی. زمانی عەرەبی لە

تورکیا و وڵاتانی تر خرایە سەنگەری ئەوبەر، تەنانەت کە لە تورکیادا پیتی عەرەبی بۆ لاتینی گۆڕا، لە میسـریش لەژێر سێبەری حوکی قەومیی ناسریدا هەوڵی گۆڕینی بۆ لاتینی دەدرا! ئیدی لای سۆمالّی «محەمەد سیاد بەری» کەی غەریبە؟ یان لای کوردێکی گەلۆر و ڕقن؟!

(١٠،٠٠٠) مەلا کوژران!

بزووتنەوەی ئیتتیحاد و تەرەقییەکەی کەمالییەکان لە تورکیا، جیهانی ئیسلامییان خستە دژوارترین قۆناغی ڕووبەڕووبوونەوەی ئیسلام و ڕۆژئاواوە، چونکە زاتی ڕۆژئاوایان وا شکاند کە جورئەتی ببێت دەیان پەیوەندیی بیروباوەڕ و هەست و سۆز بهێنێتە جێی پەیوەندیی برایەتیی دینیی ئیسلامییەوە! ئینجا جورئەتی ئەوەیان دا بە خۆیان و بە دوای خۆیان کە لە هەموو شوێنێکدا حوکمی ئیسلام بخرێتە لاوە و کولتووری بێدینییەکانی پێش ئیسلام زیندوو بکرێنەوە: فیرعەونی، فینیقی، پەهلەوی، سانسکریتیی کۆن و ... هتد. ئەمەشیان دەکردە پلان و وەکوو ئاگر لە پووشووی بێ ساحێبی هەموو وڵاتێکی موسوڵمانانیان بەر دەدا.

خیلافەت کەوت

بە کەوتن و ئیلغاکردنەوەی ڕەسمیی ئەو لە (٣/ ٣/ ١٩٢٤ز)ـەوە، دەزگاکانی فێرکردنی ئیسلامی لە پایتەختی ئیسلامەکەدا داخران! ئینجا دوای ساڵێک فێرکردنی قورئان و ئیسلامەتی بوو بە تاوان و دەیان هەزار موسوڵمانی لەسەر دادگایی کران!

ئەوەی مستەفا کەمال بە ئیسلامی کرد، تا چەندین ساڵ بیرمەندانی ئیسلامەتی لە هەموو جیهاندا تاساند، زانایانی حەپەساند، گۆڕانکارییە کەمالییەکان دەتوت خولخلۆکەن و هەڵدەسووڕێن؛ تەنانەت ڕۆژانەش نەبوون،

بەڵکوو ساتانە بوون!! کاردانەوەکانیشیان مانگانەش فریا نەدەکەوت، کەس فریای تۆژینەوەی گۆڕانکاریی پێشوویان نەدەکەوت، تا پلانێکی دژیان دارێژێت، ئەمان گۆڕانکارییەکی تریان دادەهێنا کە لەوەی پێشووتر قورستر! ئەو دەمەی کەمالیزم لافاوی ڕۆژئاوای هێنایە سەر موسوڵمانان، کەس فریای کەڵێن گرتن نەکەوت، چونکە کەمالیزم دید و بۆچوونی فەلسەفیی ڕۆژئاوای پڕاوپڕ کردە قاڵبی ئیسلامەکەوە! ئیدارە و سیستمی ئەوروپای بە تەواوی هێنایە قاڵبی حوکمڕانیی عوسمانییەوە و هەر قاڵبێکی عوسمانی یاسا و ڕێسای ڕۆژئاوای لە خۆ نەگرتایە، تووڕی هەڵدەدا! هەموو ڕۆژێک پەرلەمان بڕگە یاسایەکی کوفری دادەتاشی: ئەمڕۆ ئیلغای خیلافەت، سبەی ئیلغاکردنەوەی بانگ بە عەرەبی، دوو سبەی زەواجی مەدەنی لە بری مارەیی ئیسلامی، چوار سبەی یاسای میرات و ... هتد. کەس فریای ئەوە نەدەکەوت بیانخوێنێتەوە، چونکە ڕۆژئاوا پەلەی بوو، کەمالیزمی کردبوو بە شۆفڵی ڕووخاندن، نەیدەهێشت یەک لەحزەی ئەو هەلە مێژوویییەی لەدەست بچێت؛ دەبوو ئەوەی ئیسلام و ئوممەتەکەی بە (١٢٠٠) ساڵ دروستیان کردبوو، ئەم خێرا بە (١٢٠٠) ڕۆژ لە ڕەگ و ڕیشەوە هەڵی بکێشێت! ئەمەیش پەلەکردنی دەخواست، بۆیە (١٠,٠٠٠) مەلا کوژران! هەرچی قوتابخانەی ئیسلامی هەبوون، ڕمێنران! تەنانەت ڕێ بە هیچ تەکییەیەکی سۆفیگەرییش نەدرا و هەموویان تەپێنران! ئیسلامبولێک کە (٥٠٠) مزگەوتی تێدا بوو، هەموویان ڕووخاندن! جگە لە چەند مزگەوتێکی مێژوویی وەک «ئەیا سۆفیا» کە لە ساڵی (١٩٣٤ز)دا کردیان بە مۆزەخانە![1] دەبوو ڕۆژانە هەزاران هەزار کەلەپووری ئیسلامی لە ئاساری مۆزەخانە و دەستنووس و شتی بەنرخ بفرۆشن، یان بیانفەوتێنن! دەبوو بە دەستی

(١) لە دوای (٨٦) ساڵ و لە (١٠/ ٧/ ٢٠٢٠ز)دا جارێکی تر لەژێر دەسەڵاتی ڕەجەب تەیب ئەردۆغاندا، لە مۆزەخانەوە گۆڕدرایەوە بۆ مزگەوت.

ڕاست پیک بە ئیسلام و ئاسەواریدا بکێشن و بە دەستی چەپیش، خێرا شتێکی ڕۆژئاوایی لە جێی ئەو ئاسەوارەدا دابنێنەوە!

ئاوەها تورکیای سکوڵەریستی بێدینی هاتە بوون و خەڵکانی تریشی بۆ هان دران: «ڕەزا شا» لە ئێران، «ئەمانوڵڵا خان» لە ئەفغانستان، «مستەفا کامیل» لە میسر و ... هتد.

هەرچەندە ئێستا ڕۆژئاوا کۆستی کەوتووە و خەمبارە کە دەبینێت «ڕەجەب تەیب ئەردۆغان»ی ئیسلامی لە تورکیاکەی کەمالیستیدا بە ئیسلام دێتەوە پێشەوە و بەرەو ئەوروپایشی دەهێنێتەوە. هەرچەندە قولە کۆیلەی وەکوو موشەڕەفی عەسکەریی پاکستان تازە بە تازە لەم زەمانی ڕابوونە بەهێزەی ئیسلامدا دەڵێت: "من زۆر بە کەمال ئەتاتورک موعجیبم"، بەڵام ئەمە هەر لە فیشەکی چرووک دەچێت!

* * *

پاشکۆ

لیستی ڕووداوە کاریگەرەکانی سەد ساڵی کۆتایی تەمەنی دەوڵەتی عوسمانی

- (٤/ ٤/ ١٨٢٦) شەڕی «شەمکار»ی نێوان ڕووسیا و فارس (ئێرانی ئەو کاتە)، فارسەکان تێیدا شکان و ڕووسەکان هاتن و تەورێزیان داگیر کرد، بەمەش فارس تەنازولی لە «نەخچەوان» و «یەرێڤان» کرد بۆ ڕووسیا.
- (١٩/ ٨/ ١٨٢٩) ڕووسیا ناوچەی «ئەدرنە»ی عوسمانیی داگیر کرد، پاشان ڕێککەوتنێکی زەلیلانەی بە عوسمانییەکان مۆر کرد کە بەپێی ئەوە دەوڵەتی عوسمانی دەسبەرداری یۆنان دەبێت و ئیعتیراف بە سەربەخۆییەکەشی دەکات.
- (١٨٣٠) داگیرکردنی جەزائیر لە لایەن فەرەنساوە.
- (١٨٣٠) سڕبیا یەکەمین ئیمارەتی سڕبیی سەربەخۆی لە دەوڵەتی عوسمانی دارنی.
- (١٨٣٠) یۆنان ئازادیی خۆی ڕاگەیاند.
- (١٨٣٢) بەریتانیا هیندستانی خستە ژێر دەسەڵاتی خۆیەوە (تا ئەو ساڵە دەوڵەتێکی مەغۆلیی ئیسلامی بوو).
- (١٨٣٦) بەریتانیا سەنگافوورەی داگیر کرد کە هەرێمێک بوو لە مالیزیا.
- (١١/ ٧/ ١٨٣٩) ڕۆژئاوا لە دەرەوە و لە ناوەوە سوڵتانیان ناچار کرد گۆڕانکاری لە یاسا، دەستوور و ئیدارەدا بکات بە ناوی «فەرمانی گوڵخانە».
- (١٨٤١) کێشە و پشێوی لەناو مەسیحی و دروزەکانی شامدا سەری هەڵدا.
- (١٨٤٧) کۆمەڵەی «زانست و هونەر» لە بەیروت لەژێر سەرپەرشتیی تیمە مەسیحییەوانەکانی ڕۆژئاوادا پێک هات.

- (١٨٥٣ - ١٨٥٦) «جەنگی قیرم» - کە بە هەڵە دەوترێت قەرەم - لەنێوان عوسمانی و ڕووسیادا هەڵگیرسا.
- (١٨٥٥) دەوڵەتە ڕۆژئاواییەکان دەوڵەتی عوسمانییان ناچار کرد بۆ جاری دووەم دەستوور بگۆڕێت، بەرنامەی گۆڕانکارییەکە ناونرا «خەتی هەمایۆن».
- (١٨٥٧) بەریتانیا شاری بوشەهر و موحەممەرە (خوڕەم شەهر)ی ئێرانی داگیر کرد.
- (١٨٥٧) بەریتانیا بە تەواوی هیندستانی خستە ژێر ڕکێفی خۆیەوە و بە ڕەسمی کۆتایی بە دەوڵەتی ئیسلامی لە هیندستان هات و شۆڕشی گەورەی هیندستان بەرپا بوو.
- (١٨٥٨-١٨٦٣) دەوڵەتی عوسمانی یاسای ئەوروپایی لە سزادان، بازرگانی و خاوەندارێتیی زەوی و زاردا وەرگرت و بە ڕەسمی کردی بە یاسای دەوڵەتی عوسمانی.
- (١٨٦٢) دامەزراندنی «کۆلێژی پرۆتستانتی مەسیحییەوانی» لە بەیروت کە دواتر ناوی گۆڕا بۆ «زانکۆی ئەمریکی»، ئێستا چەندین لقی تری لە وڵاتانی جیهانی ئیسلامیدا هەیە، بەڵام لە هەموو جیهانی ئیسلامیدا تەنیا لە هەرێمی کوردستاندا دوو لقی هەیە! یەکێکیان ساڵی (٢٠٠٧ز) لە شاری سلێمانی و ئەوی تریشیان ساڵی (٢٠١٤ز) لەشاری دهۆک کراوەتەوە.
- (١٨٦٦) هەڵاتنی گەلانی چەرکەسی موسوڵمان لە بولگاریا و سڕبیاوە لەدەست چەوسانەوەی ڕووس و گەیشتنیان بۆ بەڵقان.
- (١٨٦٧) بەرپابوونی شۆڕشی دوورگەی کریت دژی عوسمانییەکان و گەیشتنی هەزاران یۆنانی بۆ یارمەتیدانیان.
- (١٨٦٩) فەرەنسا تونسی داگیر کرد.
- (١٨٧٥) شۆڕشی سربییەکانی بۆسنە دژی دەسەڵاتی عوسمانی.
- (١٨٧٥) دامەزراندنی کۆمەڵەیەکی نهێنیی مەسیحییەکانی شام لەسەر بنەمای نەتەوایەتیی عەرەبی دژی دەوڵەتی عوسمانی، بەو ئیعتیبارەی تورکن و

خیلافەتی ئیسلامییان لە عەرەب زەوت کردووە و وازی لە دینداری هێناوە!

- (١٨٧٥) «شۆڕشی هەرزەگۆڤینا» دەوڵەتی عوسمانیی خستە تەنگژەوە.
- (٣٠/ ٥/ ١٨٧٦) مەدحەد پاشای جوولەکە کە وەزیری دادپەروەریی عوسمانی بوو، بە یارمەتیی بەریتانیا و فەڕەنسا و ئەڵمانیا؛ سوڵتان عەبدولحەمیدی لە دەسەڵات هێنایە خوارەوە، چونکە بەو گۆڕانکارییانە ڕازی نەبوو کە خستبوویانە بەردەستی.
- (٨/ ١٨٧٦) یەکەمین دەستووری دەوڵەتی عوسمانی، «دەستووری مەدحەت پاشا» ڕاگەیەنرا.
- (٤/ ١٨٧٧) ڕووسیا جەنگی دژی دەوڵەتی عوسمانی ڕاگەیاند و لەشکری گەیاندە نیوە دوورگەی بەڵقان.
- (١٢/ ١٨٧٧) شاری «بیلفنا» کەوتە دەست ڕووس، بەمەش مەترسی لەسەر «ئەستانە»ی پایتەختی دەوڵەتی عوسمانی دروست بوو، بۆیە سوڵتان ناچار کرا کە گرێبەست (عەقد)ێک لەگەڵ ڕووسیادا ببەستێت کە مەرجەکانی قورس بوون و ناسرا بە «مەرجەکانی سان ئیستیفانۆ».
- (١٨٧٨) سەرکەوتنی ڕووسیا و دامەزراندنی ئیمارەتێکی بولگاری کە هەر بەناو سەر بە دەوڵەتی عوسمانی بوو.
- (١٣/ ٦/ ١٨٧٨) بەستنی «کۆنـگرەی بەرلین» لەنێوان دەوڵەتە گەورەکانی ئەو کاتەی ئەوروپادا (ئینگلتەرا، فەڕەنسا، ڕووسیا و ئەڵمانیا) کە چوار هەفتەی خایاند و لە کۆتاییدا بڕیاریان دا ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی دەوڵەتی عوسمانی کە ناویان نابوو «مەسەلەی ڕۆژهەڵات» و «پیاوە نەخۆشەکە» بەسەر خۆیاندا دابەش بکەن! ئەم کۆنگرەیە **خەتەرترین** کۆنگرە بوو کە دژی ئیسلام دارێژرا.
- (١٨٨٢) میسر بوو بە وڵاتێکی ژێردەستەی ڕەسمیی بەریتانیا.
- (١٨٨٤) دابڕینی تورکستان لە دەوڵەتی عوسمانی لە لایەن ڕووسیاوە.
- (١٨٩٦) «تیۆدۆر هێرتزل»ی دامەزرێنەری «بزووتنەوەی زایۆنیزم» داوای لە سوڵتان عەبدولحەمید کرد ڕێ بە جوولەکە بدات کۆچ بکەن بۆ فەڵەستین، لە

بەرانبەریشیدا جوولەکە هەموو قەرزەکانی دەوڵەتی عوسمانی دەبژێرن، بەڵام سوڵتان ڕەفزی کرد.

- (١٨٩٦) دامەزراندنی «کۆمەڵی ئیتتیحاد و تەرەقی»ی تورکەکان.
- (١٨٩٧) دەوڵەتە زلهێزەکان دەوڵەتی عوسمانییان ناچار کرد حوکمی زاتی بداتە دوورگەی کریت.
- (١٩٠٤) فەڕەنسا بە ڕێککەوتن لەگەڵ بەریتانیا بەشێکی مەغریبی داگیر کرد.
- (١٩٠٤) ئیسپانیا شاری «تەتوان»ی مەغریبی بۆ خۆی داگیر کرد.
- (٢١/ ٧/ ١٩٠٥) لەو کاتەی سوڵتان عەبدولحمید دەچوو بۆ نوێژی جومعە، «ئیدوارد جۆریە» کە گەنجێکی ئەرمەنی بوو ٨٠ کیلۆ تەقەمەنی و ٢٠ کیلۆ پارچە ئاسنی خستە مەوکیبەکەیەوە کە تەقییەوە و بووە هۆی کوشتن و بریندار بوونی ٨٤ کەسی دەوری سوڵتان - زۆرینەیان سەربازە پاسەوانەکانی بوون -، بەڵام سوڵتان خۆی بەر نەکەوت. حوکمی ئیعدام بۆ کابرا دەرچوو، بەڵام سوڵتان لێی خۆش بوو.
- (١٩٠٨) بولگاریا سەربەخۆیی خۆی ڕاگەیاند.
- (٢٦/ ٤/ ١٩٠٨) «شۆڕشی بزووتنەوەی ئازادیخوازان» بە سەرۆکایەتیی «ئەنوەر پاشا» و «نیازی پاشا» دژی سوڵتان عەبدولحەمیدی عوسمانی بەرپا بوو، شۆڕش سەرکەوت و سوڵتانیان هێنایە خوارەوە و سیستمی دەوڵەتیان کرد بە دەستووری پەرلەمانی.
- (١٩١١) ئیتاڵیا، لیبیای داگیر کرد.
- (١٩١٢) فەڕەنسا هەموو مەغریبی داگیر کرد.
- (١٩١٢) تێکشکانی سوپای عوسمانی لە بەرانبەر سوپای یۆنان، سرب، مەقدۆنیا و بولگاریا.
- (٢/ ١٩١٢) سنووری تورکیای نوێ لە لەندەن دیاری کرا کە لە کوێوە، تا کوێ بێت.

- (١٩١٣) پەیمانی »بوخارست» ئیمزا کرا کە بەپێی ئەوە دەوڵەتی عوسمانی زۆرینەی ناوچەکانی ئەوروپای لەدەستدا.
- (١٩١٤) هاندانی حوسەینی کوڕی عەلی، والیی عوسمانی لە حیجاز، لە لایەن بەریتانیاوە بۆ بەرپاکردنی شۆڕش دژی دەوڵەتی عوسمانی.
- (١٩١٤-١٩١٨) داگیرکردنی هەموو عێراق لە لایەن بەریتانیاوە.
- (١٩١٦) «پەیمانی سایکس - پیکۆ»ی نێوان بەریتانیا و فەڕەنسا بۆ دابەشکردنی ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی لەنێوان خۆیاندا مۆر کرا!
- (٢/ ١١/ ١٩١٧) «پەیمانی بەلفۆر؛ وەزیری دەرەوەی بەریتانیا» بۆ جوولەکەکانی جیهان ڕاگەیەنرا کە دەڵێت: "بەریتانیا یارمەتیی نەتەوەی جوولەکە دەدات، بە مەبەستی دامەزراندنی دەوڵەتێک بۆ خۆیان لە فەڵەستیندا."
- (٤/ ١٩١٨) لینین لە سۆڤییەت بڕیاری بۆ سوپای ڕووسی دەرکرد کە وڵاتە ئیسلامییەکانی باشوور داگیر بکات!
- (١٩١٨) ڕووسیا بە (٦٠) هەزار سەربازەوە هێرشی کردە سەر وڵاتە ئیسلامییەکانی (ئۆراڵ، قەوقاز و تورکستان).
- (١٩١٨) بەریتانیا هەموو فەڵەستینی داگیر کرد.
- (١٩١٩) ڕووسیا، «کۆماری ئالاش»ی داگیر کرد.
- (٩/ ٨/ ١٩١٩) بەریتانیا پەیمانێکی لەگەڵ دەوڵەتی فارسدا مۆر کرد کە بەپێی ئەوە بەریتانیا چەک، ئەفسەر و مەشقەوان دەداتە فارس.
- (١٩٢٠) «کۆماری ئیسلامیی خێوە» دوای شەڕ و پێکدادانێکی خوێناوی، بە دەستی کۆمۆنیستەکان ڕما.
- (١٩٢١) ڕمانی «کۆماری ئیسلامیی بوخارا» بە دەستی کۆمۆنیستەکان، دوای ئەوەی دە ساڵ توانیی خۆی لەبەر هێرشەکانی ڕووسدا ڕابگرێت.
- (٢/ ١٩٢٥) کوودەتای «ڕەزا شا»ی ئێران بە یارمەتی بەریتانیا بەسەر «عەلی ئەحمەد شا»ی قاجارییەکان و دامەزراندنی دەوڵەتێکی سکوڵەریستی لەسەر نموونەی تورکیای نوێ.

- (١٩٢٢) ڕووسیای سۆڤییەتی وڵاتی قیرمی بەتەواوی کەوتە بەردەست، دوای ئەوەی دانیشتووانەکەی بە کوشتن و دەرکردن ڕیشەکێش کرد، تا ساڵی (١٩٤٠ز) لە (٥'٥) ملیۆن کەس، بڕی (٤٠٠) هەزار کەسیان مانەوە.[١]
- (١/ ١١/ ١٩٢٢) بە ڕەسمی سەڵتەنەت وەکوو سیستمێک لە تورکیای نوێدا ئیلغا بووەوە و ویسترا پلەی خیلافەت وەک پلەی «پاپایەتی ڤاتیکان»ی بۆ موسوڵمانان لێ بکرێت.
- (١٨/ ١١/ ١٩٢٢) سوڵتان محەمەدی شەشەم لە دەسەڵات هێنرایە خوارەوە.
- (٨/ ١٩٢٣) حیزبی کۆماری گەل لە تورکیا دروست بوو کە زۆرینەی ئەندامەکانی لە ماسۆنی و جوولەکە بوون.
- (٢٠/ ١٠/ ١٩٢٣) «کۆماری تورکیای نوێ» ڕاگەیەنرا.
- (٣/ ٣/ ١٩٢٤) «خیلافەتی ئیسلامی» بە ڕەسمی ئیلغا کرایەوە.
- (١٩٢٥) «عەلی عەبدولڕەزاق» کە مەلایەکی ئەزهەریی میسری و ئەندامی حیزبی (الاحرار الدستوريين) بوو، کتێبێکی بڵاوکردەوە بە ناوی «ئیسلام و بنەماکانی حوکم» کە تێیدا نەفیی هەموو بەڵگە، ڕێسا و بنەمایەکی ئیسلامی دەکات کە بۆ سیاسەت و حوکمکردن دارێژرابێت.
- (١٩٢٦) «تەها حوسەین» کە پێی دەوترا عەمیدی ئەدەبی عەرەبی، کتێبێکی بە ناوی (في الشعر الجاهلي) دانا کە هێرشێکی ڕاشکاوانە دەکاتە سەر ئیسلام و قورئان و چیرۆکەکانی بە ئەفسانە دەدات لە قەڵەم. ئەمەش ڕێخۆشکردنێک بوو بۆ هەموو جۆرە پێشێلکارییەکی موقەددەساتی ئیسلام بۆ لەوەودوا.

* * *

(١) کۆمۆنیستەکانی یەکێتیی سۆڤییەت لەنێوان ساڵانی (١٩١٨ - ١٩٤١)دا (٢٢) ملیۆن موسوڵمانیان کوشت، هەروەها ماوتسی تۆنگ لە چین بڕی (١٧) ملیۆن موسوڵمانی کوشت!

بەندی دووەم

کاردانەوە و تێهەڵچوونەوە

باسی یەکەم: سەروەریی شەرع، یان نەمان «خەباتی ئیسلامیی مەحروومان»

باسی دووەم: ڕەنجی نەزۆکی ڕەسمی «خەباتی ئیسلامیی ڕەسمی»

باسی سێیەم: تۆکمەتر و پشوو درێژانە «خەباتی ئیسلامی سیاسی»

کاردانەوەی ئەو کاتەی موسوڵمانانی جیهان بەرانبەر ڕماندنی دەوڵەتی عوسمانی و ئیلغاکردنەوەی خیلافەت، بەگشتی لە سێ شێوە بزاوتدا دەرکەوت:

یەکەم: سەروەریی شەرع، یان نەمان «خەباتی ئیسلامیی مەحروومان»

لەو بزووتنەوە جیهادییانەدا دەرکەوت کە ڕووبەڕووبوونەوەی دەسەڵاتی نوێی کوفریان هەڵبژارد و جوامێرانە هەوڵی هێنانەوەی دەسەڵاتی حوکمڕانیی ئیسلامیان دایەوە (کاردانەوە و پووکانەوەیان).

دووەم: ڕەنجی نەزۆکی دەستەمۆ «خەباتی ئیسلامیی ڕەسمی»

لەوەدا دەرکەوت کە مەلاکان پێیان وا بوو کە ئەم حکومەتانەی ژێر سایەی ئیستیعمار کافر نین و هەر لە گەلەکەی خۆمانن، بەڵام لەبەر بەرژەوەندی، یان لە ترسان، یان هەر ئەوەندەیان پێ دەکرێت کە کردوویانە؛ بۆیە نابێت بە ناشەرعییان بزانین و لێیان هەڵگەڕێینەوە، ئەمانە شێخی تەریقەت و مەلای ڕەسمیی ئەوقافن و تا ئێستاش هەر وان.

سێیەم: تۆکمەتر و پشوو درێژانە «خەباتی ئیسلامیی سیاسی»

دیدی فیکری ململانێ و کۆمەڵکاریی سیاسییە کە لە (١٩٢٨ز)دا لە (میسر) لەسەر دەستی «ئیمام حەسەن بەننا»، لە (١٩٤١ز) لە «نیوە دوورگەی هیندستان» لەسەر دەستی «ئیمامی مەودودی» و لە (١٩٤٥ز) لە ئەندۆنیسیا لەسەر دەستی «د. محەمەد ناسر»دا (ڕەحمەتی خوایان لێ بێت) دەستی پێ کرد.

ئەم سێ حیزبەش بە دایکی هەموو کۆمەڵە سیاسییەکانی تر دادەنرێن.

باسی یەکەم: سەروەریی شەرع، یان نەمان

«خەباتی ئیسلامیی مەحرومان»

جیهاد بۆ هێنانەوەی حوکمی شەریعەت

هیجرەت لە ئیسلامدا قۆناغێکی ئیمانیی نێوان باوەڕهێنان و جیهادکردنە، بۆیە خوای گەورە لە سورەتی ئەنفالدا بە دوای یەکدا بەو ڕیزبەندییە هێناونی کە دەفەرموێت: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَهَاجَرُواْ وَجَٰهَدُواْ بِأَمۡوَٰلِهِمۡ وَأَنفُسِهِمۡ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ ...﴿٧٢﴾﴾ {الأنفال: ٧٢}

واتە: "ئەو کەسانەی کە باوەڕیان هێنا و هیجرەتیان کرد و لەبەر خاتری خوای گەورە جیهادیان کرد..."

هەر لەبەر گرنگی و کاریگەریی هیجرەتە کە لە شەرعدا هەر لە کۆنەوە پەیوەندییەکی جەدەلی لەنێوان زاراوەی هیجرەت و زاراوەی جیهاددا هەیە، نەک هەر بەوەی کە هیجرەت قۆناغی ئامادەسازی و یەکلاییبوونەوەیە بۆ جیهاد، بەڵکوو بەوەش کە هەر کاتێک لە وڵاتێکدا ئەحکامی شەرع بە یاسا نەما، ئەو وڵاتە دەبێتە دارولکوفر و هیجرەت لەسەر موسوڵمانانی فەرز دەبێت؛ ئینجا جیهادەکەش بۆ هێنانەوەی دارولئیسلام فەرز دەبێتەوە.

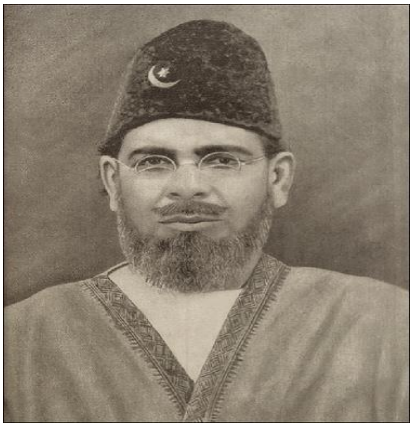
لەو کاتەی وڵاتانی ئیستیعماری ڕۆژئاوا هاتنە وڵاتی موسوڵمانانەوە، ئەو جۆرە ئەحکامانەی شەرع دەربارەی پەیوەندیی نێوان موسوڵمان و مەسیحی کە لە زۆر شوێندا نەمابوون، هاتنەوە پێشەوە و ئەم جارە ئەحکامێکی تری موفاسەڵە و لێکدابڕانیان - نەک پەیوەستبوون - لەسەر پێک هات، چونکە وڵاتە ئیستیعماریییە مەسیحییەکان کە هاتنە وڵاتی موسوڵمانانەوە وەکوو ئەهلی زیممە، دۆست و خاوەن ئەمان نەهاتن؛ بەڵکوو وەک داگیرکەر و بکوژی دوژمنێکی

سەرسەخت و ڕقن هاتن، وەکوو هێزێکی کافری شەڕانی هاتن، چەشنی جەردە، دز و ڕووتێنەر هاتن! بۆیە لە زۆرینەی وڵاتانی ئیسلامدا ئەحکامە شەرعییەکانی دارولئیسلام و دارولکوفر هاتنەوە پێش و هەڵوێستیان لەسەر دروست کرایەوە. بۆ نموونە: (لە هیندستان، وڵاتانی عەرەبی باکووری ئەفریقا، سوودان، قەوقاز و کوردستان) کە هەموو موسوڵمانانی ئەم وڵاتانە لە سەرەتاوە زۆر بە گیانفیداییانە کەوتنە جیهادێکی سەخت کە لە زۆر شوێندا هەر لە سەرەتاوە دیار بوو کە موسوڵمانان شکست دەخۆن، کەچی ئەم بزووتنەوە جیهادییانە هەرچەندە هەموویان تێداچوون و لە هیچ ناوچەیەکی وڵاتی موسوڵماناندا نەتوانرا دەوڵەتێکی ئیسلامی دابمەزرێنن - چونکە دەبوو موسوڵمانان بە هێزێکی زۆر نابەرابەرەوە ڕووبەڕووی هێزی ئیستیعماری ئەوروپا ببنەوە -، بەڵام هەر نەیانهێشت پرۆژەی ئیستیعمار لە وڵاتی موسوڵماناندا خۆی بگرێت؛ توانییشیان «زەمینەیەکی فیکریی بەرگری» و «دیوارێکی دەروونی»ی وا دروست بکەن کە زۆرینەی موسوڵمانان لەوە بگێڕنەوە کە بەدەم لافاوی شارستانییەتی ڕۆژئاواوە بڕۆن، لەو بزووتنەوانە:

یەکەم: بزووتنەوەی خیلافەت لە هیندستان

لەگەڵ زیادبوونی نفووز و دەسەڵاتی بەریتانیا لە نیوە دووگەی هیندستان و فشار و زۆرهێنان بۆ موسوڵمانان، دەسەڵاتی سوڵتانی ئیسلامیی مەغۆلە موسوڵمانەکان لە نیوە دووگەی هیندستاندا گرژتر دەبوو، تاوەکوو هاتە سەر ناوی بێ ناوەڕۆک و تەنانەت ئەویش لە ساڵی (١٨٥٧ز)دا بە یەکجاری نەما؛ تا ئەو ساڵەش موسوڵمانانی هیندستان وەلائیان نەدەدا بە دەوڵەتی عوسمانی کە بە ڕەسمی لە (١٧٧٤ز)ـەوە بە ناوی خیلافەتەوە حوکمیان دەکرد، چونکە زانایانی هیندستان لە پێش هەمووشیانەوە «شا وەلیوڵڵای دەهلەوی» بەوە ڕازی نەبوون! لەبەر ئەوەی فیقهی حەنەفی جەخت لەوە دەکاتەوە کە دەبێت خەلیفە لە قورەیش بێت، بەڵام دوای نەمانی دەسەڵاتی فیعلی و شکڵی لە دەست موسوڵمانان، بە ناچاری موسوڵمانان بە ئومێدی ئەوەی خیلافەتی عوسمانی بێت بە هانایانەوە، تا کۆیان بکاتەوە؛ ڕوویان کردە ئەوان. ئەمەش لە ساڵانێکدا بوو کە پەیوەندیی نێودەوڵەتییانەی عوسمانییەکان و بەریتانیا بەرەو باشتر چووبوو! هەر بەو جۆرەش مانەوە، تا یەکەم جەنگی جیهانی کە دەوڵەتی عوسمانی چووە بەرەی ئەڵمانیاوە و دژی بەریتانیا وەستایەوە، بەمەش تینێکی ئیزافی کەوتە سەر ئەو موسوڵمانانەی وەلائیان دابوو بە دەوڵەتی عوسمانی.

لە هیندستان، بیرمەندی ئیسلامی «شێخ محەمەد عەلی»، بزووتنەوەیەکی پێک هێنابوو بە ناوی «بزووتنەوەی خیلافەتی ئیسلامی»، بۆیە بەریتانییەکان لە سەرلەبەری ماوەی یەکەم جەنگی جیهانیدا لە زیندانیان قایم کردبوو، نەبادا بە موسوڵمانانی هیندستان بەرەیەکی شەڕیان لە بەرانبەردا بکاتەوە.



شێخ محەمەد عەلی

بزووتنەوەی خیلافەت لە ماوەی دە ساڵدا هەست و هۆشی هەموو موسوڵمانانی هیندستانی خرۆشاند و کاریگەریی لە سەر ئەوەش هەبوو کە نەهێڵێت خیلافەتی ئیسلامی لە ئەستانە «تورکیای ئەوسا» ئیلغا ببێتەوە، یان لانی کەم ئەو کارە دژوارەی دواتر خست، لە هەمان کاتیشدا هەوڵی دانانەوەی خیلافەتێکی بەدیلی تورکەکانی لە عەرەب، یان لە موسوڵمانانی هیندستان دەخواست. ئەمە جگە لەوەی توانیبووی لەژێر دەسەڵاتداریێتیی دوژمنکارانەی بەریتانیادا هەستی یەکئینتیمایی لە موسوڵمانانی هیندستاندا - کە کەمینەش بوون - لەناو دەریایەکی هندۆسیدا دابمەزرێنێتەوە. هەموویانی وا لێ کردبوو وڵاتەکە بەو سیفەتە بپارێزن کە دارولئیسلامی خۆیانە و نابێت بهێڵن ببێتە دارولکوفر.

بزووتنەوەی خیلافەت، بزووتنەوەیەکی جیهادی بوو، دەیخواست یەکبوونی موسوڵمانان بپارێزێت؛ دەیویست بە عەقیدەکەوە پەیوەست ببن بە دارولئیسلامەوە. لە کۆتایی تەمەنی بزووتنەوەی خیلافەتدا، بزووتنەوەیەکی تر هاتە پێش بە ناوی: «بزووتنەوەی هیجرەت» کە بیرمەندی ئیسلامی «ئەبولکەلام ئازاد» لە ساڵی (١٩٢٠ز)دا بانگەشەی بۆ کرد. ئەم بزووتنەوەیە هەر وەک لە

ناوەکەیەوە دیارە کە لە ڕەشبینی و بێئومێدیی لەدەستدانی دەسەڵاتەوە هاتە سەر پاراستنی زاتی موسوڵمانەکان کە وەکوو هەتیوی بێ پەنا کەوتبوونە بەر شاڵاوی چەکداریانەی دوژمنانی سیخ و هیندۆسی و بەریتانی، هەموو هەر دەیانچەوساندنەوە! ئەبولکەلام ئازاد فەتوای دا کە هیندستان بووەتە دارولحەرب (دارولکوفر) و ئەو موسوڵمانەی لە توانایدا هەیە دەبێت بەرەو ئەفغانستان هیجرەت بکات، هەزاران جووتیاری ڕەشوڕووت و بێدەرەتان بەدەنگییەوە هاتن و بەرەو ئەفغانستان کەوتنە ڕێ. جا لەبەر ئەوەی ڕێ دوور بوو و ئەوانیش نەدار، زۆرینەی زۆریان هیچیان نەبوو پێی بگەنە مەنزڵ، لە ڕێدا سەدان کەسیان لێ مرد! ئەوانەی گەیشتن، سنووری ئەفغانستانیان بە ڕوودا داخرا و نەیانتوانی داخڵی ببن، چونکە لەوێیش ئاراستەی نێودەوڵەتیی کوفری ڕۆژئاوا کاریگەریی خۆی دانابوو، ئەگەرچی وەکوو هیندستان و وڵاتی تورک و عەرەبانی لێ نەهاتبوو!

دووەم: بزووتنەوەی ئەمیر عەبدولقادر جەزائیری

دوای ئەوەی فەڕەنسییەکان لە ساڵی (١٨٣٠ز)دا چوونە جەزائیرەوە، کۆمەڵێک بزووتنەوەی جیهادییانە لە دژیان بەرپا بوون، چونکە لەوێیش کۆمەڵێک فەتوا لەسەر مەسەلەی دارولئیسلام و دارولکوفر دەرچوون کە بەپێی سرووشتی شەریعەتی ئیسلام ئەوەش دێتەوە سەر باسەکانی کوفر و ئیمان، هیجرەت و جیهاد؛ شێوەی ڕەفتارکردن لەگەڵ کافران و دابەشبوونیان بۆ کافری شەڕانی و کافری موسالیم. سی - چل ساڵ بوو پێش هاتنی فەڕەنساییەکان، شێخانی تەریقەت، موفتی و قازییەکان کەلێنە ئیدارییەکانیان پڕ کردبووەوە -چونکە دەوڵەتی عوسمانی هەر کەنار دەریای سپیی ناوەڕاستی لە باکوورەوە گرتبوو، نەچووبووە قووڵایی جەزائیرەوە -، لەوانەش «تەریقەتی قادری» لە سەر دەستی «شێخ محێددین» کە لە ڕاستیدا ئەویش وەکوو زۆرێک لە بزووتنەوەی سۆفییەکانی ئەو سەردەمە نەفەسێکی سەلەفێتیی گرنگی تێ گەڕابوو. شێخ محێددین هەر کەسێکی بانگ دەکرد بۆ بەیعەت پێدانی، باسی تەوحید و شیرکی بۆ دەکرد و بە پابەندبوون بە سوننەت و لادانی بیدعەوە دینداریەکەی لە دڵ و دەروونداو نوێ دەکردەوە و یەکسەر بەیعەتی جیهادیشی لێ وەردەگرت. دوای ئەوەی کۆچی دوایی کرد، عەبدولقادری کوڕی هاتە جێی (١٨٠٨ - ١٨٨٣ز) کە یەکسەر تیرە و هۆزەکانی ڕۆژئاوای جەزائیر بەیعەتیان پێدا و لە ساڵی (١٨٣٢ز)دا چەکی جیهادیان لەگەڵدا دژی فەڕەنساییەکان کردە شان! ئەمەشی بە بەیعەتێکی نووسراو لە بەردەستیاندا دادەنا![1]

(١) دەقەکەی لە کتێبی (تحفة الزائر في تأريخ الجزائر والأمير عبدالقادر)دایە، ١٥٩/١ کە دوو بەرگە و لە خانەی بڵاوکردنەوەی «مەمدوح حەقی» لە لوبنان، لە ساڵی (١٩٦٤ز)دا چاپ کراوە.

شێخ عەبدولقادر کە بە «ئەمیر عەبدولقادر جەزائیری» ناوبانگی دەرکرد، توانیی لە ساڵانی (١٨٣٤ - ١٨٣٧ز)دا دوو ڕێککەوتننامە لەگەڵ فەرەنسییەکاندا مۆر بکات کە، تا ماوەیەکی باش هێمنی و ئاساییشی ئەو ناوچانەی پاراست کە لە بەردەستی موجاهیدەکانیدا بوون، بەمەش خۆیان بەهێزتر کرد؛ بەتایبەت لە ڕۆژهەڵاتی جەزائیر. توانیی ئیدارەیەکی سەربەخۆ و سوپایەکی مەشق پێ کراوی ڕێکوپێک دابمەزرێنێت و ئەو دەمەی کە لە (١٨٣٩ز)دا شەڕ هەڵگیرسایەوە، تا ماوەیەکی باش توانییان خۆیان بەرانبەر لەشکری فەرەنسییەکان ڕابگرن، بەڵام سیاسەتی «**زەمینی سووتاو**» کە فەرەنسییەکان دژی گوند و ناوچەی موجاهیدان گرتیانە بەر؛ هەروەها ئەو گەمارۆیەی کە «سوڵتان عەبدورەحمان»ی دەسەڵاتداری مەغریب (١٨٢٣ - ١٨٥٩ز) بە فیتی فەرەنسییەکان لە پشتەوە پێی هەستا، کاریگەریی سلبییان لە تێکشکانی شۆڕشەکەی ئەمیر عەبدولقادری جەزائیریدا هەبوو. ئیتر ئەوە بوو دوای چەندین شەڕی نابەرانبەر، ئەمیر عەبدولقادر لە ساڵی (١٨٤٧ز) لە شەڕێکدا بە دیلی کەوتە دەست فەرەنسییەکان و بە زیندانی بردیانە فەرەنسا و تا ساڵی (١٨٥٢ز) لەوێ هێشتیانەوە، ئینجا لەو ساڵەدا ڕێیان پێ دا بێتە سووریا و لەوێ مایەوە، تا لە ساڵی (١٨٨٣ز)دا لە دیمەشق کۆچی دوایی کرد (رحمه الله).


ئەمیر عەبدولقادر جەزائیری

ئەمیر عەبدولقادر شێخێکی تەریقەت بوو، بەڵام چاوکراوە بوو، وەکوو «شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری»ی کوردان بوو، هەم زانای شەرع بوون و هەم شێخی

تەریقەت. تەریقەتی قادری لەسەر دەستی شێخ عەبدولقادری جەزائیری بووە **بزووتنەوەیەکی سەلەفیی پوخت و بەهێز**، زۆر بایەخی بە یەکخواپەرستی و شیرک دەدا؛ هەروەها بە سوننەت و بیدعەت. خۆیشی کتێبی لەسەر جیهاد و سۆفێتی و بیدعە نووسیوە. لە زۆر مەسەلەی شەرعیی گەورەیشدا وەکوو ئەحکامی: (دارولئیسلام و دارولکوفر، هیجرەت، وەلاء و بەڕاء) نامەی بۆ زانایانی وەک «عەبدوسەلامی تەسولی» دەنووسی، وەک ئەوەی کە لە ساڵی (١٨٢٤)دا پرسە شەرعییەکەی لە نامەیەکیدا بۆ نووسی، تا حوکمی شەرعیی ئەو تیرە و هۆزانەی بۆ ڕوون بکاتەوە کە یارمەتیدانی بزووتنەوە جیهادییەکەی دژی کافرانی فەڕەنسی ڕەت دەکەنەوە و یارمەتیی دارایی بۆ نانێرن، یان دەربارەی دانیشتن لە سایەی دارولکوفرێکدا کە فەڕەنساییەکان لە وڵاتدا دروستیان کردووە. هەروەها نامەی تریشی بۆ دەرەوەی جەزائیرو بۆ زانایانی تر دەنارد؛ وەکوو شێخ محەمەد عەلی (١٨٠٢ - ١٨٨٣) کە شێخی مالیکییەکان بوو لە میسر، یان بۆ «شێخ عەبدولهادیی عەلەوی حوسەینی»، پێشەوای قازییانی شاری فاس لە مەغریب، چونکە شێخ عەبدولقادر کۆمەڵە فەتوایەکی زۆری لەسەر ئەو زاراوانەی دارولئیسلام و دارولحەرب و هیجرەت و جیهاد لە لا کۆبووبووەوە؛ خۆیشی زانا بوو، کتێبێکی چاکی لەو بارەوە نووسی کە کاریگەرییەکی زۆری هەبوو لەسەر سەرۆک خێڵ و عەشیرەتەکان کە هەیانبوو هیجرەتی بۆ مەغریب، یان تووندس، یان شام دەکرد. بۆیە فەڕەنساییەکان کەوتنە بەکارهێنانی فەتوای مەلای پواوی دانیشتووی بەر سێبەری خۆیان! هەروەها خراپ بەکارهێنانی ئەو ڕاجیاییەی لەناو مەزهەب و زاناکاندا هەبوو. سوودیان لەمانە وەرگرت و ماوەیەک هیجرەتیان بەم فەتوا سەقەتانە کەم کردەوە، بەڵام لە دوای نەمانی شێخ عەبدولقادر خۆی، فەتوای هیجرەت زیاتر بڵاوبووەوە و سەرلەنوێ زەروورەتی هیجرەت بووەوە بە باسی کۆمەڵگە. هیجرەتی بەکۆمەڵی بەرچاویش لە ساڵی (١٩١١)دا زیاتر ڕووی دا کە نزیکەی هەموو خەڵکی ناوچەی «تلمسان»ی جەزائیر، بەرەو ڕۆژهەڵات هیجرەتیان کرد.

سێیەم: بزووتنەوەی مەهدییەتی لە سوودان

محەمەدی کوڕی ئەحمەد (١٨٤٤ - ١٨٨٥ز) کە دواتر ناوی «مەهدی»ی بە سەردا بڕا، خاوەنی یەکێک لە شۆڕشە گەورەکانی ئەفریقایە، بەتایبەتی لە سوودانداا؛ ئەمیش بە هەمان شێوە پەیوەستییەکی جەدەلیی لەنێوان هیجرەت و جیهاددا لە مێشک و زەینی شوێنکەوتووانی خۆیدا دروست کردەوە. مەهدی یەکێک بوو لەو پێشەوایانەی سوور بوو لەسەر چەسپاندنی شەرع، ئاراستەی دید و بۆچوونی خۆی، لە سەلەفێتییەوە نزیکتر بوو وەک لە سۆفێتی، بۆیە هەر لە سەرەتای بانگەوازەکەیەوە دژی شیرکیاتی گۆڕپەرستن و بیدعەچێتی بوو. ئەمیش داوای لە شوێنکەوتووەکانی دەکرد کە دوای ئەوەی بەیعەتی دەدەنێ، ئامادەی هیجرەت بن بۆ لای، تا هەموویان بۆ جیهادی بەریتانییە کافر و موشریکەکان خۆیان کۆبکەنەوە و خۆیان ئامادە بکەن.



محەمەدی مەهدی

لە ساڵانی یەکەمی جیهادەکەیدا، حەجی لە شوێنکەوتووەکانی قەدەغە کرد!

دەیوت: "جیهاد لەپێشترە، چونکە کافرانی موحاریبی بەریتانی، سووڕانی دارولئیسلامیان داگیر کردووە."[1]

بەداخەوە دواتر بانگەوازی جیهادەکەی مەهدی ڕووی کردە عوسمانییەکان و میسرییەکان! لەبەر ئەوەی بۆچوونی ئەو «یاریدەدەری ئینگلیزی کافر بوون»، هێرشی سەختی کردە سەر زانایانی ئەزهەر، چونکە «ئیعتیرافیان بە بزووتنەوەی مەهدی نەدەکرد!» دواتر کەوتە دژواریەکی سەختترەوە کە فەتوای دا: "کوشتاری میسرییەکان جائیزە، چونکە کافر بوون، لەبەر ئەوەی باوەڕیان بە مەهدییەتی ئەم نەهێناوە!"[2]

نفووزی مەهدی زیادی کرد، تا ئەوەی هێرشی کردە سەر خەرتووم و گرتی و دەسەڵاتی بەسەر زۆرینەی وڵاتی سووداندا کێشا. لە خەرتوومەوە هەڕەشەنامەیەکی بۆ «خدێوی تۆفیق»ی میسـر نارد و پیی ڕاگەیاند کە بەو زووانە دێتە سەر میسـر و ئەویش و بەریتانییە کافرەکانیش دەردەکات.

بۆ ماوەی (١٣) ساڵ بەردەوام لە جەنگدا بوو دژ بە سەربازانی بەریتانی - میسـری، تا ئەوەی لە ساڵی (١٨٩٨ز)دا کۆچی دوایی کرد.

ئەو جەنگەی بزووتنەوەی مەهدی، لە دوای خۆیشی هەر بەردەوام بوو، تا حکومەتی دەستکردی ئینگلیز لە میسـر و سوپای بەریتانی هاتنە سەر سووڕان و بزووتنەوەکەیان تێک شکاند و هەموو سووڕانیان بە کۆنترۆڵکراوی خستە سەر میسـر و حکومەکەی!

(1) P.M. Holt The Mahdist Stats in the Sudan, 1881-1898. A Study of its Origins and Overthrow (1970) p.18 ff.

(٢) عبدالله علي ابراهيم: الصراع بين المهدي و العلماء/ الخرطوم، ص١١/١.

چوارەم: بزووتنەوەی سنووسی لە لیبیا

لە لیبیاش بزووتنەوەیەکی تری وا بەهێز دروست بوو کە «بزووتنەوەی سنووسی»یەکانە بە سەرۆکایەتیی «سەیید ئەحمەد شەریف» (١٨٧٣ - ١٩٣٣) کە توانیی لە ماوەی نێوان ساڵانی (١٨٥٠ - ١٩٠٠)دا بە هەر چوار دەوری خۆیدا تەشەنە بکات و لە یەک کاتدا بتوانێت جیهاد دژی ئینگلیز لە میسر، فەرەنسییەکان لە جەزائیر و دواتر ئیتالییەکان لە خودی لیبیادا ڕابگەیەنێت![1]

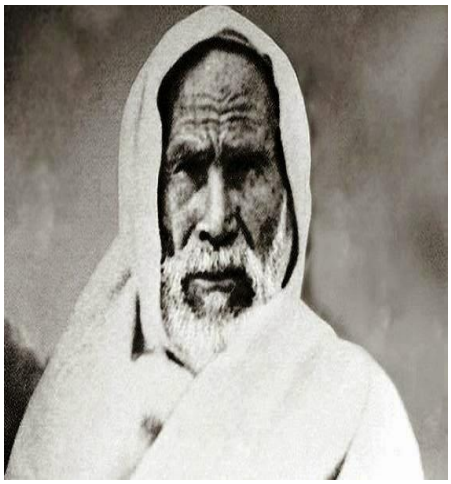


سەیید ئەحمەد شەریف

دوای ئەوەی ئیتالییەکانیش هاتنە ناوچەکە، بەرەیەکی بەهێز لە سوپای عوسمانی و بزووتنەوەی سنووسی و تیرە و هۆزەکان پێک هات کە دژایەتیی هەر سێ هێزە ئیستیعماریییەکەیان دەکرد، بەڵام لە کاتی یەکەم جەنگی جیهانی لە ساڵی (١٩١٤)دا، سوپای عوسمانی لەبەر شەڕی بەڵقان کە دژی بەرپا کرابوو، ناچار بوو زۆرینەی هێزەکەی لە لیبیا بکێشێتەوە؛ بەوەش هەموو تین و فشارەکە کەوتە سەر بزووتنەوەی سنووسی و تیرە و هۆزەکان و ئەو نیشتیمانییانەی تازە وەکوو ڕۆشنبیری مۆدێرن پێ دەگەیشتن.

(1) E. E. Evans-Prichard, The Sanusi of Cyranaica (1949), P 99ff.

هەر لە سەرەتاوە کە شێخ ئەحمەد بانگەوازی جیهادەکەی ڕاگەیاند و گۆڤاری «ئەلمەنار»ی میسری لە کانوونی دووەمی (١٩١٢)دا بڵاوی کردەوە، کاریگەرییەکی زۆری لە کۆبوونەوەی موسوڵمانانداا هەبوو، چونکە تێیدا نووسیبووی: "جیهاد لە بنەڕەتدا فەرزە، بەڵام کە خاکی موسوڵمانان داگیر کرابێت، ئەوە جیهادەکە دەبێتە دینەکە و دینەکە دەبێتە جیهادەکە، بۆیە ئەو کەسەی کە جیهاد دژی کافرانی داگیرکەر ناکات؛ یان بە شێوەیەک لە شێوەکان بەرهەڵستیی ناکات، حاڵی لەوان باشتر نابێت، بگرە موشریکە و پێویستە دوژمنایەتیی بکرێت! ئەما ئەو کەسانەی کە یارمەتیدەری کافرانن و لەبەر خاتری بەرژەوەندییەکی دنیایی دەکەونە ژێر ئاراستەی کافرانی داگیرکەرەوە، ئەوانە لە ئاژەڵ خراپترن، دوژمنایەتیی ئەوانە دەبێت بخرێتە



عومەر موختار

پێش داگیرکەرانیشەوە."[١]

سەیید ئەحمەد شەریف دواتر لە ساڵی (١٩١٣)دا پەیامێکی تری دوورودرێژتری لە پەیامی یەکەمی بڵاوکردەوە کە ئەم جارە هۆشداریی دەدایە ئەو کەسانەی بە پرۆژەی «ئاشتیخوازانە»ی ئیستیعمار هەڵدەخەڵەتێن و پێیان وایە جیهادەکە، تا سەر خۆی ناگرێت و حەتمەن دەبەزێت! هەروەها هەڕەشەی لەو تیرە و هۆزانە تێدا بوو کە بە فیتی ئیستیعمار و شەڕی واتەواتی، ڕێ لەوە دەگرن زەکات بگات بە موجاهیدەکان. ئەم شۆڕشەی سەیید ئەحمەد

(١) رضوان السيد: سياسات الإسلام المعاصر/ ص٩٤، ئەویش لە گۆڤاری ئەڵمانی (Der Islam٣) ١٩١٢(.PP,١٤١-١٥٠) وەری گرتووە.

دوای خۆیشی بە سەرۆکایەتیی «عومەر موختار» بەردەوام بوو، تا لە ساڵی (١٩٣١ز)دا ئەویش دەستگیر کرا و ئیعدام کرا.

بەڵام شۆڕشی سنووسییەکان نەکوژایەوە و بەردەوام بوو، تا «نیشتیمانپەروەران!» لەناویاندا زۆر بوون و شۆڕشەکەیان دزی و لە ساڵی (١٩٦٩ز)دا بە فیتی دەرەکی بوو بەکوودەتاکەی موعەممەر قەززافی![1]

(١) گەلی لیبیا لە دوای (٤٢) ساڵ حوکمی دیکتاتۆریی قەزافی، لە (١٧/ ٢/ ٢٠١١)ـەوە شۆڕشێکی چەکداریانەیان لە دژی خۆی و خانەوادە فاسیدەکەی بەرپا کرد، تا خوا کردی لە (٢٠/ ٨/ ٢٠١١)دا بەسەرکەوتوویی چوونە تەرابلووسی پایتەختەوە و دواتر لە (٢١/ ١٠/ ٢٠١١)دا موعەممەر قەزافی، موعتەسەمی کوڕی و ئەبوبەکر یونسی وەزیری بەرگرییەکەیشیان لە شاری «سرت» بەردەست کەوت و کوشتیانن.

پێنجەم: جیهادی کوردان و ڕووبەڕووبوونەوەی ئینگلیز

کوردستان وەکوو وڵاتانی تر نەبوو، دەسەڵاتی سەربازیی ئیستیعماریی وڵاتانی ڕۆژئاوای دەرەنگ پێ گەیشت، شۆڕشەکانی کورد زیاتر لە پێناوی ئازادی و پاراستنی ئیمارەتەکانیاندا بوو. سوودی گەورەی ئەم شۆڕشانە ئەوە بوو کە هەمیشە زەمینەی ڕەفزکردنەوەی بێگانەی بە پیتی دەهێشتەوە، بۆ نموونە: پێش ئەوەی ئینگلیزی کافری موحاریب بێتە کوردستان، «شێخ عەبدوسەلامی دووەمی بارزانی» (ڕەحمەتی خوای لێ بێت) زەمینە ئیسلامییەکەی بۆ پاراستنی کیانێکی کوردی لە ئێستای باشووری کوردستاندا ساز دەکرد، تا لانی کەم ناوچەیەک لەژێر دەستی عەلمانییەتەکاندا دەربهێنێت کە بە فیتی ئینگلیز خۆیان بۆ کوودەتایەک بەسەر سوڵتان عەبدولحەمیددا ساز دەکرد! شێخ عەبدوسەلامی ڕەحمەتی کە «نەقشبەندی» بوو، هەڵسووڕێنەری کاریگەری ئەو کۆنگرەیە بوو کە لە (١٩٠٧)دا لە دهۆک لە لایەن شێخ و موفتی و پیاوچاکانی سەرانی ئەو سەردەمەی کوردەوە گیرا کە خەوت بڕیاری ئیسلامیی زۆر گرنگی لێوە دەرچوون و بریتی بوون لە:[1]



عەبدوسەلام بارزانی

(١) عثمان علي: دراسات في الحركة الكوردية المعاصرة، ص٢٣٦.

١- زمانی کوردی ببێتە زمانی ڕەسمیی هەموو ئیدارەکانی دهۆک، زاخۆ، ئامێدی، ئاکرێ و سنجار.

٢- خوێندن لە ئیمارەتی بادینان بە کوردی دەبێت.

٣- هەموو فەرمانبەرانی دائیرەکانی بادینان دەبێت کوردبن، یان لەوانە بن کە کوردی دەزانن.

٤- ئەو باجەی لە جێی سەربازی کردن دەدرێت، بەردەوام دەدرێتەوە، بەڵام مەرجە بخرێتەوە خزمەت ناوچەکە و بۆ چاککردنی ڕێگەوبان و پرد و کردنەوەی قوتابخانە تەرخان بکرێتەوە.

٥- یاسا لە ناوچەی بادینداندا بەپێی «شەریعەتی ئیسلام» دەبێت.

٦- باج کە لە خەڵکی ناوچەکە دەسەنرێت، دەخرێتەوە بەر حوکمی شەرع، هەرچی جۆرە باجێک پێچەوانەی شەرع بێت ئیلغا دەکرێتەوە.

٧- داوەری و فەتوا لە بادینداندا بەپێی «مەزهەبی ئیمامی شافیعی» دەبێت.

ئا ئەمە کاریگەریی ئەو شێخ عەبدوسەلامە مەزنەی کورد کە دواتر لە موسڵ بە بڕیاری زۆڵە کوردێکی بە تورک بوو، «سولەیمان نەزیف» کە والیی ویلایەتی موسڵ بوو، لە ساڵی (١٩١٤ز)دا ئیعدام کرا!

ساڵی (١٩١٩) کە تازە یەکەم جەنگی جیهانی تەواو بووبوو، دەسەڵاتی ئینگلیز بە تەواوی عێراقی کۆنترۆڵ کرد و لە سلێمانی «مێجەرسۆن» بوو بە دەسەڵاتدار! مەکر و فێڵی ئینگلیز نەیتوانی قەناعەت بە «شێخ مەحمودی حەفید» بکەن کە ئینگلیز دۆستی کوردە، بۆیە هەر زوو شێخ و شوێنکەوتووانی «تەریقەتی قادری» لە ئینگلیز ڕاپەڕین و جیهادیان ڕاگەیاند. جیهادی شێخ لە سنووری هەڵەبجەوە، تا کەرکووک، لە پشدەرەوە، تا خانەقین دژی بەریتانیای کافر و حکومەتی ئاڵقە لە گوێی مەلیک فەیسەڵ و هاوبیرانی عەرەبی بەرپا بووبوو...



شێخ مەحمودی حەفید

شێخی مەزن کە لە ساڵی (١٩١٤) بە هێزێکی دوو هەزار سەربازییەوە بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی سوپای ئیستیعماریی بەریتانی چوو بووە شوعێبەی بەسرە و لەوێوە جیهادی دژی ئینگلیز ڕاگەیاندبوو، ئەوە نەبوو دیدە ئیسلامییەکەی بگۆڕێتەوە بە فاکوفیکی ئیستیعماری کافر.

شێخی حەفید پەیوەندیی نهێنیی بە «شێخ ئەحمەدی بارزان»ـەوە هەبوو، بە نامە داوای لێ کردبوو کە ئەویش لە بارزانەوە دژی ئینگلیز و حکومەتی فەیسەڵ ڕاپەڕێت، پەیوەندییەکان لەڕێی «قادر بەگی میران»ـەوە بوون کە سەرۆک عەشیرەتی خۆشناوەتی بوو و خاوەن نفووز بوو. یەکێک لەو نامانەی شێخ لە ساڵی (١٩٣٠)دا بۆ شێخ ئەحمەدی ناردبوو، شێخ ئەحمەدیش نامەی خۆی بە هۆی «خالی بەگی حەیدەرانلی»یەوە دەنارەدەوە بۆ شێخی حەفید، چونکە حەیدەرانلی جێی متمانەی شێخ ئەحمەد بوو؛ بەڵام شێخ ئەحمەد نەیدەویست

ئینگلیز بزانن که پەیوەندیی به شێخی حەفیدەوە هەیە، بەتایبەتی کە ئەویش لەو سێگۆشە گرنگەی دوایی بووە سنووری هاوبەشی نێوان عێراق و ئێران و تورکیا؛ جموجوولّی ئازادانەی خۆی بەردەوام بوو، بۆیە ئەم پەیوەندییە بەرهەمێکی هاوبەشی لێ نەکەوتەوە...[1]

جیهاد لە کوردستاندا هەر بەردەوام بوو، تا شێخی حەفید لە ساڵی (١٩٣١) گیرا و نەفی کرا بۆ باشووری عێراق، بەڵام دوای (١٠) ساڵ لە سەردەمی حوکمی «ڕەشید عالی گەیلانی»دا بە نهێنی خۆی گەیاندەوە سلێمانی، بەڵام نەیتوانی شۆڕش هەڵگیرسێنێتەوە، چونکە حکومەتی بەغدا و عەلمانییەتی کوردی بۆ پاراستنی بەرژەوەندیی ئینگلیز پێگەیەنرابوون و هەموو دەسەڵاتێکیان کەوتبووە بەردەست؛ بۆیە شێخ هەر بە نەفی و دەستبەسەری مایەوە، تا ساڵی (١٩٥٦) کە لە تەمەنی (٧٦) ساڵیدا نەخۆش کەوت و برا بۆ نەخۆشخانەکانی بەغداد و لەوێ کۆچی دوایی کرد. گەیشتنی هەواڵی کۆچی دوایی شێخ، ڕاپەڕینێکی سەختی دروست کردەوە، چونکە وا بڵاوبووەوە کە شێخ بە فیتی ئینگلیز و دەست و دایەرەکەی شەهید کراوە... کاتێکیش کە تەرمەکەی هێنرایەوە بۆ سلێمانی، شار خرۆشا، لە ناشتنی تەرمەکەیدا کە بووە ڕاپەڕینێکی تر، (٣٦) کەس بە دەستی سوپای حکومەت شەهید بوون و فیشەک بەر تەرمەکەی ئەویش (ڕەحمەتی خوای لێ بێت) کەوت.

(١) لە عوسمان عەلی (دراسات في الحركة الكوردية المعاصرة، ص٥٨٤) وەرگیراوە کە ئەویش لە دۆکیومێنتەکانی بەریتانیای هێناوە لە:
(Air 23/311 145295 Intelligence Report No. 3. March 17,1931).

لە دوای ئەوەی مستەفا کەمالی تاغووت ئیلغای خیلافەتی ئیسلامیی کردەوە، شێخ سەعیدی پیران (ڕەحمەتی خوای لێ بێت) کە هەم شێخی تەریقەتی نەقشبەندی بوو و هەم زانایەکی شەرعناسی بەناوبانگ بوو، خۆی و زانایانی تر لە باکووری کوردستاندا لە ساڵی (١٩٢٥ز)دا ڕاپەڕین و جیهادیان بۆ گێڕانەوەی خیلافەت ڕاگەیاند، بەڵام بەداخەوە ئەوانیش سەرنەکەوتن و دواتر خۆی و (١١) زانای شەرعناسی دیکە و دەیان کەسایەتیی تری ئیسلام کە بە دیل گیرابوون، ئیعدام کران. بۆ سووکایەتیی زیاتر بە ئیسلام (١١٤) سێدارەیان بۆ دانابوون، هێندەی «ژمارەی سورەتەکانی قورئان». شۆڕشەکە دوای ئیعدامی شێخی مەزن و یاوەرانیشی، تا ساڵی (١٩٢٨) هەر بەردەوام بوو، بەڵام دواتر توایەوە و حکومەتی مورتەددی مستەفا کەمال نەیهێشت ئاسەواری بمێنێت، چونکە شێخ سەعیدی پیران کە بە «شێخ سەعیدی پالویی» بەناوبانگە؛ تا ئێستایش کاریگەریی لەسەر موسوڵمانانی تورک هەیە.[1]



شێخ سەعیدی پیران

* * *

ئاوا لە هەموو لایەکەوە بۆ موسوڵمان دەرکەوتبوو کە ڕۆژئاوای کافر بە

(١) لەوەتەی حیزبی داد و گەشەپێدانی ڕەجەب تەیب ئەردۆغان هاتووەتە سەر حوکم، بایەخ بەم شۆڕشە مەزنە و سەرکردەکانی دراوەتەوە. «عەبدولەلیک فوراتی»، کوڕەزای شێخ سەعیدی پیران، لە ساڵی (٢٠٠٨)ـەوە لە لیستی حیزبی داد و گەشەپێدانی ڕەجەب تەیب ئەردۆغاندا ئەندام پەرلەمانی تورکیایە.

سوپای بەهێز و زانیارییەکی وردەکارانەوە هاتووەتە سەر دەوڵەتی عوسمانی و لە ناوەوە لەتوپەتی دەکات و وڵاتی موسوڵمانان پارچە پارچە دەکات، لەوسەری ئەندۆنیسیاوە کە بزووتنەوەیەکی نیشتیمانییانەی تێدا بەرپا کرابوو، بۆ ئەوسەری مەغریب و بزووتنەوەی «عەبدولکەریم خەتتابی» کە بە «شۆڕشی لادێ» ناسرا، لە هیندستانەوە بۆ شۆڕش و بزووتنەوەی سنووسی لە لیبیا؛ ئەمە جگە لەو تین و فشارەی ڕۆژانە دەخرایە سەر ئەستانە، تا تەنازولی زیاتر بکات. ئەمانە هۆکار بوون بۆئەوەی لە هەموو لایەکەوە جیهاد ڕابگەیەنرێت، بەڵام لەبەر ئەوەی دوو بەرەکەی جەنگ لە تفاقی شەڕدا یەکسان نەبوون، بزووتنەوە ئیسلامییەکان هەرچەندە هەیانبوو چل - پەنجا ساڵی خایاند، بەڵام دواتر کەوتن و وڵات کەوتە بەردەستی ئیستیعمار و هاوبیرانی.

* * *

گەشاندنەوەی کوورەکانی جیهاد [1]

ئەوە ئاشکرایە کە لە «کۆتایی شەستەکان»ـەوە ڕەوتێکی بزاوتی ئیسلامی بە دیدێکی «سەلەفیی جیهادی»یەوە هاتووەتە کایەوە. زەمینەی فیکریی ئەم ڕەوتە لە چەند پێکهاتەیەکەوە هاتووە کە دەشێت بەم شێوەیە بخرێتە بەر چاو:

١- پایەکانی فیکری ئیخوانولموسلیمین «کە فیکرێکی سیاسیی ئیسلامی بوو، داوای گێڕانەوەی حوکمی شەرعی دەکرد»، میکانیزم (ئالیەت)ی کار بۆ کردنی ئەو ڕێکخراوە بەرفراوانەی ئیخوان بوو کە «ئیمام بەننا»ی ڕەحمەتی لە (١٩٢٨)دا دروستی کردبوو کە بریتی بوو لە: «بەرنامەیەکی کردەوەیی پەروەردەکارانەی پشوودرێژ».

٢- دید و ڕێبازی بزاڤییانەی «سەیید قوتب»ی شەهید کە بریتی بوو لە **ڕەسەنکردنەوەی** هەمان فیکری سیاسیی ئیسلامیی ئیمام بەننا، لەگەڵ بایەخدانی زیاتر بە حاکمێتی و دۆستایەتی (الولاء) و دوژمنایەتی (البراء)، خۆ بە جیا زانین (المفاصلة)، (دارالاسلام و دارالکوفر) و هەروەها موفرەداتەکانی تری دید و ڕێی ئەم مەدرەسەیە.

ئەم دوو قۆناغی گەشەکردنەی فیکری سیاسیی ئیسلامیی سەردەم زیاتر لە میسرەوە نەشونمایان دەکرد و ئاراستەوانی تریشیان لە شام و عێراقەوە بۆ دەردەکەوت. ئەو دەمەی کە هەڵمەتی «ناسریزم» بۆ ڕیشەکێشکردنی ئیخوان دەستی پێ کرد و زۆرینەی ئیخوانەکانی وڵاتانی عەرەبی لە شەستەکاندا کەوتنە بەر حەملەی کوشتن، ڕاوەدوونان و گرتن. زۆرێک لە سەرکردایەتی و

(١) ئەم چەند لاپەڕەیەم لە کتێبی «**زەمینەی کاری ئیسلامی لە باشووری کوردستاندا، کرێکار**»ـەوە لێرەدا بە زیادکردنەوە وەرگرتووەتەوە.

ئاراستەوانانی ئیخوان چوونە وڵاتانی خەلیج بەتایبەتی سعودیە کە «شا فەیسەڵ» حوکمی دەکرد، فەیسەڵیش دوژمنی کەللەڕەقی ناسرییەکانی میسر و بەعسییەکانی سوریا بوو، بۆیە داڵدەی هەمووانی دا. لێرەوە دید و ڕێبازێکی ڕەسەنتر هاتە پێش:

٣- ئاوێتەبوونی فیکرە سیاسییەکە و هەڵوێستە عەقائیدییەکان: لە عەرەبستانی سعوودی فیکرە سیاسییە ئیخوانییەکە لە لای هەندێک لە ڕێبەرانی ئیخوان ئاوێتەی دید و هەڵوێستە عەقائیدییەکەی **مەدرەسەی وەهابی** «محەمەدی کوڕی عەبدولوەهاب و کوڕ و نەوەکانی (رحمهم الله)» بوو. بەمەش بەڵگەی عەقائیدی دەبووە لایەنگری فیکرییەکەی ئیخوان.

٤- بوژاندنەوەی فیقهی سیاسی: دەبوو هەموو بنەمایەکی فیکری سیاسی پشت بە بەڵگە شەرعییەکان ببەستێت، ئەمەش ڕەسەنکردنەوەی دید و ڕێ و هەڵوێست دەخوازێت، جا لەگەڵ زیادبوونی ناکۆکییەکانی شەڕی سارد، کوودەتا سەربازییەکانی هەردوو بلۆک، توندبوونی ململانێی چەپڕەوانی عەرەبی لیبراڵیی بەرەی ڕۆژئاوا وەکوو شانشینی سعوودییە و وڵاتانی تری خەلیج؛ بەرزبوونەوەی نرخی پیترۆڵ و زۆربوونی بایەخ بە چاپ و بڵاوکردنەوەی کتێبی کەلەپووری ئیسلامی، هەموو بوونە هۆکاری ڕەسەنکردنەوەی چەمکە بزاڤییە شەرعییەکان بەگشتی و سیاسییەکان بەتایبەتی. بەپێی سروشتی کۆمەڵگە و دەوڵەتی سعوودییەش کە لە ئەسڵی مەزهەبیاندا حەنبەلین، کتێبەکانی ئیمامان «ئیبن تەیمییە» و «ئیبن قەییم» بایەخی زۆرتریان پێدرا و زۆرینەیان هێنرانەوە پێش و توێژینەوەیان لەسەر کرا و چاپ و بڵاوکرانەوە. ئەمەش لایەنی فیقهی سیاسیی زەمینەی فیکرە ئیسلامییەکەی تەواو کرد کە هێشتا مابووی تەکامووڵ بکات. ئا بەم جۆرە ڕەوتی ئیخوانی - سەلەفییانە دروستبوو.

کە یەکێتیی سۆڤیەت لە (١٩٧٩)دا ئەفغانستانی داگیر کرد، ئەمریکا و هاوپەیمانانی توانییان هەرچی هێزە نەیارەکانی سۆڤییەت هەبوو کۆی بکەنەوە و

وزەیان لە بەرەیەکی جەنگی سۆڤییەتدا بخەنە گەڕ.

حکومەتی سعوودییە (٧٥٪) بلیتی فڕۆکەی بۆ هەر گەنجێکی سعوودییە خەرج دەکردەوە کە دەیویست بچێتە جیهادی ئەفغانستان. بەمەش زیاتر لە **چوارده هەزار گەنجی عەرەبستان** بوونی خۆیان لە ئەفغانستاندا سەلماند. ئەو دەزگا و ڕێکخراوانەی کە لە شاری پیشاوەری پاکستانیش دامەزرابوون، هەموویان کەوتنە ڕاکێشان و بەگەڕخستنی گەنجی موسوڵمان لە وڵات و گەلانی تر. ئیتر ئەم ڕەوتە **سەلەفییە ئیخوانییە** لە مەیدانی کردەوەییدا بووە ڕەوتێکی **سەلەفیی جیهادیی** خاوەن دید و بەرنامە و ڕێباز و ئامانجی خۆی...

ئەم ڕەوتە جیهادییە (لە زەمینەی مەزهەبی فیقهییەوە هاتبێت، یان لە زەمینەی فیکری سیاسیی ئیخوانولموسلیمینەوە بووبێت، یان لە زەمینەی عەقیدەی سەلەفییەوە هاتبێت) لە ماوەی پەنجا ساڵی ڕابردوودا دەرکەوت و لە **دوو ساحەدا** بۆ حاکمێتیی شەریعەتی خوا کەوتە جیهاد:

ساحەی یەکەمی جیهادییەکان

ئەم کۆمەڵ و بزاوتانەی سەلەفێتیی جیهادی بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی حکومەتی وڵاتەکانیان بوو، بۆ لادان و ڕادانیان بوو، بەو سیفەتەی ئیمتیدادی حکومەتە بەکرێگیراوەکانی سەردەمانی ئیستیعمارن، ئیدارەی وڵاتیان لەسەر سیستمی کوفری ئەوان پێک هێناوە؛ دەستوور و یاسایان بەپێی ئاراستەی ئەوان دارشتووە و بەپێی بەرژەوەندیی کوفری دەرەوە هەڵوێست وەردەگرن. لەو بزاڤە جیهادییانە:

١- بزووتنەوەی لاوانی مەغریب (مەراکیش) لە ساڵی (١٩٦٣)، بە سەرۆکایەتیی «شێخ عەبدولکەریم موتیع» دژی مەلیک حەسەنی پێشوو.

٢- هەوڵدانەکانی سەیید قوتبی ڕەحمەتی لە ساڵی (١٩٦٥)، دژی حوکمی جەمال عەبدوننناسر لە میسر.

٣- بزووتنەوەی موسوڵمانانی سووریا لە ساڵی (١٩٦٥)، بە سەرۆکایەتیی شەهید «مەروان حەدید» دژی حوکمی بەعسی سووریا.

٤- کۆمەڵە ئیسلامییەکانی ئەفغانستان و جیهادیان دژی حکومەتەکانی ئەفغانستان لە ساڵانی (١٩٦٥ - ١٩٧٩)، واتە: تا بەر لە داگیرکردنی ئەفغانستان لە لایەن سۆڤییەتەوە.

٥- بزووتنەوەی دەوڵەتی ئیسلامی لە جەزائیر لە ساڵانی (١٩٧٣ - ١٩٧٦)، بە سەرۆکایەتیی شەهید «بویەعلی مستەفا» لە جەزائیر دژی حکومەتی «هواری بۆمیدیەن».

٦- شۆڕشی ئیسلامیی سووریا لە ساڵانی (١٩٧٥ - ١٩٨٢)، بە سەرۆکایەتیی هێزی چەکداریی «تەلیعەی موقاتیلە« کە شەهید مەروان حەدید دژی حکومەتی بەعسییەکان دایمەزراندبوو.

٧- ڕێکخراوی جیهاد و جەماعەتی ئیسلامی لە میسر لە ساڵانی (١٩٨١ - ١٩٩٧)، دژی حکومەتی ئەنوەر سادات و حوسنی موبارەک.

٨- هەوڵە جیهادییەکانی لیبیا لە ساڵی (١٩٨٦)، دژی حوکمی موعەممەر قەززافی.

٩- جیهاد و هەوڵی کوودەتا سەربازییەکەی باڵی سەربازیی (حركة الإتجاه الإسلامي) لە تووندس لە ساڵی (١٩٨٦)، دژی حوکمی حەبیب بورقیبە.

١٠- ئەزموونە جیهادییەکانی جەزائیر لە ساڵی (١٩٩١)، دژی حکومەتەکانی بوزیاف و جەنەڕاڵە سەربازییەکان.

١١- جیهادی موسوڵمانانی تاجیکستان لە ساڵی (١٩٩٢)، دژی حکومەتی کۆمۆنیستی ئەو وڵاتە.

١٢- هەوڵە جیهادییە سەرەتاییەکانی وڵاتی حەرەمەین لە ساڵی (١٩٩٤)، دژی حکومەتی مەلیک فەهد و ئال سعوود.

١٣- ڕووبەڕووبوونەوە جیهادییەکانی کۆمەڵی موقاتیلەی لیبیا لە ساڵی (١٩٩٤ - ١٩٩٦)، دژی حکومەتی قەززافی.

١٤- ڕاپەڕینە چەکدارییەکەی باکووری ڕۆژئاوای پاکستان کە بە ناوی (حرکت نفاذ شریعت)، واتە: «بزووتنەوەی جێبەجێکردنی شەریعەت»، لە ساڵی ١٩٩٦.

١٥- هەوڵە سەرەتاییە جیهادییەکانی وڵاتی مەغریب (مەراکیش)، لە ساڵی ١٩٩٦.

١٦- هەوڵە جیهادییەکانی بزووتنەوەی ئیسلامی ئۆزبەکستان لە ساڵی (١٩٨٨)، دژی حکومەتی کۆمۆنیستی کەریمۆڤ.

١٧- ئەزموونی جیهادیی سوپای عەدەن/ ئەبیەن لە ساڵی (١٩٩٩) لە یەمەن، دژی حکومەتی عەلی عەبدوڵڵا ساڵەح.

١٨- هەوڵە جیهادییەکەی موسوڵمانانی لوبنان لە چیاکانی نەبەتییە لە ساڵی (٢٠٠٠)دا.

ساحەی دووەمی جیهادییەکان

ئەم کۆمەڵە بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی هێزی داگیرکەری وڵاتەکانیان بوو. زۆرینەی گرووپی جیهادی ئەم ساحە بەشێک بوون لە بزاڤی ئازادیخوازیی گەلەکانیان. بۆ نموونە: حەماسی فەڵەستین بەشێکە لە بزووتنەوەی ئازادیخوازیی فەڵەستینییەکان، هەروەها لەشکری تیبەی کشمیر و بزووتنەوەی ئیسلامیی کوردستان... لەو گرووپ و بزاڤانە:

١- بزووتنەوەی جیهادیی موسوڵمانانی کشمیر لە (١٩٤٧)ـەوە، هەروەها

دواتریش له ویلایەتی ئاسامیی هیندستان.

٢- بزووتنەوەی جیهادیی موسوڵمانان له هەرێمی ئەراکانی وڵاتی بۆرما (میانمار)، له ساڵی (١٩٦٥)ـەوە.

٣- بزووتنەوەی جیهادیی موسوڵمانانی مەندنا و له باشووری فیلیپین، بەتایبەت «بەرەی مۆرۆ» له (١٩٦٥) و جەماعەتی ئەبو سەییاف له (١٩٩٨).

٤- جیهادی کۆمەڵەکانی بزاڤی ئیسلامیی کوردستان «لەشکری ئیسلامی»، «ڕابیتە»، «بزووتنەوەی ئیسلامی» له ساڵی (١٩٨١ - ٢٠٠١) که له دوای شۆڕشەکانی «شێخ سەعیدی پیران» و «شێخی حەفید»ـەوە به ناوی ئیسلامەوە شۆڕشێکی تری چەکداری له کوردستاندا دروست نەبووبوو.

٥- کۆمەڵی پشتیوانانی ئیسلام له کوردستان (پاک) که زیاتر له ڕاگەیاندنەکاندا به ناوە عەرەبییەکەی «ئەنسارولئیسلام» ناسرا، له ساڵی (٢٠٠١) دامەزرێنرا و له کوردستان دژی «یەکێتیی نیشتیمانی» و له (٢٠٠٣)یشەوە دژی «ئیحتیلالی ئەمریکایی» کەوتە جیهاد و تا ئێستایش هەر بەردەوامە.

٦- جیهادی موسوڵمانانی هەردوو هەرێمی «ئۆگادین» و «عەفەر» له دژی ئیحتیلالی حەبەشە له (١٩٧١)ـەوە.

٧- جیهادی حیزبی ئیسلامیی تورکستانی ڕۆژهەڵات، دژی حکومەتی چین.

٨- جەماعەتی تەوحید له لوبنان، دژی هەوڵی ڕیشەکێشکردنی ئەهلی سوننەت له لایەن مەسیحی و نوسەیریی‌یەکانی سەر به ڕژێمی سووریایی له ساڵانی شەڕە ئەهلییەکەدا (١٩٧٥ - ١٩٩٢).

٩- جیهادی موسوڵمانانی ئەفغانستان، دژی ئیحتیلالی سۆڤییەتی له ساڵانی (١٩٧٩ - ١٩٩٢).

١٠- جەماعەتی جیهادی موسوڵمانانی ئەریتیریا، دژی ئەسیوبیای داگیرکار له ساڵی (١٩٨٧)ـەوە.

١١- بزووتنەوەی ئیسلامیی حەماس، دژی ئیسرائیل لە ساڵی (١٩٨٧)ـەوە.

١٢- بزووتنەوەی جیهادی ئیسلامی لە فەڵەستین لە ساڵی (١٩٨٩)ـەوە.

١٣- جیهادی بۆسنەییەکان دژی داگیرکاریی سربیا لە (١٩٩٤ - ١٩٩٦).

١٤- ئەزموونی جیهادی موسوڵمانانی شیشان و قەوقاز لە (١٩٩٥)ـەوە.

١٥- دیسان جیهادی موسوڵمانانی ئەفغانستان دژی ئیحتیلالی ئەمریکایی و هاوبارانی ئەوروپایی لە ساڵانی (٢٠٠١ - ٢٠٢١).[1]

١٦- جیهادی ئەهلی سوننەتی عێراقی (عەرەب، کورد و تورکمانەکانی)، دژی ئیحتیلالی ئەمریکایی و هاوبارانی لە (٢٠٠٣)وە، تا ئێستا.

١٧- بزووتنەوەی جیهادییانی سۆماڵ لە ساڵی (٢٠٠٥)ـەوە «ئیتتیحادی ئیسلامی دژی ئیحتیلالی ئەمریکا و پاشان دژی داگیرکردنی ئەسیوبیا»، پاشان «دادگا ئیسلامییەکان لە (٢٠٠٦ - ٢٠٠٨) دژی ئەسیوبیا»، ئێستاش لە (٢٠٠٨)ـەوە «حیزبی ئیسلامی» و دواتریش لە سەرەتای ساڵی (٢٠٠٤)ـەوە بزووتنەوەی لاوە موجاهیدەکان کە سەر بە قاعیدەن، دژی هاتنە ناوەوەی سوپای ئەسیوبیا؛ پاشان دژی (٥٢٠٠) سەربازی سوپای بەکرێگیراوی ئۆگەندا و ڕواندا، پاشان لە (١٠/ ٢٠١١)ـەوە دژی هاتنە ناوەوەی سوپای کێنیا.

١٨- بزووتنەوەی تاڵیبانی پاکستان لە (١٤/ ١٢/ ٢٠٠٧)ـەوە دژی حکومەتی سەربازیی جەنەڕاڵ «پەرویز موشەڕەف» و دواتر دژی سۆشیالیستەکانی پیپڵز پارتی «بێنەزیر بۆتۆ» و «ئاسف زەرداری» مێردی کە ڕێیان بە سوپای ئیحتیلالی ئەمریکایی دا بنکەی سەربازی شاری «بەهاوەلپوور»ی پاکستان بدرێت بە

---

(١) لە دوای (٢٠) ساڵ جیهادی بەردەوام، لە مێژووی (١٥/ ٨/ ٢٠٢١ز)دا و لە دوای ماوەیەکی کەم لە کشانەوەی هێزەکانی ئەمریکا لە ئەفغانستان، بزووتنەوەی تاڵیبان توانیی کابوواڵی پایتەختی ئەفغانستان بگرێتەوە و کۆتایی بە حکومەتە کرێگرتەکەی «ئەشرەف غەنی»ی داردەستی ئەمریکا بهێنێت.

سوپای ئەمریکا و لەوێوە بۆردومانی بزووتنەوەی تاڵیبانی ئەفغانستان بکرێت.

١٩- بزووتنەوەی جیهادییانی موسوڵمانانی یەمەن بە ڕێبەرایەتیی قاعیدە، لە ساڵی (٢٠٠٨)ـەوە.

٢٠- بەشداریی جیهادییەکان لە سەرەتای ساڵی (٢٠١١)ـەوە لە بزاوتەکانی بەهاری عەرەبی لە وڵاتانی: (تووونس، میسر، لیبیا، یەمەن و سوریا).

* * *

باسی دووەم: ڕەنجی نەزۆکی دەستەمۆ

«خەباتی ئیسلامیی ڕەسەن»

ڕەنجی تاک و کۆی لاواز: لەگەڵ ئەم هەموو پیلانە سەخت و گشتگیرانەشدا، زانایان و بیرمەندانی میسر هەر نائومێد نەبوون، ئەگەرچی زۆریان لەوە دڵنیابووبوون کە تازە زۆر زەحمەتە خیلافەت هەستێتەوە، بەڵام لەو زنجیرە چالاکییە کاردانەوەییەی خۆیان هەر نەکەوتن؛ لەوانە:

١- بەردەوام دژوەستانەوەی میسر دژی حوکمی ئینگلیز کە لە (١٨/ ١٢/ ١٩١٤)ـەوە «خدێوی تۆفیق»ی نوێنەری حوکمی عوسمانییان لابردبوو، بەمەش دەسەڵاتی سیاسیی عوسمانییان بەسەر میسرەوە ئیلغا کردبووەوە و سیستمی حوکمی خۆیان سەپاندبوو، «حسێن کامیل»یشیان بە ناوی «سوڵتان»ـەوە تەعین کردبوو. حسێن ناکامیلیش یەکەمین کارێک کە کردی، ئیلغاکردنەوەی پلەی «قازیی قازییەکان» (قاضي القضاة)ی میسر بوو کە لە لایەن دەسەڵاتی عوسمانییەوە دادەنرا. حوکمی عورفییش ڕاگەیەنرابوو، واتە: گرتن و دادگاییکردنی خەڵکی لە دەرەوەی دادگا.

٢- کە سوڵتان حسێن کامیل چوو بۆ کۆلێژی مافناسی، قوتابییەکان نەچوونەوە کۆلێژەکە و وەکوو کاردانەوەی ڕازینەبوون بە تەنیا جێیان هێشت!

٣- لە (٨/ ٤/ ١٩١٥)دا کاتێک مەوکیبی سوڵتان حسێن کامیلی عەمیل بە شەقامی عابیدینی قاهیرەدا گوزەری کرد، درایە بەر دەستڕێژی تەقە، بەڵام سەلامەت دەرچوو!

٤- جارێکی تریش دوای ئەوە، لە «شەقامی تین» نارنجۆکی دەستیی بۆ هەڵدرا و هەر سەلامەت دەرچوو.

٥- لە (١٥/ ١٢/ ١٩١٥)دا کەسانێک بە چەقۆوە هێرشیان کردە سەر وەزیری ئەوقافی حکومەتی عەمالەتی حسێن کامیل و دایانە بەر چەقۆ.

٦- لە ساڵی (١٩١٨)دا کۆمەڵێک لە پیاوی کۆمەڵە نهێنییەکانی میسر پەیوەندییان بە شۆڕشی سنووسییەکانی لیبیاوە کرد، بۆ ڕۆیشتنیان بۆ ئەوێ بۆ مەشق و خۆئامادەکردن بۆ جیهاد دژی ئینگلیز و حکومەتە بەکرێگیراوەکەی.

لەگەڵ دەیان چالاکیی لەو جۆرەدا، حسێن کامیل زۆر بە پشوودرێژییەوە دەجووڵایەوە، هەمیشە بە میسرییەکانی دەوت: "ئێمە دژی خیلافەتی ئیسلامی نیین، بەڵکوو دژی ڕەفتارە شەڕانییەکانی حکومەتی ئیتتیحاد و تەرەقیی تورانیین"، بەڵام هەر نەیتوانی قەناعەت بە موسوڵمانان بکات کە ڕاست دەکات.[1]

ڕەنجێکی تر لەپاڵەوە!

«زانایانی ئەزهەری میسر» دوای ئیلغاکردنەوەی خیلافەتی ئیسلامی لە تورکیا، لە (١٠/ ٣/ ١٩٢٤)دا بەیانێکیان لە ڕۆژنامەی «ئەهرام»دا بە ناوی «لابردنی خەلیفە کارێکی شەرعی نییە» بڵاوکردەوە و تێیدا جەختیان لەوە کردەوە کە ئەوەی مستەفا کەمال کردوویەتی بەوەی سوڵتان عەبدولمەجیدی لابردووە و بۆ دەرەوەی وڵات دەری کردووە، کارێکی شەرعی نییە، چونکە دانانی بە ڕای موسوڵمانان بووە و لادانیشی بە ڕای دەستەیەک کەس کارێکی ناشەرعییە و نەشیاوە. ئیتر داوای بەستنی کۆنگرەیەکیان بۆ دانانەوەی خەلیفە کرد کە لە ماوەی هەفتەیەکدا ببەستڕێت!

(١) علي عبدالحليم محمود: منهج التربية عند الاخوان المسلمين، ط٢، دار الوفاء، ١٩٩٢، ج١، ص٥٦.

موسوڵمانانی هیندستانیش ویستیان لای خۆیانەوە خەلیفەیەک دابنێن.. ئیدیعای ئەوەش هەبوو کە «حسێنی کوڕی عەلی» یەکێک لە «شەریفانی مەککە» خۆی وا دەهێنێتە پێش، تا لەناو عەرەبەکاندا بڕیاری بۆ بدرێت و بکرێت بە خەلیفە، بەڵام ئەزهەر زوو بەیانێکی لەسەر ئەویش بڵاوکردەوە کە دەڵێت: "بە کەسانی وا هەڵنەخەڵەتێن کە دەسکەلای ئینگلیزن و ئەوان دروستیان کردوون!"[1] هەروەها هۆشداریی ئەوەیان دایەوە بە موسوڵمانان کە نابێت هەر وڵاتە و لای خۆیەوە خەلیفەیەک دیاری بکات و بەیعەتی بداتێ، ئەگینا دەبێتە فەوزا و موسوڵمانان سەریان لێ تێک دەچێت و خەلیفەیەکی ساڵحیان پێ دانانرێتەوە و هەتاهەتایە زەلیل دەبن.

داوای بەستنی کۆنگرەیەک بۆ لێکۆڵینەوەی بارودۆخی موسوڵمانان و دۆزینەوەی ڕێگەچارەیەک بۆ کێشەی خیلافەت پەرەی سەند و هەموو لایەکی گرتەوە، ئیتر دوای دوو هەفتە لە بەڵێنی پێشوو بڕیار درا لە (٢٥/ ٣/ ١٩٢٤) کۆنگرەیەک لە قاهیرە بە سەرۆکایەتیی شێخی ئەزهەر ببەستردێت و موسوڵمانانی هەموو دنیای بۆ بانگهێشت بکرێت، بەڵام دوژمنانی ئیسلام و لە پێش هەمووشیانەوە ئینگلیز کە پیلانی سەدان ساڵەی ڕۆژئاوایان ڕاپەڕاندبوو، بە ئاواتی سەدان ساڵەی خۆیان گەیشتبوون؛ چۆن دەهێڵن موسوڵمانان تازە ناوی خیلافەتیشیان بکەوێتەوە بیر و هەوڵی ڕەسمیی بۆ بدەنەوە؟! بۆیە جارێکی تریش گورزی خۆیان وەشاند و بە فێڵ کۆنگرەکەیان دواخست، بەڵام ڕێیان دا

(١) ڕاستە وا بوو، حسێن کە بە شەریفی مەککە بەناوبانگ بوو، داردەستی ئینگلیز بوو. خۆی و کوڕ و نەوەکانی هەر لەسەر ئەو سیرەیە بوون، سێ کوڕی هەبوون: عەلی، لە دوای خۆی بوو بە حاکمی حیجاز. عەبدوڵڵا، لە دوای خۆی بوو بە حاکمی ئەردەن (باپیری ئەو مەلیک عەبدوڵڵای دووەمەیە کە ئێستا حاکمی ئەردەنە). فەیسەڵیشیان کرا بە مەلیکی سوریا، بەڵام فەڕەنساییەکان نەیانوێست! بۆیە درا بە عێراقییەکان و حوکمی مەلیکایەتیی لەژێر دەستی ئینگلیزدا لە ساڵانی (١٩٢١ - ١٩٥٦) لە لایەن ئەم خانەوادە پیسەوە دەکرا و وا ئیدیعایان بۆ دەکرا کە: ئەولادی پێغەمبەرن ﷺ!

زانایانی ئەزهەر بەیانێک دەربکەن کە جگە لە چەند خاڵێکی ئیستینکاری، هیچی تری لێ نەکەوتەوە! لەوانە:

١- بەیعەتی سوڵتان عەبدولمەجید باتڵە، چونکە کەمالیستەکان بە ناوی خیلافەتێکەوە دایانناوە کە دەسەڵاتی سیاسیی نەبێت![1]

٢- بڕیار درا کە نوێنەری هەموو موسوڵمانانی جیهان بانگهێشتی ئەو کۆنگرەیە بکرێت کە بە سەرپەرشتی شێخولئیسلام لە زانکۆی ئەزهەر دەبەسترێت، بەڵام ئێستا دواخراوە، بەو ئومێدەی بە هەمووان خەلیفەیەک دابنێنەوە.

٣- مانگی شەعبانی (١٣٤٣ک)، (٥/ ١٩٢٥ز) کۆنگرەکە دەبەسترێت.

٤- گۆڤارێک بە ناوی «کۆنگرە»وە دەردەکرێت. ژمارەی یەکەمی لە (١٠/ ١٩٢٤)دا دەرچوو. «سەیید محەمەد ڕەشید ڕەزا» مەقالەیەکی گرنگی تێدا بڵاوکردەوە کە دەربارەی گرنگی و کاریگەریی بەستنی ئەو کۆنگرە دواخراوە بوو. تێیدا نووسیبووی:

أ- کۆنگرەکە بۆ پێکهێنانی حکومەتێکی مەدەنییانەی ئیسلامی دەبەسترێت کە مەزنیی شەریعەتی ئیسلامی تێدا نیشان بدرێت کە سەرچاوەی یاساکانی دەبێت.

ب- دارشتنی ڕێسای پەروەردەی ئیسلامی بۆ ئاراستەکردنی حکومەت و کۆمەڵگە، بە شێوەیەک کە ڕێنمایی خەڵکی و بەرژەوەندییەکانیان بهێنێتە دی.

جـ- هەڵبژاردنی خەلیفەیەک کە پێشەوای موسوڵمانان دەبێت.

---

(١) چونکە لەو سەردەمەدا ئینگلیز و هەندێک لە وڵاتانی ڕۆژئاوا، هەر ئەو پێشنیازەیان دەکرد کە خیلافەت ببێتە دەسەڵاتێکی سونبولی پیرۆزی وەکوو پاپایەتیی خۆیان و سیاسەت نەکات، بۆیە ئەو هەنگاوەیشیان بە مستەفا کەمال نا.

بەڵام ئینگلیز و داروودەستەکەی بۆ جاری دووەم کۆنگرەکەیان دواخست، تا کاردانەوە ئینفیعالییەکەی موسوڵمانانیان لە خۆ گرت و توڕەبوونیان دامرکایەوە و کۆنگرەکەیان بە یەکجاری لە ناوەڕۆکی خۆی دەرهێنا، ئینجا وتیان: با ببەستڕێت، تا ئەو کاتەیش زەمان لە یەک هەفتەی کاردانەوەی مانگی ئازاری (١٩٢٤)ـەوە گەیشتبووە ساڵی (١٩٢٦)! لەو لایشەوە چەندین کەسی بەکرێگیراوی ئینگلیز، وەکوو «مەلیک فوئاد»ی میسـر، «حسێنی کوڕی عەلی»ی مەلیکی حیجاز و «ئەمانوڵڵا خان»ی مەلیکی ئەفغانستان بۆ پلەی خیلافەت کەوتبوونە کێبڕکێ![1]

ساڵەکان هاتن و تێپەڕ بوون بێ ئەوەی کۆنگرەکە ببەستڕێت!

ئینگلیز بەم ڕەنجە نەزۆک و کورتبینە و بە کاردانەوەی ئینفیعالیی سەرنەکەوتووی موسوڵمانان دڵخۆش بوو، زانیی لە کوێوە ڕەگی هەزار ساڵەی ئەم دەوڵەتە ئیسلامییەی بڕیوە، زانیی ئیتر دوای چەند ساڵێکی تر ڕوکنێک وەکوو حوکمی ئیسلام بە تیۆرییش نامێنێت و ناوی خیلافەتیش لە مێشکی نەوەکانی داهاتوودا دەسڕدرێتەوە.[2]

گەڕانەوە سەر خۆ و پەیبردن بە گشتگیریی پلانەکە!

کە زانایان و بیرمەندانی ئیسلامی لە هەموو لایەکەوە لەوە بێهیوا بوون کە بتوانن گیانێک بە بەر دەوڵەتی عوسمانیدا بکەنەوە.. کە بە یەکجاری ئومێدیان لە ئیسڵاحسازیی ناوەوە بڕا و دڵنیابوون لەوەی کە هێزی دەرەکییش وەکوو

(١) د. علي عبدالحليم محمود: منهج التربية عند الإخوان المسلمين/ دار الوفاء القاهرة، ط١٩٩٢/٢، ج٢، ص٥٦.

(٢) «هامیلتۆن جیب» کە ڕۆژهەڵاتناسێکی ڕۆژئاواییە، لە کتێبەکەیدا «ئیسلام بەرەو کوێ دەچێت؟»، خۆشحاڵیی زۆری خۆی دەنوێنێت بەوەی کە ئینگلیز ئاوەها توانیی خیلافەت بدات بە زەویدا و زانای ئەزهەریی وەکوو «عەلی عبدوڕەزاق» قەناعەت پێ بکات کە ئیسلامەتی سیاسەتی تێدا نییە و ئەو کتێبەی پێ بنووسێت کە بە ناونیشانی (الإسلام وأصول الحكم)ـەوە بڵاوی کردەوە!

دوژمنێکی سەرسەخت بۆ تەواوکردنی پیلانەکەی هاتووەتە وڵاتیانەوە و بۆ ڕووتاندنەوەیان داگیری کردوون.. کاتێک هەموو لەوە دڵنیابوون کە لە قۆناغی نوێدا دید و بۆچوونێکی نوێ، بەرنامەیەکی سیاسی، سیستمێکی نوێی حوکم و ڕۆشنبیرییەکی نوێ هاتووەتە کۆمەڵگەکەیانەوە؛ زۆرینەیان ڕایان هاتە سەر ئەوەی کە باشتر وایە نوخبە ڕۆشنبیرە ئیسلامییەکە - کە زۆرینەی هەتیو بوون - ، لەگەڵ ڕۆشنبیرانی تری سەردەم - کە کەمینەی بەردەستی ئیستیعمار بوون - یەک بخرێن، بەو هیوایەی نوخبە ڕۆشنبیرەکەی سەردەم لە دەمی ئیستیعمار دەربهێننەوە و هەر بەو سیستمەی ڕۆژئاوا لە شوێنی دەوڵەتی عوسمانی دایمەزراندووە، هەوڵی گۆڕین و ئیسڵاحاتەکەی خۆیان لە چوارچێوەی ئیسلامەکەدا بدەنەوە. ئەمەش بیروهۆشێکی نوێی ئیسلامیی قووڵتر دەخوازێت کە دەقەکان لە واقیعی نوێدا تەفسیر بکاتەوە، چونکە لافاوە ڕادەرەکەی ڕۆژئاوا نیازی وایە هەرچی دێتە پێش لە ئینتیمای ئیسلامەتی، لە دەوڵەت و کۆمەڵگەدا ڕایبدات و بەرەو مێژووی ببات.

لەناو پێداچوونەوەکانی زانا و بیرمەندەکانی ئەم قۆناغە دژوارەی ئەهلی ئیسلامدا، کۆمەڵێک زانا و بیرمەند بۆ ئەوە دەچوون کە ئەمەی ئێستا ڕووی داوە **بەرهەمە، ئەنجامی پێشەکییە، هۆ هێناوی هۆکارە؛ ئەمە بەرهەمی ڕەنجی ئیهمال کراوی موسوڵمانان و ڕەنجی کۆکراوە و بەگەڕخراوی کافرانە، ئەمە کەڵەکەبووی کۆتایی سەردەمانی عەبباسی و مەمالیکە، ئینجا کۆتایی سەردەمی عوسمانییەکان، بەڵام ئەمەیان لادانی ئیسلام و ڕادانێتی لە ژیانی موسوڵمانانداا!** ئەمە لەو جۆرە ڕووبەڕووبوونەوە ناوخۆییانە نییە کە کەوتە نێوان خەلیفە مەئموون و پێشەوایانی شەرع و فەرموودەوانییەوە، ئەمە لە جۆری لێکدابڕان و ناکۆکیی سەڵتەنەت و خیلافەتیش نییە، یان پێکداکێشرانی شمشێرەوانان و قەڵەمبەدەستان. ئەمە لەو جۆرەیە کە ئیبن عەقیلی حەنبەلی (٤٣١ - ٥١٣ک) و مەقریزی (٧٦٤ - ٨٤٥ک) لە زووەوە پەییان پێ برد و وتیان:

"شەریعەت کراوە بە قوربانیی سیاسەت!" ئەمە ئەنجامی یەکنەخستنەوەی «**شەرع و حوکمە**» کە کۆتاییەکەی ئەم دیدە ڕۆژئاواییەیە کە دین لە دەوڵەت جیا دەکاتەوە.

ئەمە بوو وای کرد زۆر لە «قیاس»ی ئەم سەردەمە بخەنە کەنارەوە و سەرلەنوێ تەماشای بنەماکانی ئیسلام بکەنەوە، بەتایبەتی مەبەستەکانی شەرع (مقاصد الشـریعة) کە لە کتێبە ئوسوولّییەکاندا وا ڕاڤە کراون کە بەرژەوەندیی عەبدەکانی خوا ڕەچاو دەکەن، وەکوو کتێبە ئوسوولّییەکانی: ئیمامی جوەینی (٤١٩ - ٤٧٨ک)، ئیمامی غەزالی (٤٥٠ - ٥٠٥ک)، عیززەدینی کوڕی عەبدوسەلام (٥٧٧ - ٦٦٤ک) و ئیمامی شاتیبی (٧٩٠ ک). بۆیە بە پێویست زانرا کە بگەڕێنەوە سەر جەختکردنەوە لە مەبەستەکانی شەرع کە بریتین لە: مسۆگەرکردن، ڕەچاوکردن و پاراستنی پێنج زەرووڕەتەکە: **گیان، دین، هزر، ئابڕوو و سامان.**

هێشتا ساڵانی بیستەکانی سەدەی ڕابردوو تەواو نەبووبوو کە بیرمەندان دووچاری هەردوو هەڵوێستە سەرەکییەکە بوونەوە و دەیانویست خۆیانی لێ ببوێرن:

یەکەم: پێناسەی ڕۆژئاوا و هەڵوێست لە شارستانییەتی، هێرشە سەربازی، سیستمە سیاسییەکەی و ڕەهەندەکانی تری.

دووەم: پێناسەی پیاوانی حوکمی ژێر دەسەڵاتی ئیستیعمار و هەڵوێست لە خۆیان و یاسا و بڕیاریان.

زانایان و بیرمەندان بەگشتی هەموویان ڕەفزی ئیستیعمار، دید و بۆچوون، ڕەوشی شارستانییەتی و سیاسەتی داگیرکردنەکانیانیان دەکردەوە و پێیان وا بوو کە هیچیان قابیلی قەبووڵکردن نین؛ بەڵام تەکنەلۆجیا و پێشکەوتنەکانی ئامێر و کەرەستە ماددییەکانیان شتێکی بەسوودە و دەکرێت بەبێ تێوڕی ژیانیان

وەربگیردرێن، چونکە بەرهەمی ڕەنجی هەموو جیهانییانن و ناکرێت لەبەر ئەوەی سیاسەتمەداری وڵاتەکانیان ئاوەها دوژمنداریێتیی ئیسلام و موسوڵمانان دەکەن، موسوڵمانانیش پشت بکەنە ئەو بەرهەمانەیان کە کەرەستەی دنیایین و دەشێت لەوانیش و لە غەیری ئەوانیش وەربگیردرێت، بەڵام لەبەر ئەوەی لە سێ دەیەی ساڵانی (١٩٢٠ - ١٩٥٠) دوژمنداریێتییەکی زۆر زۆریان دژی ئەهلی ئیسلام نواند و ئەحکامی شەرعیان خستە کەنار و دینەکەیان سووک کرد و لە کۆتایی جەنگە جیهانییەکەیاندا کیانی سیاسیی ئەهلی ئیسلامیان لەبەر یەک هەڵوەشاند و هەموو ئوممەتەکەیان کردە (٥٦) دەوڵەت و (٧٦) کەمایەتییەوە کە بە درێژایی مێژووی نوێیان دەچەوسێنرێنەوە! ئەمە جگە لەوەی کە ئیسرائیلیان بە زۆری سەربازی لە ناوجەرگەی وڵاتی موسوڵمانانداچەقاند. بۆیە زۆر لە زاناکان بەتایبەتی قوتابییەکانی شێخ محەمەد عەبدە، دەیانوت: "کێشەکە هەر لە هێزە ئیستیعماریییە سەربازییەکەدا نییە، بەڵکوو لە عەقڵییەتە ئیستیعماریییە لوتبەرزەکەیاندایە، لە دید و بۆچوونە فەلسەفییەکەیاندایە کە لێیەوە دەڕوانن مرۆڤ و ژیان و گەردوون! لە ڕۆشنبیری و کولتووریاندایە کە سەدان بەڵگەی مێژوویی هەن سەبارەت بەوەی ڕۆژئاوا دوژمنی کەللەڕەقی ئیسلامە، هزر و کولتووریشیان هەستی مرۆڤایەتیی پارسەنگی پێوە نییە!"

ئەم پێناسە و هەڵوێستەی زانایان و بیرمەندان لە هەموو جیهانی موسوڵمانانەوە لە ڕۆژئاوا و شارستانییەتییەکەی، پاشان لە عەلمانییەتی ڕقن و ڕەفتاری حکومەتەکانی بن سێبەری ئیستیعمار کە بەدەست بەکرێگیراوەکانییانەوە بوون، ئەوەی زیاتر لە بیر و هزر و واقیعی کۆمەڵگە موسوڵمانەکەدا دەچەسپاند کە ڕۆژئاوا بە هەموو مانایەک دوژمنداریێتیی ئیسلام دەکات، وەکوو دین و ئینتیمای شارستانییەتی؛ نەک هەر وەکوو حوکم و سیاسەت. بۆیە هەموو ئەم قۆناغە، تا زەمانی ئینقیلابە عەسکەرییەکانی ساڵانی پەنجاکانی سەدەی ڕابردوو - کە هەر بە فیتی ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا بوون -، بە

ئەوەی ئەهلی ئیسلام لە بەرانبەر ئەم لافاوەدا پێداگر بوون لە سەری، مانەوەی ئیسلامەکە و عەبدایەتیی خوا بوو لە دڵی جەماوەرە موسوڵمانەکەدا. حکومەتە عەمیلەکانی ئیستیعماریش لە خۆ داکوتان و پاراستنی بەرژەوەندیی ئاغاکانی ڕۆژئاوایاندا بوون و وڵاتیان بۆ خستبوونە سەر پشت.

ئاوا هەرچی نوخبەی بازنەی ئیسلام هەبوو گەیشتنە حاڵەتی ڕەشبینی لە ڕۆژئاوا، سیاسەت، ڕۆشنبیری، کولتوور؛ ئادابی کۆمەڵایەتی، ڕێسای ئابووری و بنەماکانی پێکەوە هەڵکردن و ژیانی هاوبەش. ئەمەش ساڵانە سەری دەکێشا بۆ دابڕان و بەرانبەربوونەوەی دوو بەرە: بەرەی ئیستیعماری ڕۆژئاوا و حکومەتە عەمیلەکان و داموودەزگاکانیان، بەرانبەر بە بەرەی زانایان و بیرمەندانی ئیسلامی و نوخبە سیاسییە لادراوەکە کە لە لایەنی سیاسی و سەربازییەوە تێک شکابوون، تەنیا ئەوەندەیان پێ دەکرا بە بەڵگەی بەهێز موناقەشەی هزری هاتووی ئیستیعمار بکەن کە لە هەموو وڵاتی موسوڵماناندا سەدانی وەکوو: (عەلی عەبدورازق، ئەحمەد لوتفی سەیید، تەها حسێن) و ئەوانە بووبوون بە نوێنەریان!

دوای نەمانی بزووتنەوە جیهادییەکان و تێکشکانی سەربازییان، دوای ڕیشەکێشکردنی سیستمی سیاسیی عوسمانی، پاش خۆگرتنی دەسەڵاتی ڕاستەوخۆ و لاوەکیی حەملەی ئیستیعماریی ڕۆژئاوا؛ **هێزە داگیرکەرەکان** توانییان شەڕێکی شارستانییەتیی سەخت بەرانبەر بە ئیسلام و موسوڵمانان بەرپا بکەن کە چەندان بەرەی پێکداکێشران و ڕووبەڕووبوونەوەی لێوە پەیدا بوون:

بەرەی جەنگی یاسا و دەستوور، بەرەی داوەری و شێوەی مورافەعات، بەرەی فێرخوازی، بەرەی ڕاگەیاندن (بە هەموو جۆرەکانییەوە)؛ بەرەی

کۆمەڵایەتی و جەنگی نەریتەکان، بەرەی چۆنیەتیی ئاراستەکردنی دەوڵەت و کۆمەڵگە و شەڕەپاڵی حیزبایەتی و کێبڕکێی سیاسی. لەودیو هەموو ئەمانەوە، هێزی ئیستیعمار ڕاستەوخۆ، یان لاوەکی ئاراستەی دەکرد و ئیدارەی جەنگە شارستانییەتییەکەی دەکرد، پشتی دەگرت؛ پرۆژەی دەدا، بواری فێرخوازی و پێگەیاندن و تەعینبوونی لەبەردەم پیاوانی خۆیدا دەکردەوە، پیاوانی بریقەداری دەکردە واجیهەی پرۆژەکانی، دەزگای بۆ دەرکەوتن و گەشەی هەمووان دروست دەکرد. لە بەرەی ئەمبەریشەوە زانا و بیرمەندە موسوڵمانەکان و عەوامە ڕەشۆکییەکە بوو، تا قەناعەتی لەسەر شتێک دەهێڵرایەوە، ئیستیعمار و پیاوانی ڕەهەندی تری گۆڕانکارییان دەخستە بەردەستی و دەیانخستنە ژێر کاریگەریی خۆیانەوە!

ئیستیعمار توانیی تەنگژەیەکی گەورە بۆ پیاوانی ئیسلام دروست بکات، بەوەی بەرەی نەوەی نوێی خوێندەواری بۆ خۆی کەسب دەکرد، گومان و دوودڵی و ڕاڕایی زیاتری لە قەبووڵکردن و پابەندبوونیان بە ئیسلامەکەوە بۆ دروست دەکردن. زانایانی شەرع و دەزگاکانیان و بیرمەندە ئیسلامییەکان، کەوتبوونە نێوان دوو بەرداشەوە:

یەکەم: نەزانین و دەمارگیری و خۆبەستنەوە بە دەقی بۆچوونی زانایانی پێش خۆیان، بێ ئەوەی ئەو جورئەتە بە خۆیان بدەن کە لە تۆندی و سەختیی چوارچێوەی مەزهەبەکانیان دەربچن و بگەڕێنەوە بۆ بەڵگەی قورئان و سوننەت.

دووەم: یان بتوانن واقیعە تازەکە لە خۆ بگرن و وەڵامی بۆ ئامادە بکەنەوە! ئەمەیش هەموو متمانەیەکی لەق دەکرد. سەرەتا بە بیری زاناکان و پاشان لەگەڵ هاتنی دید و بۆچوونی زانا و فەیلەسووفەکانی ڕۆژئاوا و بەرهەمەکانیان، وێڵی و سەرگەردانیی زیاتر بۆ نەوەی نوێ، بەتایبەتی بۆ خوێندەواران دروست دەبوو! تا سەردەمی تاسانی ڕمانی منارەکەی دەوڵەتی عوسمانی و دەسەڵاتی سیاسەتی موسوڵمانان تەواو بوو. لە ساڵانی سییەکانی سەدەی ڕابردوودا، سی و سینەی

موسوڵمانان گوشاد بوو، کۆمەڵێک زانا و بیرمەندی بەهێز قیت بوونەوە و ئاڵای بەرەی خۆمانیان هەڵگرتەوە و کەوتنەوە هاوار لە ئوممەتەکە و ڕەنجێکی زۆریان دا، تا ئوممەتیان بە هۆش خۆی هێنایەوە و ئاهێک بۆ لاوانی خوێندەواری موسوڵمانی بێنەوا گەڕایەوە و سەرلەنوێ زانایان و بیرمەندانی گەورەی ئەم ئوممەتە نەمرە ئومێدیان لە خەڵکەکەدا ڕووواندەوە و کەوتنە بەرپەرچدانەوەی گومان و تۆمەتی ڕۆژهەڵاتناسان و بەکرێگیراوان. زەمان نەگەیشتە ساڵانی چلەکانی سەدەی ڕابردوو، زۆرینەی ئەهلی ئیسلام گەیشتنەوە ئەو قەناعەتە کە ئەوەی قەڵای ئوممەتەکەیە و توانای بەگەڕخستنەوەی ئوممەتەکەی بۆ جیهادی کافران هەیە، تەنیا ئیسلامە و بەس. ئوممەت هاتە سەر ئەو قەناعەتەی کە ئەمانە کافری شەڕانین و بە زۆری زۆرداری وڵاتی موسوڵمانیان داگیر کردووە، بۆیە پێویستە ئەهلی ئیسلام نەهێڵن پرۆژەکەیان سەربکەوێت، دەبێت بەرهەڵستییان بکەن و دژیان بووەستن، تا لە وڵاتیان وەدەر دەنرێن.

* * *

ئەوەی جێی سەرسوڕمان و تێڕامانە ئەوەیە کە ئوممەتی ئیسلام بە سۆفی و سەر ڕووتییەوە ئیستیعماری بە کافری شەڕانی دەزانی و جیهادکردن لە دژیانی بە فەرز دەزانی، جگە لە مەلاکان! مەلای سوننی زۆر زوو قابیلییەتی خەساندنی فیکری و غیرەتی بەرهەڵستکاریی تێدا دروستبوو!

سەیرە کە لەو کاتەی ئیمام بەننا لە میسر، ئەبولئەعلای مەودوودی لە هیندستان و پاکستان، د. محەمەد ناسر لە ئەندۆنیسیا دەبینیت وەکوو یەک لە دین و واقیعەکە **(ناسینی دۆست و دوژمن، توانای هەردووکیان و ئەو زەمەنەی تێیدان)** تێ گەیشتوون، کەچی زانایانی ئیسلام لە هەر سێ وڵاتەکە دەبینیت، نەک هەر کۆڵێکی بانگەواز و جیهادەکەیان هەڵنەگرت؛ بەڵکوو بوونە گەورەترین کۆسپی ڕێی ئەو پێشەوا مەزنانەش! تەنیا ئەو زانایانە لەم حاڵەتە

جودان که پەییان به لایەنی ململانێ شارستانییەتییەکەی ئیستیعمار دەبرد.

میسر: لەو کاتەی ئیمام بەننا ئەو بزووتنەوە ڕەسەنەی دامەزراند و بەرنامەی تێگەیشتنەوەی لە عەقیدە و یەکڕیزی و جیهادی بە سێ پەیامی **(رسالة العقائد، ورسالة التعاليم، ورسالة الجهاد)** ڕوون کردەوە، بە کردەوەیش چەسپاندی کە:

یەکەم: نەیهێشت ناکۆکی بە هۆی دید و تێڕوانین و پێناسەی عەقائیدییەوە بکەوێتە ناو ڕیزەکانی ئیخوانەوە، چونکە چوارچێوەی تێگەیشتنی لە عەقیدە بە «بازنەی دیدی ئەهلی سوننەت و جەماعەت» دیاری کردبوو.

دووەم: موسوڵمانانی بۆ کۆمەڵکارییەکی مەرکەزی ڕێک خستبوون، پەیکەری ئیداریی بۆ دیاری کردبوون، تا وزەی هەموو چین و توێژێکی کۆمەڵگەکەی خۆی بۆ بانگەواز و کۆمەڵکارییەکەی ئیخوان و ململانێ شارستانییەتییەکەی بخاتە گەڕ.

سێیەم: کەشافە و ڕێکخستنی سەربازیی نهێنی و هێزی مەشق و جیهادیشی بە ئاشکرا پێک هێنابوو. بۆیە کە ویستی ئیخوانی میسر لە جیهادی فەڵەستین دژی جوولەکەی داگیرکار بەشداریی جیهاد بکەن، ئاسان ئەو هەموو موجاهیدە سەرڕاستانەی بەدەستەوە هات.

کەچی ئەو ئەزهەرەی بە حساب قەڵای ئیسلامەتی بوو، ئەو هەموو زانایە یەکێکیان - جگە لەوانەی ئیخوانی بوون - کارێکی ئەوتۆی پێ نەکرا!

لە هیندستان و پاکستانیش هەر وا بوو، ئیمامی مەودوودیی ڕەحمەتی عەقیدەکەی وەکوو «بازنەی دیدی ئەهلی سوننەت و جەماعەت» بە دیدی سەلەف ڕوون دەکردەوە و کۆمەڵکارییەکی پشتوودرێژی بۆ ململانێ شارستانییەتییەکە ئاماده دەکرد، پەیکەری ئیداریی بۆ سوودوەرگرتن لە وزە و وزەی هەموو چین و توێژەکانی کۆمەڵگەکە وەردەگرت. خەڵکەکەی خۆی بۆ ڕووبەڕووبوونەوە و جیهاد ئامادە کردبوو، بۆیە دەبینیت بە هەزارانیان

بەشـداریی خۆبەخشـانەیان لـە غـەزای سـوپای هیندسـتاندا کـرد کـە جـەنگی خوێناوی کەوتە نێوان هیندستان و پاکستانەوە.

کەچی زانای هیندستان و پاکستان دەبینیت هەر لەو کاتەوە، تا ئێستا زۆر بێبەزەییانە هەر دوژمندارێتیی مەودوودی و جەماعەتی ئیسلامی دەکەن! نەیاندەهێشت یەک فەقێیان کتێبێکی ئیمامی مەودوودی بخوێنێتەوە! زۆر ئاسان بەدەست هەموو دوژمنانی ئیسلامەوە دەهاتن، کەچی لەگەڵ ئیمامی مەودوودی و جەماعەتی ئیسلامیدا تەنانەت لە هەڵبژاردنەکانیشدا ڕێک نەدەکەوتن. «شێخ فەزڵوڕڕەحمان»ی کوڕی مەولانا مەحموود کە موفتیی هەرە گەورەی پاکستانە، دەروێشی «بێنەزیر بۆتۆ»یەکی کافری شەڕانی بوو!

لە ئەندۆنیسیاش هەر وا بوو، د. محەمەد ناسری ڕەحمەتی «عەقیدەی ئەهلی سوونەت و جەماعەت»ی بە جوانترین شێوە ڕوون دەکردەوە. تێگەیشتنی ئیسلامی خەڵکەکەی ڕاست دەکردەوە، چوارچێوەی بانگەواز و کۆمەڵکاریی نیشان دەدانەوە، **ماشۆمی** (ئەنجوومەنی شووڕای موسوڵمانانی ئەندۆنیسیا)ی پێک هێنا، پەیکەری ئیداریی بۆ بەگەڕخستنی وزەی هەموو چین و توێژەکانی کۆمەڵگەی ئەندۆنیسیا دارشتبوو؛ شێوازی کارکردنی فێر دەکردن. بانگەواز و جیهادێکی پاکی ڕاگەیاندبوو، خۆی وەکوو فەرماندەی سەربازی لە بەرەکانی شەڕدا بوو. کەچی زانایانی ئیسلام نەک هەر هاوکارییان نەکرد، بەڵکوو بوونە دەردەسەرییەکی گەورە بۆی. ڕێکخراوێکیان بە ناوی «ڕاپەڕینی زانایان»ـەوە دروست کرد، بەڵام خۆزگە دروستیان نەکردایە. بە هۆی ساویلکەیی خۆیانەوە دوژمن هەڵی دەسووڕاندن، تا دژایەتیی محەمەد ناسر و جەماعەتی ماشۆمی بکەن! دوژمن پارەیەکی زۆری دەخستە بەردەستیان، تا ئەندامی ماشۆمی، یان لایەنگرانیان بدزنەوە!

بۆیە لە (١٨ی ڕەجەبی ١٣٤٤ک/ ٣١/ ١/ ١٩٢٦ز)ـەوە کە «هاشم ئەشعەری»ی باپیری عەبدوڕەحمان وەحید، «ڕاپەڕینی زانایان»ی دامەزراند، هەر لە خزمەت «ئەحمەد سۆکارنۆ»دا بوون! دوای ئەویش دەنگیان بە «سۆهارتۆ»ی کافر و خوێنڕێژ دەدا کە لە زەمانی عەبدوڕەحمان وەحیددا بوونە (٣٠) ملیۆن ئەندام! دەنگیان بە حیزبی فۆڵکاری عەلمانی و بە مێگاواتی کچەکەی سۆکارنۆ دا! هەر دەشبێت وا بن، چونکە لە سەردەمی هاشم ئەشعەریی دامەزرێنەرییەوە ڕاپەڕینی زانایان دژی ئەوەیە کە ئەندۆنیسیا بکرێتە دەوڵەتێکی ئیسلامی بە بەهانەی ئەوەی کە غەیرە موسوڵمانیشی لێ دەژی! عەبدوڕەحمان وەحید ئەزهەری خوێندبوو، پاشان بەکالۆریۆسی لە زانکۆی بەغدا وەرگرتبوو، لە دیدارێکیدا دەڵێت: "بە «هند ڕۆستەم»ی ژنە ئەکتەری میسری سەرسامم!"

هند ڕۆستەمیش لە (١٩٤٩)دا کە تەمەنی بیست ساڵان بوو، لەبەر ڕۆڵە جینسییە پیسەکانی، پێی دەوترا «شاژنی ئیغراکردن»!

ئەمە هەڵوێستی مەلا بوو سەبارەت بەو سێ ئیمامە بیرمەندە گەورەیەی ئوممەتی ئیسلام، ئیتر بۆچی لۆمەی ئیتتیحادولعولەمای پارتی و یەکێتی بکەین؟!

بۆچی مەلاکان هەڵوێستی دژ بە فیکر و بزووتنەوە ئیسلامییەکانی سەردەم دەگرنە بەر؟!

چونکە دەڵێن: **"دەستکاریی مەکە، با لێمان خراپ نەبێت!"**

بەڵام بۆچی وا دەڵێن؟!

لەبەر ئەوەی نایانەوێت، نازانن، ناتوانن و ناوێرن تاک و کۆ و سیستمی جاهیلییەت بگۆڕن و بیکەن بە ئیسلامی!

نایەنەوێت، چونکە نازانن، چونکە دنیاویستن، بێ هیممەتن؛ حەوانەوەی بەر سێبەری جاهیلیەتیان پێ خۆشترە وەک لە سێبەری شمشێری جیهاد!

نازانن کە ئەم ئیسلامە گۆڕینی ناخی تاک و سیمای کۆمەڵگە و بنەماکانی دەوڵەتی جاهیلیەت دەگۆڕێت و لە شوێنیان کەسایەتیی موسوڵمان و کۆمەڵگەی ئیسلامخواز و دەوڵەتی خیلافەتی ئیسلامی دادەمەزرێنێت.

کە زانییشیان، ناتوانن کۆمەڵکارییەک بۆ ئەو ئامانجە ستراتیژێتییە دابمەزرێنن و وزەی موسوڵمانانی بۆ بخەنە گەڕ، چونکە متمانەیان بە خۆیان نییە، متمانەشیان بە خەڵکەکە بۆ دروست نابێت! بۆیە هەر وا دەزانن غەیری خۆیان کەمتەرخەمن و بە دەم خوتبە گۆرانییەکانیانەوە نایەن!

کە ویستیشیان و زانییان و توانییان، ئینجا ناوێرن دەستبەکاربن؛ ناوێرن خۆ لە بەربەست و کۆسپەکان بدەن.

بۆچی وایان لێ هاتووە؟!

یەکەم: لەبەر ئەو سیستمە فاشیلەی خوێندنەکەیانە کە لە زەمانێکدا دانرابوو سیستمی حوکمی ئیسلام و ئەحکامی شەرع مونافیسی نەبوو. خۆی خاوەن هێز بوو، میکرۆبی لاوازیی وەکوو ئێستای موسوڵمانان لە ناخدا نەبوو. مەیدان وەکوو ئەو زەمانانەی دوایی نەبوو کە سیستمی کوفر خۆی کردە بەدیلی ئیسلامەکە. ئەو کاتە زانایانی ئیسلام ئاسایی بوو کە بۆ فێرخوازی لێ بڕابوون، نە خەمی هێرشی دەرەکییان بوو، نە خەمی مورتەددبوونەوەی حاکمیان هەبوو؛ دەیانزانی ئوممەت دەرەقەتی هێزی دەرەکی دێت و خەمی کێشەی حاکمیش نەبوو، چونکە دەیانزانی حاکم ناوێرێت کافر ببێت.

دووەم: زانایانی سەلەف هەموو موراقەبەی کاربەدەستانی حکومەتیان دەکرد و هەر ناڕەواییەکیان لێ ببینیایە، لێیان ڕاست دەبوونەوە و ڕێیان لێ دەگرتن. زانایان بەشێکی سەرەکی بوون لە هێز؛ هێزی ئوممەت، چونکە هەر یەکەیان و هەر مزگەوت و مینبەرێکیان وەکوو «ڕێکخراوی کۆمەڵگەی مەدەنیی ئەوروپای ئەم زەمانە» بوو، بەڵام زانایانی دوایی وەریان ڕووخا و پاڵیان لێ دایەوە و ئوممەتەکەشیان بێخاوەن هێشتەوە.

سێیەم: مەنهەجی وانەخوێندنەکان جیاواز بوون. زانایانی سەلەفی بە عەقیدەی یاوەران و تابعین دەستیان بە خوێندن دەکرد، بەڵام زانایانی دوایی بە مەنتیقی ئەرستۆ و عەقیدەی تەفتازانی دەستیان پێ دەکرد کە پێشتر دەتخاتە سەر گومان و دواتریش پێی چارەسەر ناکرێیت! زانایانی سەلەف بەپێی قورئان و سوننەت دەیانزانی کە کافری شەڕانی و حاکمی مورتەدد دەبێت جیهادیان دژ بکرێت، مەلای ئەم سەردەمانەی دوایی لەبەر ئەوەی هەر چاویان لە مووچەی خۆڕایی بوو، لەگەڵ هەموو دەسەڵات و حاکمێکی داگیرکەر، ئیستیعمار؛ مولحید و بێدینێکدا خۆیان دەکرد بە هاوەڵنگ.

چوارەم: زانایانی سەلەف کە سیرەیان دەخوێند، بۆ ئەوەیان بوو قۆناغەکانی دامەزراندنی کۆمەڵگە و دەوڵەتی ئیسلامی فێر ببن و هەنگاو وەکوو مێژووی ژیانی پێغەمبەری سەروەرمان (درووەدی خوای لێ بێت) هەڵهێننەوە، بەڵام مەلای ئەم زەمانە سیرە وەکوو مێژوویەکی ساردوسڕ و بەسەرچوو دەخوێننەوە، بۆیە هیچی لێوە فێر نابن. وەکوو بیرمەند و سیاسییەکانیش نین بە ئەدەبیاتی حیزبیانەی عەلمانییەت خۆ ڕۆشنبیر بکەن و بزانن چۆن کۆمەڵکاری دەکەن، تا دەست پێ بکەن.

پێنجەم: مەلای سوننی هیچ باس و بابەتێکی زانستیی سەردەم ناخوێنێت و پەی بە هیچ زانستێکی ئەکادیمی نابات، نە فیزیا و کیمیا، نە جوگرافیا و کۆمەڵناسی؛ بێگومان نە فیکر و سیاسەتیش، بۆیە دەڵێی لە ئەشکەوتدا دەژین! پێیان وایە: ئەدەبیات شیعر و پەخشانە، خیتاب خوتبەی سیاسییە و مەنگەنیس موگناتیزە!

ئێ کۆمەڵکاری و کۆمەڵگە و دەوڵەتیش چۆن بەو نەخوێندەوارێتییە ئاراستە دەکرێت؟!

لە بەرانبەردا بڕوانە ئەو مەلایانەی کە فیقهـ و فیکری سیاسییان پێکەوە وەرگرتووە، شارەزای زانستە شەرعییەکانیش بوون و درکیشیان بە ململانێ شارستانییەتییەکەش کردووە، وەک: شێخ «یوسف قەرەزاوی»، شێخ «عومەر عەبدورەحمان»ی میسر، شێخ «مستەفا سیباعی»ی سووریا، شێخ «عەبدولعەزیز بەدری»؛ شێخ «حارس زاری»ی عێراق، «مامۆستا مەلا عوسمان»ی ڕابەر، مامۆستا «ئەحمەد کاکە مەحمود»ی خۆمان، شێخ «سەفەر حەوالی»ی حیجاز؛ «فەیسەڵ مەولەوی»ی لوبنان، «شێخی نەبهانی»، شێخ «عەبدولقەدیم زەللوم»،

شێخ «عەبدوڵا عەززام»ی فەڵەستین؛ شێخ «عەبدولمەجید زینەدانی»ی یەمەن، شێخ «ئەبولحەسەنی نەدوی»ی هیندستان، «گەوهەروڕەحمانی»ی پاکستان، شێخ «بورهانەددینی ڕەببانی»؛ «مەلا عومەر»ی ئەمیری تاڵیبانی ئەفغانستان، شێخ «محێدین کەبیری»ی تاجیکستان، شێخ «یەحیا حاجی عوسمان»ی مالیزیا و سەدانی تر.

* * *

باسی سێیەم: تۆکمەتر و پشوو درێژانە «ئیسلامی سیاسی»

ئەمە پێناسەیەکی هەر سێ حیزبی وەکوو دەڵێن «ئیسلامی سیاسی»یە: «ئیخوانولموسلیمین»، «جەماعەتی ئیسلامیی پاکستان» و «ماشۆمی: ئەنجوومەنی شووڕای موسوڵمانانی ئەندۆنیسیا» کە بە دایکی حیزبە سیاسییە ئیخوانی مەشرەبەکان دادەنرێن، وەکوو: حیزبی ئیسلامیی مالیزیا، حیزبی داد و گەشەپێدانی تورکیا، حیزبی نەهزەی تووندس و ... هتد کە باوەڕیان وایە لە ڕێگەی هەڵبژاردنەوە دەگەنە دەسەڵاتێک کە شەریعەتی خوا جێبەجێ بکەن.

یەکەم: ئیخوانولموسلیمین

گومانی تێدا نییە کە گەورەترین کاردانەوەی ڕمانی خیلافەت، هاتنی ئیستیعمار و دروستکردنی حکومەتی مورتەددی سەربەخۆیان، گەورەترین هیوا و ئومێدێکی سیاسی کە خوای پەروەردگار لە دڵی ئوممەتەکەدا ڕووانددییەوە؛ «ئیمام بەننا»ی ڕەحمەتی و ستراتیجێتی و هەڵوێست و ڕەنج و جیهادی ئیخوانولموسلیمینەکەی بوو کە لە ساڵی (١٩٢٨)دا لە ئیسماعیلییە بۆ پاراستنی ناسنامەی ئیسلامی، زیندووڕاگرتنی دروشمەکانی ئیسلام، بایەخدان بە کێشەی موسوڵمانان و هێنانەوەی حوکمی ئیسلام دروستی کرد کە توانیی لە ڕووی فیکری سیاسییەوە ئەو قەناعەتە بۆ موسوڵمانان دروست بکاتەوە کە ئیسلام بەرنامەی خوایە و ئەمانیش موسوڵمانن و حەتمەن بۆیان نییە شوێن

بەرنامەیەکی کوفر بکەون. دواتر سەدان بیرمەندی دیکەی بۆ ئوممەتەکە پەروەردە کرد. خوا پاداشتی شایانی بداتەوە، ئامین.

ئیمام حەسەن بەننا (رحمه الله)، لە ساڵی (١٩٠٦) لە خانەوادەیەکی دینپەروەر لەدایک بووە، تەمەنی (١٨) ساڵان بوو کە منارەی ئوممەتەکە ڕووخا و دەوڵەتی عوسمانی - کە کۆتا سونبولی دەسەڵاتی سیاسیی حوکمی مەرکەزێتیی ئوممەت بوو - کەوتبووە گۆشەیەکی بیرچووەوەی مێژووەوە! ئیمام بەننا سۆراغی کاردانەوەکانی کردبوو، بەشداری کۆڕی مەزن و شکۆداری زانایان بووبوو، هەستێکی ئێجگار قوواڵی هەتیویی ئوممەتی لا دروست بووبوو، پەی بەوەش بردبوو کە بەو کەرەستە کۆن و سادانەی بەردەستی ئوممەت بەری ئەو لافاوە تونده ناگیرێت؛ زەمەنیش لە لایەنی ئیستیعمارە نەک موسوڵمانان. خەمی خاک و خەڵکی لەبەر بوو، تا دوای چوار ساڵ لە نەمانی دەوڵەتی عوسمانی خوای گەورە بەرچاوی ڕۆشن کرد کە بکەوێتە پێکهێنانی ڕێکخراوێکی پەروەردەیی سیاسیی پشوودرێژ و بەرچاوڕوون، بکەوێتە گردکردنەوە و ئاراستەکردنەوەی هەموو ئەوانەی بەدەم بانگەوازەکەیەوە دێنەوە.



ئیمام حەسەن بەننا

نە لە خودی ئیمام بەننا و نە لە خانەوادە و نزیکانی نەبیستراوە وترابێت کە ئیمام بەننا لە منداڵیدا خەریکی وازی و بازی بووبێت، چ جای لە هەرزەکاریدا. لە سەرەتای چاوکردنەوەیدا بوو (لە هەشت ساڵیدا) کە یەکەم جەنگی جیهانیی

بەو هەموو کارەساتانەوە بینی کە بەسەر میللەتانیدا هێنا. ئەم، ئەو کاتە خەریک بوو لەبەرکردنی قورئانەکەی تەواو دەکرد. لە سێزدە ساڵیدا کتێبەکانی شەرعی دەخوێندەوە! دەچووە کۆڕی هەر مەلایەک، کۆمەڵێک زانای کۆستکەوتووی تری لابوو، هەموو باسیان لە زەروورەتی کارکردنێک دەکرد بۆ گێڕانەوەی خیلافەت!

کاتێک شێخ «محەمەد حەسەنەین»ی جێگری شێخی ئەزهەر بابەتەکەی خۆی لە ڕۆژنامەی ئەهرامدا لە (۷/ ۳/ ۱۹۲۸)دا بڵاوکردەوە و کەمالیزمەکانی تێدا بە درۆ خستەوە کە دەیانوت "خیلافەت ڕێی لە پێشکەوتنمان گرتووە!" و تێیدا داوای بەستنی کۆنگرەیەکی بەرفراوانی بۆ دانانەوەی خەلیفەیەک لە لایەن زانایان و بیرمەندانی ئیسلامی کرد، بەتایبەتی لە ئەزهەرییەکان، لەو کاتەدا بیرۆکەی دروستکردنی ڕێکخراوە پەروەردەییە سیاسییەکە لە سەری ئیمام بەننادا خەملێبوو، بۆیە هەر لەو کاتەدا یەکەمین کۆبوونەوەی دامەزراندنی کۆمەڵی ئیخوانولموسلیمینی بە هاوبیرانی کرد! لە هەمان کاتیشدا چاوەڕێی بەستنی ئەو کۆنگرەیشی دەکرد، بێ ئەوەی ئومێدی خۆی پێوە ببەستێتەوە!

وەک ئەوەی لە دۆکیۆمێنتەکانی ئیمام بەننا و ئیخوانولموسلیمدا دەردەکەوێت، لەو کۆبوونەوەیەدا یەکەم ڕەشنووسی دەستووری ڕێکخراوەکەی ئامادە کردبوو کە ناوی نابوو **(القانون الأساسي)**، واتە: یاسای سەرەکی. سەرجەمی کۆبوونەوە و دید و بۆچوونەکانی ئیمام بەننای ڕەحمەتی لە کۆنگرەی ساڵی (۱۹۳۱)دا کران بە تیۆری کۆمەڵکاریی ئیخوان و هەموو پێوەی پابەند بوون.

لە ماددەی دووەمی یاسای سەرەکیی ئەو سەردەمەی ئیخواندا وا هاتووە کە: "ئیخوانولموسلیمون (برایانی موسوڵمان) دەستەیەکی ئیسلامیی کۆمەڵکارە، تێدەکۆشێت بۆ هێنانەدیی ئامانجەکانی ئیسلام و هەرچی پێوەی بەندە."

لە بڕگەی (۵)ی هەمان ماددەشدا هاتووە کە: "ئازادکردنی دۆڵی نیل، هەموو وڵاتە عەرەبییەکان و نیشتیمانی ئیسلامی بە هەموو پارچەکانییەوە لە دەسەڵاتی هەموو بێگانەیەک، هەروەها پشتگیری و یارمەتیی هەموو کەمایەتییە

ئیسلامییەکان لە هەر کوێیەک بن؛ هەروەها پشتگیری و لایەنگریی تەواوی یەکێتیی عەرەب و هەنگاو هەڵهێنانەوە بەرەو کۆمەڵکارێکی عەرەبی."[1]

ڕۆشنە کە ئەم بڕگەی دوایی جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کۆمەڵی ئیخوان کار بۆ هێنانەدیی ئەو ئامانجانە دەکات کە ئیسلام هێناونی و دەخوازێت بۆ کۆمەڵگەی مرۆڤایەتییان بهێنێتە دی. سەرەکیترین ئامانجی ئیسلامیش دامەزراندنی دەسەڵاتی سیاسیی ئیسلامە کە سیستمی خیلافەت و دانانەوەی خەلیفەیەکی موسوڵمانە. «مەبەستەکانی ئیسلام»یش وەکوو زانای گەورە «ئیبن خەلدوون» دەفەرموێت، بریتییە لە: "سەرفرازیی ڕۆژی دوایی خەڵکی، ئەمەش ئەوە دەخوازێت کە سنووری ڕەفتار، کردار و ئیدارەی ژیانیان بە شەریعەتەکەی خوا بکرێت، ئەم حوکمکردنەش تایبەتە بە نێرراوانی خوا و ئەو کەسانەوە کە نێرراوانی خوای گەورە دیاریان کردووە. لەمەوە مانای خیلافەتت بۆ ڕوون دەبێتەوە کە:

- هێز و دەسەڵاتی پادشایەتی بۆ ئەوەیە هەموو شتێک بخاتە ژێر ڕکێفی خۆیەوە، تا هەموو حەز و ئارەزووەکانی خۆیان پێ بهێنێتە دی.

- سیاسەتیش بەکارهێنانی هەموو وزەکانی بەردەستە بۆ هێنانەدیی ئەو هیوایانەی لە ڕوانگەی هزر و ژیرییەوە پەییان پێ براوە، بۆئەوەی زیانەکانیان پێ دوور بخرێنەوە و بەرژەوەندییە دنیاییەکانیان پێ بهێنرێنە دی.

- بەڵام خیلافەت بۆ بەگەڕخستنی هەموو وزە و هێزێکە بۆ چەسپاندنی شەرع، تا بەرژەوەندییەکانی دنیا و دوارۆژی خەڵکەکەی پێ بێتە دی، چونکە هەموو بارودۆخە دنیاییەکان بە پێوەری قیامەتی دەپێورێن. بۆیە لە ڕاستیدا خیلافەت بریکاری خاوەن شەریعەتەکەیە لە پاراستنی دین و ئاراستەکردنی دنیا پێی."[2]

---

(١) علي عبدالحليم محمود: منهج التربية عند الاخوان المسلمين، ط٢، دار الوفاء، ١٩٩٢، ج١، ص٥٦.
(٢) ابن خلدون: المقدمة/ الفصل السادس والعشرون، ص١٥٠.

پاشان دەفەرموێت: "دانانی ئیمام (خەلیفە) فەرزە، فەرزبوونیشی بە بەڵگەی شەرع بەپێی کۆڕا (ئیجماع)ی یاوەران و تابعینە، چونکە دەبینیت هەر لە ساتی یەکەمی وەفاتی پێغەمبەری خواوە (دروودی خوای لێ بێت)، یاوەران کەوتنە ڕاوێژی دانانی خەلیفە، تا لەسەر ئەبوبەکری سدیق (خوا لێی ڕازی بێت) ڕێککەوتن و بۆی ملکەچ بوون و پابەند بوون بە بڕیارەکانییەوە. لە هەموو سەردەمەکانی دوای ئەوانیش هەر وا ڕۆیشتووە، نەیانهێشتووە کاروبار بە فەوزا و گەڕەلاوژێ بڕوات، ئاوەها گەیشتوونەتە ئەوەی کە حەتمەن دەبێت خەلیفەیەک دابنرێت."[1]

ئەم فەرزە شەرعییە لە بیر و هۆشی زانایانی ئیسلام و بیرمەندان و تەنانەت لە هەست و هۆشی عەوامی گەلانی هەموو ئوممەتی ئیسلامدا ڕۆشن بوو کە گێڕانەوەی سیستمی خیلافەت بۆ شوێنی ڕەوای خۆی لە حوکمڕانیکردنی ئوممەتی ئیسلامدا ئەرکی سەرشانی هەموو موسوڵمانێکە و کەمتەرخەمی نواندن تێیدا گوناهباربیە.

حەتمەن ئەمە لای ئیمام بەننای دووربین و بەهیممەتیش ڕۆشن بووە. «د. عەلی عەبدولحەلیم مەحموود»ی مێژوونووسی ئیخوان، دەنووسێت: "دانانی خەلیفە لە هەموو سەردەمانی مێژووی ئیسلام و موسوڵماناندا - هەر لە سەردەمانی یاوەرانەوە، تا ئێستا و تا ڕۆژی قیامەت - بە فەرزی سەرشان دانراوە، چونکە فەرزێتییەکەی لە دینەکەوە هاتووە و کات و شوێن کاریگەریی لە سەری نییە. بۆیە فەرزێتیی دانانەوەی خەلیفە و گێڕانەوەی خیلافەت لە ویستی ئیمام بەننا و پاشان لە هزری هەموو ئیخوانەکانی دەوروبەریدا هەبوو. ئیخوان - کە ئەو کاردانەوە پشێوییەی لەنێوان زانایانی ئەزهەر، بیرمەند، نووسەر، سیاسییە موسوڵمانەکان؛ گەلی میسر و عمومی ڕەعییەتە سەرلێشێواوەکەدا دەرهەق بە ئیلغاکردنەوەی خیلافەت دەبینی - زیاتر قەناعەتی

(١) هەمان سەرچاوە، ل١١١.

به فەرزێتیی هێنانەوەی خیلافەت دەکرد، بۆیە هەر دەبوو ئیخوان ئەو ئەرکە شەرعییە بکاتە یەکەمین ئەرکی سەرەکیی سەرشانی خۆی."[1]

زۆر کەس - بەتایبەتی لە لایەنگرانی حیزبی تەحریر[2]- ئەوەیان لە کۆنەوە وەکوو ڕەخنەگرتن لە ئیمام بەننا و لە ئیخوان پرسیوە و دەپرسن کە: بۆچی ئیمام بەننا کە ئاوەها دەیزانی هێنانەوەی خیلافەت فەرزە، ئاشکرا و ڕاشکاوانە نەیدەوت من هەوڵ بۆ هێنانەوەی خیلافەت دەدەم؟! دیسان بۆچی ئیخوان لەو کۆنگرەی (١٩٣١)ـەوە، تا ئێستا هەر دەڵێن حوکمی ئیسلامیان دەوێت، بەڵام نایڵێن خیلافەت؟!

لە بەندی پێنجەمی نامیلکەی ئیمام بەننا، (عقیدتنا) کە لە (٢٨ی شەعبانی ١٣٥٣ - ١٦/ ١٢/ ١٩٣٤)دا بڵاوکرایەوە و بە دۆکیۆمێنتی ئیخوان هەژمار دەکرێت، هاتووە کە: "باوەڕم وایە کە زیندووکردنەوەی شکۆمەندییەکەی ئیسلام ئەرکی سەرشانی هەموو موسوڵمانێکە، ئەوەش بە ڕابوونی گەلەکانیان و چەسپاندنەوەی شەریعەتی ئیسلام دەکرێت."[3]

---

(١) علي عبدالحليم محمود: منهج التربية عند الاخوان المسلمين، ط٢، دار الوفاء، ١٩٩٢، ج١، ص٥٨.
(٢) حیزبی تەحریر، کوتلەیەکی سیاسیی ئیسلامییە داوای دامەزراندنەوەی دەوڵەتی خیلافەتی ئیسلامی دەکات، تا هەموو موسوڵمانان جارێکی تر لەژێر سایەیدا کۆببنەوە. حیزبی تەحریر هەر وەکوو حیزبێک ڕەفتار دەکات. لە ساڵی (١٩٥٢)دا لەسەر دەستی شێخ «تەقیوددینی نەبهانی» - کە قازیی شەرع بوو – دروست کرا. سەرۆکایەتیی حیزب بە ناوی ئیمارەتەوەیە، سەرۆکی حیزبەکەیش پێی دەوترێت: «ئەمیر». ئەمیری یەکەمی حیزب لە (١٩٥١ - ١٩٧٧) دامەزرێنەرەکەی بوو (رحمه الله). پاشان شێخ عەبدولقەدیم زەللوم بوو کە بە ڕەچەڵەک کوردە و لە شاری خەلیلی فەڵەستین لە (١٩٢٤)دا لەدایک بوو، لە (١٩٤٣)دا دکتۆرای لە فیقهدا هێنا و لە حیزبدا زۆر نزیک بوو لە شێخی نەبهانییەوە. بە ئەمیری حیزب مایەوە تا (١ی موحەرەمی ١٤٢٤ - ١٧/ ٣/ ٢٠٠٣)، چونکە تەمەنی بووبوو بە (٨٠) ساڵ. لە دوای (٤٢) ساڵ، لە (٢٧ی سەفەری ١٤٢٤ک - ٢٩/ ٤/ ٢٠٠٣ز)دا کۆچی دوایی کرد (رحمه الله). دوای ئەو، لە (١١ی سەفەری ١٤٢٤ک - ١٣/ ٤/ ٢٠٠٣ز) «عەتا ئەبو ڕەشتا» بوو بە ئەمیری حیزب کە لە ساڵی (١٩٤٣) لە شاری خەلیل لەدایک بووە، ساڵی (١٩٦١) بڕوانامەی ئەندازیاریی مەدەنی لە قاهیرە وەرگرتووە و تا ئێستا هەر ئەو ئەمیری حیزبە کە پێشتر وتەبێژی ڕەسمیی حیزب بوو لە ئەردەن.
(٣) علي عبدالحليم محمود: منهج التربية عند الاخوان المسلمين، ط٢، دار الوفاء، ١٩٩٢، ج١، ص٥٩.

له بەندی حەوتەمیشدا هاتووە: "باوەڕم وایە کە خاڵی نهێنیی دواکەوتنی موسوڵمانان دوورکەوتنەوەیانە لە دینەکەیان، سەرەتای چاکسازییش بە گەڕانەوە دەبێت بۆ تەعلیماتی ئیسلام و ئەحکامی شەریعەتەکەی."[1]

هەروەها لە نامیلکەی (إلى الشباب)یشدا - کە لە ساڵی (١٩٣٦)ـەوە دۆکیۆمێنتی ڕەسمیی ئیخوانە -، ئیمام بەننا دەفەرموێت: "دوای ئەوە حکومەتێکی موسوڵمان دەخوازین کە ڕێنیشاندەرێتیی ئەم گەلە بەرەو مزگەوت بکات، ئێمە دان بە شەرعییەتی هیچ سیستمێکی حکومیدا نانێین کە لە ئیسلامەوە وەرنەگیرابێت و ئیعتیمادی نەکردبێتە سەر ئیسلام، هەوڵیش دەدەین بۆ زیندووکردنەوەی سیستمی حوکمی ئیسلامی بە هەموو دیمەن و ناوەڕۆکێکییەوە، ئینجا حکومەتە ئیسلامییەکە لەسەر بنەماکانی ئەو دادەمەزرێنینەوە."[2]

خوای گەورەش دەیزانێت، ڕەنگە پێی وا بووبێت کە مەرج نییە حوکمی ئیسلام هەر بە سیستمی خیلافەت و دەزگاکانی وەزارەتی تەفویز و وەزارەتی تەنفیزی بێت، بەڵکوو دەشێت لەوەشدا ئیجتیهاد بکرێت، هەر وەکوو ئەوەی هەندێک موسوڵمان لە کۆن و نوێدا پێیان وا بووە کە چەسپاندنی شەرع فەرزەکەیە؛ نەک شێوازێکی دیاریکراوی حوکمڕانی و ئیدارەی دەسەڵاتی سیاسی.

دەشێت باوەڕی پێ بووبێت کە خیلافەت سیستمێکی ڕەسەنی خودی ئیسلامە و حەتمەن دەبێت لە سەر شێوازی سەردەمی یاوەران و تابعین دابمەزرێتەوە، بەڵام ئەو هێرشە ئیستیعمارییە سەختەی وەکوو لافاوی دژوار هاتبووە سەر ئوممەتی ئیسلام و سیستمی خیلافەت و حوکمی ئیسلامیی لە

(١) هەمان سەرچاوە.
(٢) هەمان سەرچاوە، ل٦٠.

ڕیشەوە هەڵکەندبوو، هەموو ئەو دەوڵەتە ئیستیعماریيە سەرکەوتووانەی ڕۆژئاواش لە سەنگەردا بوون بۆ هەر کەسێک، یان کۆمەڵێک هەوڵی دانانەوەی خەلیفەیەک - با ڕەمزییش بێت - بدەنەوە؛ ئیمام بەننا ویستبێتی خۆی لەو تین و فشارە نێودەوڵەتییە کاریگەرە بپارێزێت، بەتایبەت تین و فشاری ڕاستەوخۆی بەریتانیا کە لە میسردا بووبوونە حاکم و وردە وردە خۆیان ڕاستەوخۆ و لەڕێی کرێگیراوەکانیشیانەوە بە شێوەیەکی لاوەکی بەوپەڕی جورئەتەوە دەزگاکانی حوکمی ئیسلامییان ڕادەدایە کەنار و بەدیلی ئیستیعماریيانەی خۆیان دەخستە شوێنی. لە حوکم و داوەرییەوە، تا دەگاتە سیما و ڕواڵەتی دەرەوەی ئافرەتی موسوڵمان کە حیجابیان پێ لابرد و ڕوویان پێ کردە سفووری.

لەوانەشە هەنجەتی تر هەبووبێت، بەڵام هەرچییەک بووبێت پێم وایە بیرمەند و سیاسییەکانی دوایی ئیخوان - ئەگەر بیانویستایە - وەکوو حیزبی تەحریر دەیانتوانی بیکەنە دروشمێکی سەرەکیی ئامانجی ستراتیژیتیی خۆیان.

هەر لێکدانەوەیەک بۆ ئەمە بکرێت لە جەوهەری کێشەکە کەم ناکاتەوە کە ئیمام بەننای ڕەحمەتی و ئیخوان، لادانی حوکمی شەرعییان لە سیاسەت و داوەریدا بە کارەساتێکی گەورەی ئوممەتی ئیسلام زانیوە و هەموو هەوڵێکی سەرڕاستانەیان بۆ گێڕانەوەی حوکم بۆ شەریعەتی ئیسلام داوە، ئەمەش کرۆکی مەبەستەکەی ئێمەیە.

ئیمام بەننا و بیرمەندانی سەرەتای کۆمەڵکاریی ئیخوانولموسلیمین لە میسر و وڵاتانی تری عەرەبی، هۆکاری سەرەکیی دارشتنەوەی زەمینەی فیکری سیاسی بوون لەناو نەوەکانی نوێی ئەم ئوممەتەدا. ئیمام بەننا و بیرمەندانی یەکەمینی ئیخوان، هەموویان لەو قەناعەتەدا بوون کە دەسەڵاتی سیاسیی ئیسلامی کە بە سەدان ساڵ پێکەوە نراوە، لە ماوەی مانگ و ساڵدا نەڕووخێنراوەتەوە و تەنیا

هۆکاری دەرەکی هۆی ڕماندنی نییە، بەڵکوو دەیان هۆی ناوەکییش هەن، لە پێشی هەموویانەوە بریتین لە: نەزانین و تێ نەگەیشتنەوەی ئیسلام و پابەندنەبوونی سەرڕاستانە و هەوڵ بۆ نەدان و وازهێنان لە ڕوکنە سەرەکییەکانی وجودی ئیسلام کە تەوحید و سیاسەت و جیهادن... بۆیە ئەوان ئاوەها بە پشوودرێژانە کەوتنە کۆمەڵکارییەکی پەروەردەکارانەی فیکر و سیاسەت و بانگەواز و لە پێناویدا هەرچی ناسۆرییەک کە بەسەر خاوەن فیکر و سیاسەتدا دێت، بێباکانە لە پێناوی خوادا چەشتیان، هەر لە تیرۆرکردنی ئیمام بەننا و ئیعدامی کەڵەپیاوانی ئیخوان و ئیسلام، وەکوو: سەیید قوتب، عەبدولقادر عۆدە و زیندانیکردنی دەیان ساڵەی پیاوانی دڵسۆز و پاکی ئیخوان بۆ مەحروومبوونی هەزاران ئەندامی خێزانە ئیخوانییەکان و هەتککردنی ناموسی خوشکان و دایکانیان و کەناردان و سووکایەتی پێ کردن بە نەوەکانیان.

لەبەر ئەوەی ئەوانەی بەیعەتی خواویستانەیان بە ئیمام بەننا دابوو سەرڕاستبوون، خاوەن هیممەت و ئازا و چاونەترس بوون، تەحەممولی هەموو ناسۆرەکانیان کرد و کۆسپە سەرەکییەکانی سەر ڕێی بانگەوازەکەی خۆیانیان بڕی.

حەملەی ستەمی داموەدزگای داپڵۆسینی مەلیک فاروق، عەبدولناسر، سادات و حوسنی موبارەک بە ئیعدام و ئەشکەنجە و مەحروومبوون زیادی کرد لەسەر ئیخوانی میسر. هەمان حەملەی ڕیشەکێشکردنی تاغووتانی وڵاتانی تر لە سەر لقەکانی کۆمەڵکاریی ئیخوان بەتایبەتی لە شەستەکان، تا کۆتایی هەشتاکانی سەدەی ڕابردوو بەردەوام بوو، زۆری لە ڕێگەدا شەهید کرد و کەناری دان و وازی لە ئیخوان پێ هێنان، بەڵام ڕێبەری ئیخوان ڕەنج و خەباتی سیاسییانی هەر بە ڕێکخراوەیی تۆکمە و پتەو هێشتەوە؛ تا ئیخوان بووە

مەدرەسەیەکی فیکر و سیاسەت و کۆمەڵکاریی پەروەردە و ئاراستەیەکی ململانێی شارستانییەتی نەبەز. ئیخوانولموسلمین دواتر لە ساڵی (١٩٨٣)دا ڕێکخراوی نێودەوڵەتییان بۆ لقەکانیان دروست کرد، بۆیە ئێستا لە میسر سێ ملیۆن ئەندامیان هەیە و لە (٦٣) وڵاتی جیهاندا لقیان هەیە.

نموونە لە بەرنامەی ئیخوانولموسلیمین[1]

پێی دەوترێت: (قانون النظام الأساسي للجماعة)، لە (٢ی شەووالی ١٣٦٤ک/ ٨/ ٩/ ١٩٤٥ز) لە کۆنگرەی (الجمعية العمومية للإخوان المسلمين) لە بارەگای مەڵبەندی لاوانی موسوڵمان (دار المركز العام للشبان المسلمين) بەسترا. لە هەشت «باب» و (٦١) ماددە پێک دێت، لەوانە:

١- ئامانج و هۆکار.

٢- ئەندامێتی و مەرجەکانی ئەندامێتی و بەیعەتدان کە زیاتر تەرکیز دەکاتەوە سەر لایەنی پارسەنگیی ڕەفتار و ڕەوشت و دینداریێتیی ساغ.

٣- ئۆرگانە ئیدارییەکانی ئیخوان: ڕابەری گشتی (کە مەرجە تەمەنی لە ٣٠ ساڵی هیلالی/ کۆچی کەمتر نەبێت و پێنج ساڵی لە ناو ڕێکخستنەکانی ئیخواندا بردبێتە سەر).. مەکتەبی گشتیی ئیرشاد (وەکوو مەکتەب سیاسیی حیزبەکانی کوردستانە).. دەستەی دامەزرێنەران کە بریتییە لە: ئەنجوومەنی گشتیی شووڕا (وەکوو مەکتەبی سەرکردایەتی حیزبەکانی کوردستانە)، هەموویان بە هەڵبژاردن دێنە سەرەوە.

٤- پەیکەری ئیداریی لق و ناوچەکان: هەموو بەرپرسێک کە لێپرسراوێتیی نوێ وەردەگرێت، بەیعەت نوێ دەکاتەوە.

٥- پەیوەندیی نێوان مەرکەزی گشتی و لقەکان. مەکتەبی ئیرشاد بۆی هەیە ڕەزامەندی لە سەر کردنەوەی لق، یان داخستنی بدات.

٦- سیستمی گشتیی دارایی. دارایی لق و بەشەکان لە پارەی بەخشینی ئەندامان، زەکات، خێر و خێراتی خۆیان و یارمەتیدانی سەرکردایەتی پێک دێت.

---

(١) علي عبدالحليم محمود: منهج التربية عند الاخوان المسلمين، ط٢، دار الوفاء، ١٩٩٢، ج١، ص٢٤٥.

هەر پارەیەک بە ئاگاداریی مەکتەبی ئیرشاد کۆبکرێتەوە، تەرخان دەکرێت بۆ ئەو پرۆژەی بۆی کۆکراوەتەوە و زیادەکەشی دەچێتەوە دارایی گشتی.

٧- بەش و لقەکان هەردوو ساڵ جارێک کۆنگرەی خۆیان دەبەستن.

نموونە لە پەیڕەوی ناوخۆیی ئیخوانولموسلیمین[١]

پێی دەوترێت: (اللائحة الداخلية العامة للجماعة)، کۆتا دەستکاریکردنەوەی لە (٢ی سەفەری ١٣٧١ک - ٢/ ١١/ ١٩٥١ز)دا بووە. سێ «باب» و (١٠٤) ماددەیە. لەوانە:

١- مەکتەبی ئیداری ناوچەیەک دەبات بەڕێوە کە پێک دێت لە کۆمەڵێک ناوچە، هەر ناوچەیەکیش چەندین لقە، لقیش دابەش دەبێتەوە بۆ ئوسرە، ئوسرەش بۆ پێنج ئەندامی ڕەسمی کە بریتین لەو کەسانەی بە ڕەسمی بوون بە ئەندام و ئەوانەش کە هێشتا ئەندامی ڕەسمی نین و لە شانەی کراوەدان.

٢- ماددەی حەوتەم: مەرجەکانی ئەندامێتییە کە دەبێت لە (١٨) ساڵ کەمتر نەبێت.

٣- ماددەی سییەم: باسی مەکتەبی ئیرشادە کە لە مەکتەبی ئیداری گەورەترە و سەرپەرشتیی بانگەواز و ئاراستە و موراقەبەی گشتیی ڕێکخستنەکانی ئیخوان دەکات.

٤- بەش و لێژنەکانی مەکتەبی ئیرشاد: دە بەش و شەش لیژنەن، لە بەشی بانگەواز، بەشی کرێکاران و بەشی جووتیارانەوە دەست پێ دەکات، تا دەگاتە بەشی پیشەکان و بەشی خوشکان (کە لە ساڵی (١٩٤٨)ـەوە لائیحەی تایبەتی

(١) علي عبدالحليم محمود: منهج التربية عند الاخوان المسلمين، ط٢، دار الوفاء،١٩٩٢، ج١، ص٢٧٢.

خۆیان هەیە). لیژنەکانیش لە لیژنەی داراییەوە باس دەکات، تا لیژنەی ئامار.

٥- پەیوەندیی ئیداری و دارایی ئۆرگانەکان و مەرکەزی ڕێبەری.

* * *

دوو مەدرەسەی تری ئیسلامی سیاسی

وەک چۆن دیدی ئیخوان بوو بەو مەدرەسەی چەندین شێوازی کۆمەڵکاریی تری لێوە پەیدا بوو، بەتایبەتی لە وڵاتانی عەرەب و وڵاتانی عەجەمی دراوسێیاندا، وەکوو: تورکیا و ئێران و کینیا و سۆماڵ و نێجیریا و وڵاتانی تر. بە هەمان شێوە دوو ڕێکخراوی تری وەکوو ئیخوان، گەورە و گرنگ و کاریگەر لە باقیی ناوچەکانی جوگرافیای ئوممەتی ئیسلامدا هاتنە کایەوە کە بریتین لە «جەماعەتی ئیسلامی»ی نیوە دوورگەی هیندستان و «ماشۆمی» لە باشووری ڕۆژهەڵاتی ئاسیا.

* * *

دووەم:- جەماعەتی ئیسلامی

- جەماعەتی ئیسلامی: کە بە ڕێبەرایەتیی ئیمامی مەودوودی (رحمه الله) لە ساڵی (١٩٤١)دا لە هیندستان دامەزرا و پاشان هەر لە سەردەمی ئەودا لە هەموو وڵاتانی هیندستان، پاکستان، بەنگلادیش، سریلانکا؛ میانمار، ئەفغانستان و سەرووتردا لقی کردەوە.

هۆکارە کاریگەرەکانی دروستبوونی جەماعەتی ئیسلامی

جەماعەتی ئیسلامیی پاکستان، خۆی بە درێژکراوەی ڕەنج و جیهادی ڕێبەرە موسوڵمانەکانی هیندستان دەزانی و هەستی لێپرسراوێتیی پاراستنی یەکێتیی فیکریی موسوڵمانانی خستبووە سەر شان، وەکوو ئەوەی قەناعەتی بەوە هەبێت کە زیانیان لە نیوەیدا بگەڕێتەوە، چونکە دەسەڵاتی سیاسیی شەش سەد ساڵەیان لەدەست چووبوو.

لە هیندستاندا دەوڵەتی ئیسلامیی زۆر و جۆراوجۆر دروست بوون، پاشا و سوڵتانی زۆر حوکمڕانییان کردن، هەیانبوو ستەمکار و تاوانبار، وەکوو: «مەلیک ئەکبەر» (٩٦٣ - ١٠١٤ک/ ١٥٥٦ - ١٦٠٥ز) کە هەموو دەسەڵاتی سیاسیی خۆی بۆ ئینحیراف و دەرچوون لە ئیسلام تەرخان کردبوو؛ سیما و جەوهەری کوفرینی زۆری نیشان دابوو، جارێک خۆری بە مەزن دەزانی و جۆرێک لە پەرستنی بۆ دەکرد، جارێک مانگ و جارێکیش خوای کردگار! دیدەوانانی کۆڕی خۆی ناچاری سوجدە بۆ بردنی دەکردن. شەراب و زینا و سووی حەڵاڵ کردبوو، لەبەر دڵی هیندۆسەکان ڕێی لە سەربڕینی مانگا گرتبوو. ئەم گومڕاییەشی ناو نابوو «دینی ئیلاهیی ئەکبەر شاهی» و خەڵکی ناچار دەکرد

پێوەی پابەندبن. زۆریشی لە زانایان و بیرمەندانی ئیسلامی چەوساندەوە لەوانەی دژی گومڕاییەکانی دەدوان و هەڵوێستی پێچەوانەیان دەگرتە بەر!

سەرباری ئەم ناهەمواریێتییەی سیاسەت و حوکم، زانا زۆر کەم بووبوونەوە، بە دە هەزار کەس مەلایەکیان بەر نەدەکەوت! حوجرەکان فەقێیان کەم دەبووەوە، مەلا نەیدەتوانی مەلایەتییش بکات و کاسبییش بکات. ئەو مەلایانەی کە هەشبوون کەڕ و کونتێی مەزهەبی حەنەفی بوون، ئەقڵیان بە گەڕانەوە سەر قورئان و سوننەت نەدەشکا، زۆرینەشیان هەر نەیاندەزانی چۆن ئەحکامی شەرعی لەو دوو سەرچاوە پاکەوە وەردەگیرێت!

لەسەر ئەم بێکەسییەوە نەزانییەکی تاریک دڵ و دەروونی خەڵکیی گرتبووەوە، شیرکیاتێکی سەیر بە ناوی سۆفیگەرێتی و عیرفانەوە بەناو دینداراندا دەهات و دەچوو! زۆرینەی شێخی تەریقە و عەوامی دینداران کەوتبوونە ژێر کاریگەریی عەقیدەی شیرکیاتی هیندۆس و سیخ و دینەکانی تری هیندستانەوە، باوەڕیان بە «وەحدەتی وجود» هەبوو، واتە دەشێت خالق و مەخلووق ببن بە یەک! یان باوەڕیان هاتبووە سەر «کۆپیکردنی ڕۆح»، واتە وەکوو سیخ و بودایی لەو باوەڕەدا بوون کە ڕۆحی پیاوچاک دەچێتە جەستەی کەسانی تری ژیر و پارسەنگ، ڕۆحی خراپەکارانیش دەچێتە ناو جەستەی سەگی ڕەش و بەراز و گیانلەبەری درندەوە!

بەڵام لە تاریکستانی شەوەزەنگی ئەم گومڕایی و بێکەسییەدا، چەند مەلیکێکی پیاوچاکی وەکوو: «فەیروز تەغلەق» کە لە ماوەی ساڵانی (٧٠٨ - ٧٩٠ک/ ١٣٠٩ - ١٣٨٨ز)دا ژیاوە و «مەلیک ئۆرەنگ زیب جیهانگیر»[1] (١٠٢٨ – ١١١٨ک/ ١٦١٩-١٧٠٧ز) کە (٥٢) ساڵ حوکمی دادپەروەرانەی کرد و لە تەمەنی (٨٨) ساڵیدا کۆچی دوایی کرد. دەیان زانای بلیمەتی مێژوونووسی

[1] ئۆرەنگ زیب واتە: جوانیی شاهان.

دەرکەوتن کە زۆر بەقوولّی لە دین و واقیعەکە تێ گەیشتبوون، ئاسەواری بانگەوازەکانیان بۆ سەد ساڵ بڕی کرد. لەوانە:

١- ئیمام سەییید ئەحمەدی سەرهەندی (ئیمامی ڕەببانی) (٩٧١ - ١٠٣٤ک/ ١٥٦٣ - ١٦٢٥ز): زانای شایانی ئیمامەت و ئیجتیهاد، شیاوی نازناوی «نوێکاری هەزارەی دووەم»، هەر وەک شێخ ئەبولحەسەنی نەدوی دەفەرموێت.[1] لە ناوچەی سەرهەندی هیندستان لە خێزانێکی دینپەروەر و زانا لەدایک بوو، باوکی شێخی تەریقەتی قادری بوو، بەڵام شەرعناس بوو، زۆرینەی زانستە شەرعییەکانی بە سەییید ئەحمەدی کوڕی وتنەوە؛ ئەمیش وەکوو منداڵێکی وریا و گەنجێکی پڕ هەستی بەرپرس، شەو و ڕۆژی دا بەدەم یەکەوە، تا لە تەمەنی (١٧) ساڵیدا ئیجازەی مەلایەتیی لە زانستە شەرعییەکاندا وەرگرت و بوو بە مەلا، پاشان ئیجازەی شێخایەتییشی پێدا کە ببێتە شێخی تەریقەتی قادری. ئینجا بۆ وەرگرتنی زانستی زیاتری شەرع، ناردی بۆ دێلهی، لەوێ چووە خزمەت شێخ «عەبدولباقی بەدەخشی» و بوو بە شێخی نەقشبەندی.

کە باوکی لە ساڵی (١٠٠٧ک/ ١٥٩٩ز)دا کۆچی دوایی کرد، ئیتر ئەم چوو بۆ حەج و دوو ساڵ لەوێ بۆ وەرگرتنی زانستی زیاتری شەرع مایەوە. کاتێک گەڕایەوە ڕێبازێکی جوانی لە هیندستاندا دانا کە، تاوەکوو ئێستاش مەدرەسە شەرعییەکانی ئەو وڵاتانە لەسەری دەڕۆن، ئەویش دەرسدادانی پەروەردەی دەروون «تەزکییەی نەفس»ـە بۆ قوتابییانی شەرعناسی. بۆیە ئەو مەلایەی لەم مەدرەسە دەردەچوو، خواناسییشی زۆر باش دەبوو. هەر ئەم سیستمەیە کە دەبینیت لە تەکییەکانی بیارەی لای خۆیشماندا هەیە، ئەمە لەتەریقەتی قادریدا کەمتر دەبینرێت.

---

(١) ابوالحسن الندوي: الامام السيد احمد السرهندي، دار القلم، الكويت، ١٩٩٤، ص ٥.

ئەم زانا بەڕێز و بەهێزە لە نیوەی دووەمی حوکمی مەلیک ئەکبەری ستەمکار و نەفام و مونحەریفدا (٩٦٤ - ١٠١٤ک/ ١٥٥٧ - ١٦٠٧ز) لەدایک بووە، بەڵام لە سەردەمی مەلیک «جیهانگیر»ی کوڕی ئەکبەری مونحەریفدا بانگەوازەکەی پەرەی سەند کە ئەویش وەکوو ئەکبەری باوکی مونحەریف و موشریک و ستەمکار بوو. بۆیە هەر زوو شێخی سەرهەندیی خستە زیندان و بەرهەڵستیی بانگەوازە ئیسڵاحییەکەی کرد، پاشان ناچار بوو بە ئازادکردنی. لە کۆتایی ژیانی ئەم پیاوە مەزنەدا مەلیک «خورەمی کوڕی مەلیک جیهانگیر» کەوتە ژێر کاریگەریی بانگەوازەکەی و کردی بە ڕێبازی خۆی و کاربەدەستانی دەوڵەتەکەی. بەمەش زەمینەیەکی لەباری بۆ چاکسازی دارشت کە بۆ مەلیک عالەمگیر (ئۆرەنگ زیب)ی کوڕی چاکی (١٠٦٨ – ١١١٨ک/ ١٦٥٨ - ١٧٠٧ز) مایەوە و ئەویش لەسەر سیرەی باشی باوکی ڕۆیشت و زانستی شەرعیی بووژاندەوە و بە دادی شەرع ئاهێکی کامەرانیی خستەوە ناو موسوڵمانانەوە.

٢- ئیمامی وەلییوڵڵای دەهلەوی (١١١٤ – ١١٧٦ک/ ١٧٠٢ - ١٧٦٤ز): ئەحمەد وەلییوڵڵای کوڕی عەبدوڕڕەحیمی عومەری دەهلەوی، ئیمامی پێشڕەوانی عەقیدەی پاکی ئەهلی سوننەت و جەماعەت، پێشەوای تەفسیر و فەرموودەوانی، دەریای قووڵی فیقهـ و ئوسووڵ؛ تاقە زانای بێ هاوتای هەموو هیندستان. باوکی هەر زانا و عەبدولعەزیزی کوڕیشی خەریک بوو دەگەیشتە مەنزیلەی باوکی! ئیمامی وەلییوڵڵای دەهلەوی لە تەمەنی (١٥) ساڵییدا بڕوانامەی مەلایەتیی وەرگرت! هەر کەس کتێبی (حجة الله البالغة)ـەکەی بخوێنێتەوە دەزانێت چ دەریایەکی هەموو زانستە شەرعییەکان بووە!

پێشەوای گۆڕانکاری بوو، سەدان جۆر بیدعەی ژێر خاک نا و سەدان سوننەتی لە شوێنیان گەشاندنەوە. شوێنکەوتووانی بە هەزاران مەلا و بە ملیۆنان شوێنکەوتوو بوون!

ئەم پێشەوا بەڕێزە کاریگەریی زۆری لەسەر زانایانی سەردەمی خۆی دانا.

ئەوەی کاریگەریی دید و ڕێباز و هەڵوێستی ئەم ئیمامە بەهێزەی وەکوو خۆی بۆ زیاتر لە سەد ساڵ ڕاگرت، دوو ئیمامی تری بەڕێز بوون: «سەیید ئەحمەدی شەهید»، خاوەنی کتێبی (الصراط المستقيم) و «سەیید ئیسماعیلی شەهید»، خاوەنی کتێبی (منصب الإمامة) کە هەردووکیان لە جەنگێکی دژی سیخدا لە ساڵی (١٢٤٦ک/ ١٨٣٠ز) شەهید بوون.

ئیمامی مەودوودی دەربارەیان دەفەرموێت: "هەردوو شەهید و بزووتنەوەکەیان هەر درێژکراوەی بزووتنەوە ئیسڵاحییە گەورەکەی ئیمامی وەلییوڵڵای دەهلەوی بوون."[1]

سەرەتای ئیستیعماری بەریتانیایی

لە کۆتایی سەدەی حەڤدەیەمی زایینیدا ئینگلیز بە ناوی «کۆمپانیای بازرگانی»یەوە جێپێی خۆی لە هیندستاندا قایم کردبوو کە پێی کرایەوە و هەنگاوی گەورە و دژواری بۆ پچڕینی دەسەڵات نا. لە سەرەتای سەدەی نۆزدەیەمدا دەسەڵاتێکی کردەوەیی کەوتبووە بەردەست، بۆیە ئیتر بەریتانیا نەوەستا، تا سوپای خۆی گەیاندە هیندستان و خۆی کرد بە حاکمی وڵات و بە هەزاران گەنجی ئەو گەلانەی کرد بە سەربازی خۆی!

بەرپابوونی شۆڕشی مەزنی هیندستان (١٢٧٣ک - ١٨٥٧ز)

هەست بە زوڵم و چەوساندنەوەی سیاسی و ئابووری و ڕۆشنبیریی ئینگلیز بووبوو بە کاردانەوەیەکی پەنگخواردوو، تا لە ساڵی (١٢٧٣ک/ ١٨٥٧ز)دا بوو بە شۆڕشێکی خوێناوی و سەراپای وڵاتی گرتەوە. شۆڕشەکە بە سەرۆکایەتیی فەرماندە موسوڵمانەکان بوو، چونکە ئەوان لە ڕوانگەی دینەکەوە ئیستیعماری ئینگلیزیان بە ئەغیار دەزانی و هەستیان بە ستەمێکی زۆرتر کردبوو کە لێیان

(١) الشيخ مسعود الندوي: تأريخ الدعوة الاسلامية في الهند، ص١٧١.

کرابوو. شۆڕشەکە چەندین مانگی خایاند، تا لە کۆتاییدا ئینگلیز سەرکەوت و «مەلیک جیهانگیر»ی فەرماندەی شۆڕش بە دیل گیرا و نەفی کرا بۆ بۆرما (میانماری ئەمڕۆ)، بەمەش بە یەکجاری دەسەڵاتی سیاسیی ئیسلامی لە هیچ شوێنێکی هیندستاندا نەما.

لەگەڵ ئەم کارەساتەشدا، موسوڵمانان بەپێی سروشتی دینەکە هەر دەبوو لە هەوڵی سەرەکیدابن، تا ئەوەی لەدەستیاندا ماوە وەکوو دەسەڵاتەکە لەدەستیان دەرنەچێت، بۆیە کەوتنە بزووتنەوەیەکی زانستی و بڵاوکردنەوەی بیر و هزری ئیسلامی و چەندین فێرگەی سەرەکییان دانا کە، تاکوو ئێستاش سەرچاوەی پێگەیاندنی فەرماندە و بیرمەند و زانای شەرعناسین، وەک:

- **زانکۆکانی دێوبەند:** شوێنکەوتووانی ئیمامی وەلییوڵڵای دەهلەوی دوای دە ساڵ لە شکستی شۆڕش، لە (١٢٨٣ک/ ١٨٦٧ز) کردیانەوە، تا زانستە شەرعییەکانی تێدا بخوێنن و بایەخی زۆرتر بە فیقهـ لە سەر مەزهەبی حەنەفی بدەن.

- **زانکۆی عەلیگەرە:** دوای بیست ساڵ لە شۆڕشەکە، لە (١٢٩٣ک /١٨٧٧ز) بە سەرپەرشتیی سەییید ئەحمەد خان (١٢٣٢ - ١٣١٦ک/ ١٨١٧ - ١٨٩٨ز) دامەزرا، بەرنامە و ئاراستەی ئەم زانکۆیە بۆ پێکەوەسازاندنی زانستەکانی سەردەم بوو، تا موسوڵمانان بتوانن لەگەڵ ئەم شارستانییەتییەی ئیستیعماردا هەڵکەن و سوودی لێ وەربگرن.

- **کۆمەڵەی نەدوەی زانایان:** دوو مەدرەسەی پێشوو شێوازی کۆن و نوێی فێرکردن و پەروەردەکردن و ئاراستەکردنیان گرتبووە بەر. کۆمەڵێک زانا و بیرمەندی تر لە نێوان هەردوولایاندا ئاراستەیەکی تریان هێنایە کایەوە کە ڕایانگەیاند بەرنامەیان بریتییە لە: "چاکسازی لە مەنهەجی مەدرەسەکانی فێرخوازی، تا شیاوی خوێندنی قورئان و سوننەت و زانستەکانی سەردەم دەبن." دوای پەنجا ساڵ لە کردنەوە و چالاکیی ئەم کۆمەڵە، شێخ «شبلی نەعمانی» پەیدا

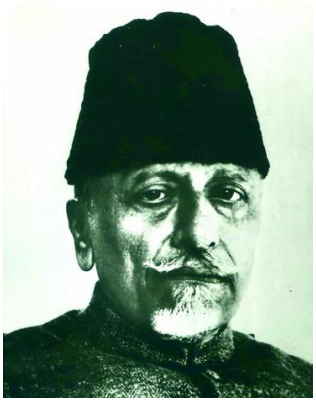
بوو که لقێکی زانستی شەرعیی تایبەتی بە ناوی (دار العلوم) دامەزراند، ئێستا زیاتر لە سێ سەد لقی لە نیوە دوورگەی هیندستاندا هەیە، هەموو **سەرکردایەتیی تاڵیبانی ئەفغانستان** دەرچووی ئەم مەدرەسەیەن.

* * *

لەم مەدرەسە و بارودۆخانەوە کۆمەڵێک بیرمەندی گەورە پەیدا بوون، لەوانە:

١- ئەبولکەلام ئازاد (١٣٠٦ - ١٣٧٧ک/ ١٨٨٨ - ١٩٥٨ز)

ناوی «ئەحمەدی کوڕی خەیرەددین»ـە، دایکی عەرەبە و لە شاری مەککەی پیرۆز لەدایک بووە و لە شاری دەلهی کۆچی دوایی کردووە. گەنجێکی زیت، وریا، زیرەک، پڕ لە زانست و زانیارییەکانی قورئان و سوننەت، شارەزا لە واقیعی خۆی؛ وتاربێژێکی بێوێنە و نووسەرێکی کاریگەر، لەبەر ئەوەیە کە نازناوی ئەبولکەلام (خاوەن قسە، یان قسەزان)ی بەسەردا دراوە! زمانەکانی: عەرەبی، تورکی، فارسی، ئوردو و ئینگلیزیی بە ڕەوانی دەزانی. گۆڤاری «هیلال»ی دەردەکرد کە لەو سەردەمەدا (٢٥,٠٠٠) دانەی لێ دەفرۆشرا، ئەوەش تیراژێکی زۆر زۆرە بۆ ئەو سەردەمە کە

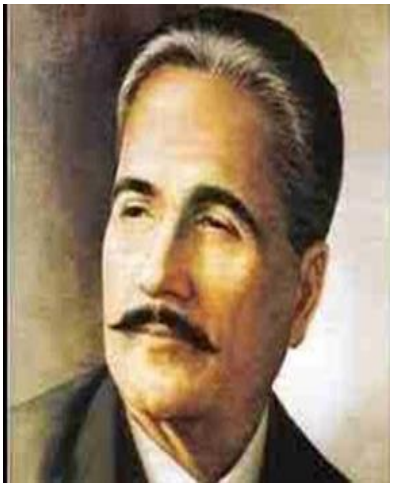


ئەبولکەلام ئازاد

خوێندەواری کەم بوو. زۆر جار زیندانی و نەفی کرا. زۆر ویلایەتی لێ قەدەغە کرا. لە بەشی بەنگلادیش ماوەیەک جێگیر بوو، لەوێ هەموو قورئانی تەفسیر کرد و بڵاوی کردەوە. بەردەوام لە سەرۆکایەتیی کۆمەڵکاریی کاریگەردا مایەوە. دوای سەربەخۆیی هیندستان (١٩٤٧ - ١٩٥٨)، بۆ ماوەی یازدە ساڵ لە حکومەتی هیندستاندا وەزیری مەعاریف (پەروەردە و خوێندنی باڵا) بوو.

٢- محەمەد ئیقبال (١٢٩٤ - ١٣٥٧ک/ ١٨٧٧ - ١٩٣٨ز)

«ئیقبالی کوڕی شێخ نوورمحەمەد»، لە شاری سیالکۆتی پاکستان لەدایک بوو، زمانەکانی: پەنجابی، عەرەبی، فارسی، ئوردو؛ ئینگلیزی و ئەڵمانییەکی ڕەوانی دەزانی، چونکە دکتۆرای لە فەلسەفەدا لە شاری میونیخی باشووری ئەڵمانیا وەرگرتبوو. خاوەنی شیعر و ئەدەبێکی زۆر باڵا و دیدێکی فەلەسەفیی زۆر قووڵە. بەکالۆریۆس و ماستەرەکەی لە ئەدەبدایە. چووە بەریتانیا و بڕوانامەی تری لە مافناسیدا بە ئیمتیازەوە لەوێ هێنایەوە، چووە ئیسپانیا و ئیتالیا و موحازەرەی لە قورتوبە و ڕۆمادا دەدا و کەسانی وەکوو مۆسۆلینیی حاکمی ئیتالیا زۆر پێی سەرسام بووبوون. چووە میسر و حیجاز و ئەفغانستان، لە هەموو وڵاتێک وەکوو سەرۆکێک پێشوازیی لێ دەکرا. دوای گەڕانەوەی لە ئەوروپا لە ساڵی (١٩٠٨ز)دا، بوو بە سەرۆکی پەیوەندیی موسوڵمانان (موسلیم لیگ) کە ئێستا لە پاکستان نەواز شەریف سەرۆکێتی. وەکوو پیشەش لە شاری لاهووری پاکستان، بوو بە پارێزەر. یەکەمین سەرکردەی موسوڵمان بوو کە



محەمەد ئیقبال

داوای «جیابوونەوەی موسوڵمان و هیندۆس»ی کرد، ئەویش ناوی «پاکستان»ی بۆ هەڵبژارد، بەڵام بە چاوی خۆی نەیبینی، چونکە دە ساڵ پێش جیابوونەوەی پاکستان، کۆچی دوایی کرد. ئەو ڕۆژەی ئەو کۆچی دوایی کرد، سەرجەمی دائیرەکانی دەوڵەت داخران، دووکان و بازاڕەکان داخران، دەتوت هەموو خەڵکی لاهوور لەبەردەم ماڵەکەی ئەودا خڕبوونەتەوە؛ نەک هەر لاهور، هەموو هیندستان بە موسوڵمان و هیندۆسییەوە بۆی خەمبار بوون. تەنانەت «تاگۆر»ی شاعیری گەورەی هیندستان کە هەواڵی مردنی ئیقبالی پێدرا، وتی: "کۆچی دوایی ئیقبال بۆشاییەک جێ دەهێڵێت وەکوو قووڵیی برین وایە، ماوەیەکی زۆری دەوێت، تا پڕ دەبێتەوە. کارەساتی کۆچی دوایی شاعیرێکی جیهانیی وەکوو ئیقبال ئەوەندە خەمناکە؛، هیندستان بە تەنیا تەحەممولی ناکات!"

ئیقبال (ڕەحمەتی خوای لێ بێت)، بیست کتێبی لە سیاسەت، ئابووری، پەروەردە، فەلسەفە و فیکردا جێ هێشتوون، جگە لەو دیوانە شیعرییانەی جێی هێشتوون کە بەهۆیانەوە ناونرا «شاعیری ئیسلام». سەیر لەوەدایە ئەم هەڵۆ بەرزەفڕە بەو خێراییە گەیشتە لووتکە و ئەو هەموو ئاسەوارەی لە دوای خۆی جێ هێشت!

دوو دەزگای تری سیاسیی کاریگەر

١- کۆنگرەی نیشتیمانیی هیندستانی

کۆنگرەی نیشتیمانی حیزبێکی چوارچێوە فراوانی ئازادیخوازی نیشتیمانی بوو، خەڵکی هیندستانی بە هەموو جۆرە دین و دیدەکانەوە تێدا بوو، داوای سەربەخۆیی هیندستانی دەکرد، زۆرینەکەی هندۆسی بوون؛ لە ڕواڵەتدا لەگەڵ موسوڵمانداندا هاوسەنگەر بوون. ئینگلیز داوای لە کۆنگرە کرد کە دەستووریێک بۆ وڵاتەکەیان بنووسن، کاتێکیش نووسرا جیاوازییەکی گەورەی خستە نێوان موسوڵمانان و هندۆسەکانەوە، بووە مایەی ململانێیەکی خوێناوی و سەری کێشا بۆ دوولەتکردنی وڵاتەکەیان.

موسوڵمانەکانیشی لەناو خۆیاندا کرد بە دوو بەشەوە: هەندێکیان بە ڕێبەرایەتیی شێخ ئەبولکەلام ئازاد و جەمعییەتی زانایان، لایەنگری دەستوورەکە بوون. ئەوانی تریش بە سەرۆکایەتیی «محەمەد عەلی جەناح»، بەرهەڵستکاری بوون. سەرئەنجامی ئەم ناکۆکییە ناوخۆییەش ئەوە بوو کە جەمعییەتی زانایان متمانەی موسوڵمانانی لەدەست دا و کاریگەریی لەسەر کۆمەڵگەکەیان کەم بووەوە. لەو لایشەوە ئەوانەی ڕێبەرایەتیی موسوڵمانانیان کەوتە دەست، خاوەن غیرەتی دینی و جوامێریی بوون، بەڵام لە لایەنی تێگەیشتنی ئیسلام و زانستی شەرعییەوە لە ئاستی هەرە خوارەوەدا بوون! عەلمانی و غەربزادەکانیش (ئەوانەی کەوتوونەتە ژێر کاریگەریی ڕۆشنبیریی ئیستیعمار و دید و ڕێی ڕۆژئاواوە)، لەم لایەنەیاندا بووبوون بە ئەندام و ئاراستەوانی سەرەکی! ئەمەش ئەوەندەی تر کێشەکەی لەناو موسوڵمانانداا ئاڵۆز کردبوو.

٢- کۆمەڵەی ڕابیتەی ئیسلامی (موسلیم لیگ)

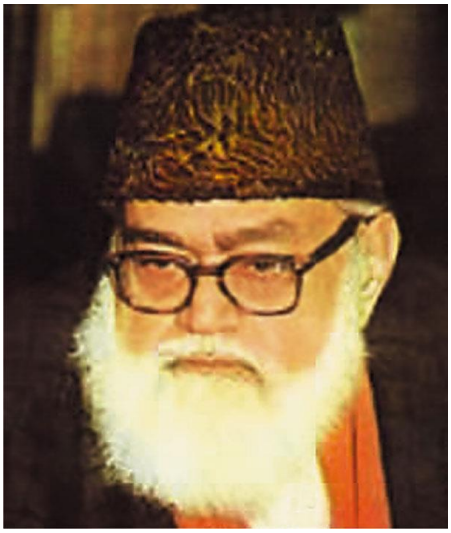
لەبەر ئەوەی موسوڵمانەکانی هیندستان هەستیان دەکرد کە ئاست و پلە کاریگەرەکانی «حیزبی کۆنگرەی نیشتیمانی»ی هیندستان دراوە بە هندۆسەکان، بۆیە موسوڵمانەکان لە ساڵی (١٩٣٦ز)دا بڕیاریان دا جیا ببنەوە و خۆیان حیزبێکی تر بە ناوی «جەمعییەتی ڕابیتەی ئیسلامی» بە سەرۆکایەتیی محەمەد عەلی جەناح دروست بکەن. ئیتر لە بواری سیاسیدا، ئەم حیزبەی ڕابیتە و سەرکردایەتییەکەی - هەرچەندە زۆر شیاوی نوێنەرایەتیی موسوڵمانانیش نەبوون -، بوون بە دەمڕاستی موسوڵمانانی هیندستان.

حیزب پڕ بوو لە ئاراستە و بیروباوەڕی لێک جودا و دوور. دوای جیابوونەوەی پاکستانیش لە هیندستان لە ساڵی (١٩٤٧ز)دا هەر ئەم سەرکردانە بوونەوە بە بەرپرسی ڕەسمیی دەوڵەتی پاکستان و دەرکەوت کە فڕیان بەسەر ئیسلامەتی و مەنهەجییەوە نییە!

٣- ئیمامی مەودوودی (ڕەحمەتی خوای لێ بێت)
(١٣٢١-١٣٩٩ك/ ١٩٠٣-١٩٧٩ز)

دەشێت قۆناغەکانی ژیانی ئیمامی مەودوودیی ڕەحمەتی بکەین بە سێ قۆناغی سەرەکییەوە:

قۆناغی یەکەم:



ئیمام مەودوودی

- لە کاتی لەدایکبوونییەوە، تا تەمەنی (٢٣) ساڵانی، تا ئەو سەردەمەی کە کتێبی (الجهاد في الإسلام)ی نووسی.

- لە دوای کۆچی دوایی باوکی بەڕێزی، کێشەی زۆری هاتنە ڕێ، بەتایبەتی لە ڕووی ئابووریییەوە، چونکە دەبوو خۆی و خێزانەکەشیان بەخێو بکات؛ بۆیە زۆر شوێن گەڕا بۆ کار، تا لە ساڵی (١٩١٨ز)دا لە شاری «بەنگۆر» لە ڕۆژنامەی «مەدینە» گیرسایەوە و کەوتە ئیشی ڕۆژنامەوانی.

- هیندستانی ئەو ڕۆژگارە بە حیزب و ڕووداوی سیاسی جەمەی دەهات، لەوانە «بزووتنەوەی خیلافەت» کە مەبەست لە خیلافەتی عوسمانی بوو، ئیمامی مەودوودییش بە نووسین و سامانی، بەشداریی تێدا دەکرد.

- له بواری ڕۆژنامەوانی و چالاکیی بزووتنەوەی خیلافەتدا ئاشنایی لەگەڵ زۆر کەسایەتیی ئیسلامیی بەهێز پەیدا کرد کە هەر یەکەیان بە جۆرێک کاریگەریی لەسەر پێکهاتەی فیکر و جۆری بیرکردنەوەی دواتری هەبوو.

- له سەرەتای ساڵی (١٩٢١ز)دا کۆمەڵەی زانایان له شاری دێلهی بڕیاریان دا ڕۆژنامەیەک به ناوی «مسلم» دەربکەن و ئیمامی مەودوودی بکەنە بەرپرسی. له ساڵی (١٩٢٤ز)دا بۆیان ئاسان بوو ڕۆژنامەیەکی تریش به ناوی «جەمعییەت»ی خۆیانەوە دەربکەن و بڕیارەکەش هەر وا بوو کە ئیمامی مەودوودی ببێتە سەرنووسەری ئەمیشیان!

- له ماوەی ساڵانی نێوان (١٩٢١ - ١٩٢٨ز)دا دوای ئەوەی زمانی ئینگلیزییەکەش باش فێربوو، دەروازەی زیاتری زانیاریی بۆ کرایەوە و ڕۆشنبیرییەکی قوواڵتری وەرگرت، لەم ماوەیەشدا ئاسۆی بیرکردنەوەی بەرفراوانتر بوو، تێگەیشتنی ڕاستتری چەمکە ئیسلامییەکانی لا دروستبوو. لەوانە:

* ئەو شێوازی تێگەیشتنەی زانایانی ئیسلامی ئەو سەردەمە بۆ ئیسلام هەیانە، دەبێتە مایەی شێواندنی زیاتری ئیسلام، نەک هەڵگرتنی پەیامەکەی.

* بانگەشەی نەتەوەپەرستی کە بڵاوەبووەوە، دژواریەکی خراپی هەیە، وەکوو شمشێری بێ کێڵان وایە، دوژمنانی ئیسلام بۆ لەتوپەتکردنی موسوڵمانان هێناویانەتە وڵاتانی ئیسلامەوە.

* هەوڵدان بۆ پاراستنی خیلافەت و دانانەوەی خەلیفە، ڕەنج بەبادانە!

* ئیسلام کە دینی پاکی خوای میهرەبانە، داوای لێ کردووین بە ڕاستی و پاکی خودای تاقانە بپەرستین، نەک بۆ بەرەی نەتەوایەتی شوێنکەوتووی پێ زۆر بکرێت.

* له ساڵی (١٩٢٦ز)دا کە «گاندی» له وتارێکی جەماوەرییدا وتی: "ئیسلام

به شمشێر بڵاوبووەتەوە"، لە بەرانبەردا «محەمەد عەلی جەوهەر»یش لە مزگەوتی گەورەی دێلهی وتارێکی لە دژی دا، لە وتارەکەیدا بە دەنگێکی خەماوییەوە وتی: "ئای بۆ کەسێکی موسوڵمان بەرگری لە دینەکەی بکات و ئەم تۆمەتە ناهەقانەی هیندۆس ڕەت بکاتەوە". ئەو کەسە موسوڵمانە لێهاتووە ئیمامی مەودوودی بوو کە بە شێوەیەکی ئەکادیمی بەرپەرچی هەموو تۆمەتەکانی دایەوە و کێشایەوە بە ناوچاوانی هیندۆسەکاندا. کۆکراوەی ئەو ئالّقە بابەتانەیە کە دواتر بوو بە کتێبی (الجهاد في الإسلام)، ئەو کاتە تەمەنی (٢٣) ساڵان بوو. ئەم کتێبە خۆی بووە دووڕێیانێکی سەیری گۆڕانکاری لە ژیانی ئیمامدا. خۆی دەربارەی دەفەرموێت: "کتێبی جیهادەکە سوودی بە خۆم زیاتر گەیاند وەک لە خوێنەرانی، چونکە من بە هەستی نەتەوایەتییەوە کەوتمە نووسینی، بەڵام کە تەواوم کرد کەوتمە سەر هەستی ئیسلامێتیی ڕەسەن. لەو کتێبەوە زانیم کە ئیسلام چییە و ئەویش بووەوە بە دەلیلی ڕێم! ئەوەش بوو وای لێ کردم کە پیشەی ڕۆژنامەوانی نەگۆڕم و بیکەمە شێوازێکی کاریگەری خزمەتکردنی ئیسلام."[1]

قۆناغی دووەم:

- ئیمام مەودوودی شاری دێلهیی بەرەو «حەیدەر ئاباد» بەجێ هێشت، بەو ئومێدەی لەوێ هەندێک کاری سەرپێیی ئاسان بدۆزێتەوە، بەڵام ساڵانی (١٩٢٨ - ١٩٣٢ز) بۆی بوون بە ساڵانێکی قاڵ و قوڵبوونەوە لە سەرچاوە پاکەکانی ئیسلام و ناسینی واقیعی ئاڵۆز و پڕ مەینەتیی موسوڵمانان. زۆرینەی بۆچوونەکانی کە دواتر لەناو بزووتنەوەی ئیسلامی و جەماعەتی ئیسلامیدا دایڕشتن، زادەی ئەم قۆناغە بوون.

(١) گۆڤاری (أضواء الشريعة، ر١١، ص٥٠٧).

قۆناغی سێیەم:

- لە ساڵی (١٩٣٢ز)ـەوە بڕیاری دا لە گۆشەگیری بێتە دەرەوە و خۆی گۆڤاریێکی مانگانە دەربکات بە ناوی (ترجمآن القرآن) کە، تاکوو کۆتایی ژیانی هەر دەریکرد، مەگەر لەو کاتانەدا وەستاندبێتی کە حکومەتی پاکستانی موسادەرەیان دەکرد و ڕێیان لە دەرکردنی دەگرت.[1]

- گۆڤاری (ترجمان القران) گرنگ بوو، چونکە هەر لەوێدا ئیمامی مەودوودی بە شێوەی زنجیرە ئالّقە دید و ڕێی خۆی تێدا ڕوون دەکردەوە و دوایی بابەتەکانی دەکردن بە کتێب و بڵاوی دەکردنەوە. لەو کتێبانە:

*** بابەتەکانی ساڵی (١٩٣٣ - ١٩٣٤ز)، بوون بە کتێبی (الحضارة الإسلامية).**

*** بابەتەکانی تری (١٩٣٣ - ١٩٣٨ز)، بوون بە کتێبەکانی (نحن والحضارة الغربية)، (الإسلام في مواجهة التحديات المعاصرة)، (مفاهيم إسلامية)، (فی محكمة العقل) و (الرسول والرسالة).**

*** بابەتەکانی (١٩٣٥ز)، بوون بە کتێبەکانی (حقوق الزوجين) و (تحديد النسل).**

*** بابەتەکانی (١٩٣٨ز)، ناونران (الخطب) واتە: «وتارەکان».**

*** بابەتەکانی (١٩٣٩ز)، بوون بە کتێبی (نظرية الإسلام السياسية).**

*** بابەتەکانی (١٩٤٠ز)، بوون بە (موجز تأريخ تجديد الدين وإحيائه) و (منهاج الإنقلاب الإسلامي).**

---

(١) تا کۆتایی ساڵی (١٩٩١) کە لە پاکستان بووم، هەر دەردەچوو. بە بینینی شوێنەوارەکانی ئیمام مەودوودی شاد بووم، چوومە مەکتەب، کتێبخانە، مزگەوت و کۆتا شوێنی لە شاری لاهور کە تێیدا کۆچی دوایی کرد.

* بابەتەکانی تری (١٩٤٠ز)، بوون بە کتێبەکانی (المصطلحات الأربعة في القرآن)، (الإسلام والجاهلية) و (معضلات الإنسان الإقتصادية و حلها في الإسلام).

بە سەرنجدان لە ناونیشانی کتێبەکانی ئیمامی مەودوودی، ئەوە ڕوون دەبێتەوە کەئیمام دەیویست دوو نیشان بپێکێت:

یەکەم: ڕوونکردنەوەی زاراوەی «جاهیلیزم» و دەرخستنی پووچەڵییەکەی.

دووەم: ڕاڤەکردنی سیستمی ئیسلام بۆ ژیان کە دواتریش بوو بە ناوی یەکێک لە کتێبەکانی بە ناوی (نظام الحياة في الإسلام) کە دەیخواست تێیدا ئەوە بۆ موسوڵمانان ڕوون ببێتەوە کە دەبێت ژیانیان بەپێی دید و پێناسەی قورئان و سوننەت دابڕێژن. هەموو ئەم باسانەشی بە شێوەیەکی ژیربێژیی وردەکارانە بە بەڵگەوە دەخستنە بەردەست، لە هەمان کاتیشدا ئەم باسانەشی ڕوون دەکردنەوە:

* بیروباوەڕ و عەقیدەی ئیسلامی.

* دیدی ئیسلام و پێناسەی ئیسلام دەربارەی «ژیان و گەردوون و مرۆڤ».

* ڕەفتار و ڕەوشت لە ڕوانگەی ئیسلامەوە.

* بنەما بنیاتنەرەکانی شارستانییەتی.

* بنەما سەرەکییەکانی ئیسلام لە کۆمەڵناسی، سیاسەت، ئابووری و چۆنیەتیی چارەسەرکردنی کێشەکانی تاک و کۆی کۆمەڵگە لە سەردەمانی پێشیندا، تا پەی بە چۆنیەتیی چارەسەری کێشەکانی ئەم سەردەمەش ببرێت.

نووسینەکانی ئیمام بەڵگەن لەسەر «دیدی گشتگیر»ی ئیمامی مەودوودیی ڕەحمەتی دەربارەی ئیسلام و واقیعی هەنووکەیی ئوممەتەکەی. ئیمامی مەودوودی دەفەرموێت: "نەمدەویست هەر بابەتی زانستییانەی ئیسلامی بخەمە

بەردەستی موسوڵمانان، بەڵکوو ئەوەشم دەویست کە ئەو قەناعەتە لە هەست و هزر و ئاخ و ناخی موسوڵمانانی ئەم سەردەمەدا بچەسپێت کە ئیسلام تاکە بەرنامەی بێ لەکە و زاڵە، بۆیە دەبێت موسوڵمانی دیندار وەکوو ڕەفتارێکی سروشتیی جەستە و هزری هەوڵ بدات بیهێنێتەوە کایەی ئاراستە و ململانێی شارستانییەتی، تا لە پێناویدا هەموو کەند و کۆسپێک بە سووک و سانا بزانێت و چاوی لێی نەترسێت؛ بۆئەوەی ئازایانە ڕووبەڕووی جاهیلییەت بوەستێتەوە و ناهەقییەکەی ژێر پێ بنێت و ئیسلامەکەش پایەدار بکاتەوە، تا وزە و وڕەی خۆی و هاوبیرانی پێکەوە بەگەڕ بخات، تا پێشەوایەتی لەدەست کوفر دەردەهێنێت و دەیخاتەوە دەست ئیسلامەکە."[1]

محەمەد ئیقبالی مەزن لە سەرەکیترین خوێنەرانی گۆڤاری (ترجمآن القرآن) بوو، زۆر جێی بایەخی بوو، بۆیە داوای کرد ئیمامی مەودوودی دیدەنییەکی بکات، ئیمام چووە لاهوور و یەکتریان بینی؛ ئیتر زۆر جاری تر دیداریان ساز دەکردەوە. ئیمامی مەودوودی دەربارەی ئەو دیدارانە دەفەرموێت: "گونجاوییەکی زۆر هەبوو لەنێوان دید و بۆچوونەکانی من و ئیقبالدا."[2]

هەر لەبەر ئەمەش بوو کە ئیقبالی شاعیر داوای لە ئیمامی مەودوودی کرد کە لە حەیدەر ئابادەوە (کە زۆر دوور بوو)، بگوێزێتەوە بۆ ڕۆژهەڵاتی «پەنجاب» (کە لاهوور یەکێکە لە شارە سەرەکییەکانی)، ئەویش لە ساڵی (١٩٣٨ز)دا گواستییەوە و لە گوندێکی بچووکدا نیشتەجێ بوو، گوندەکەیان ناو نابوو (دار الإسلام)؛ لەوێوە خەریکی پێگەیاندنی نوخبەی یەکەمی هاوبیرانی بوو، بەڵام هێشتا مانگ و نیوێکی لە مەنزڵگەی نوێی نەبردبووە سەر، هەواڵی پێ گەیشت کە محەمەد ئیقبالی گەورە کۆچی دوایی کرد!

(١) گۆڤاری (أضواء الشريعة، ر١١، ص٥١٣).
(٢) هەمان سەرچاوە، ل ٣١٤.

ساڵی (١٩٤١ز) ئیمامی مەودوودی حەفتا و پێنج کەسایەتیی موسوڵمانی خاوەن هیممەتی بانگهێشتی لای خۆی کرد و دوای موناقەشە و باس و خواس، بڕیاریاندا «جەماعەتی ئیسلامی» پێک بهێنن و ئیمامی مەودوودییشیان بە ئەمیری جەماعەت قەبووڵ کرد.

لە مانگی ئابی (١٩٤٧ز)دا بڕیار درا پاکستان لە هیندستان جودا ببێتەوە، بۆیە ئیمامی مەودوودییش وەکوو زۆرێک لە موسوڵمانانی هیندستان هیجرەتی کرد بۆ پاکستان و لە لاهوور نیشتەجێ بوو.

شێخ «خەلیلولحامیدی»ی هاوڕێی جیهادی ئیمامی مەودوودی و یەکێک لە نوخبە نزیکەکانی، دەفەرموێت[1]: "ئیمامی مەودوودی لایەنگری دابەشکردنی هیندستان و جیابوونەوەی موسوڵمانان و دامەزراندنی پاکستان بوو، بەڵام لە سەرکردایەتییەکەی پاکستان کە هەموویان سەربازی بوون، ڕازی نەبوو، چونکە ئەوانە دووبەشکردنی هیندستانیان بەپێی ئیسلامەکە نەبوو؛ بەڵکوو بەپێی موسوڵمانی جوگرافیایی بوو کە گوایە هەر کەسێک لە ناوچەی موسوڵمانان دەژی و باوەڕی بە ئیسلام بەگشتی هەیە، موسوڵمانە و مافی دەنگدان و پاڵاوتنی لە پاکستاندا هەیە."

ئەم پێشبینییەی ئیمامی مەودوودی ڕاست دەرچوو، چونکە لەو ڕۆژەوە، تا ئێستاش موسوڵمانانی پاکستان، لە پێش هەموویانەوە جەماعەتی ئیسلامی؛ هەر لە ڕەنج و هەوڵی ئەوەدان ئیسلام ببێتە سیستمی حوکمڕانیی پاکستان، بەڵام هەر جارێک کە میللەت ئامادەی بڵندکردنەوەی سیستمی حوکمی ئیسلام دەبووەوە، عەسکەریتاریا ئینقیلابێکی دەکرد و نەیدەهێشت ئەهلی ئیسلام بێنەوە پێش، تا ئەو زەمانەی بە ملیۆن کەسایەتیی بێدین و لاڕێی وەکوو قادیانییەکان

(١) صلاح الدين النكدلي: الجماعة الاسلامية في باكستان/ المكتبة السلفية، المغرب، ط١، ١٤١٦هـ/ ١٩٩٥م.

دروستبوون و بوون به حیزبی پاڵدراوی بلۆکی سۆشیالیستیی سەرمایەداری و گەیەنرانە دەسەڵات؛ بۆئەوەی نەهێڵن پاکستان ئەو گۆڕانە ڕیشەییەی بەسەردا بێت کە ببێتەوە بە (دار الإسلام).

ئیمامی مەودوودیی ڕەحمەتی دەبوو لە چەندین لاوە هەڵمەت بەرێت، تا بتوانێت بەرگری لە ئیسلامەکە بکات:

- **بەرەی عەلمانییەت:** لە شوێنکەوتووانی ئیستیعماری بەریتانی، کۆمۆنیست و سۆسیالیستەکان کە مێشکی لاوەکانی پاکستانیان پڕ کردبوو لە گومان لە ئیسلام و بەڵێنی بەهەشتی سەر زەمینیان پێ دەدان! ئیمامی مەودوودیی ڕەحمەتی زۆر پشوودرێژانەی موناقەشەی لەگەڵ ئەمانەدا دەکرد و گومانەکانیانی دەڕەواندنەوە.

- **بەرەی دەرەبەگایەتی:** گەلانی هیندستان، نەک هەر بەپێی باری ئابووری و خاوەندارێتی بووبوون بە چین و توێژ، بەڵکوو بەپێی دینەکەشیان هەر چینایەتییەکی سەیر لەناویاندا هەیە و تا ئێستاش گەشەی کردووە؛ بۆیە دەبوو ئیمامی مەودوودی دژی بەرەی دەرەبەگ و ئاغاکانیش بوەستێتەوە و بەرگری لە مافی خوراوی ئەو هەموو مرۆڤە مەحرووماە بکات، دژی دەسەڵاتی دەرەبەگەکان بوەستێتەوە کە توانای بڕیاری سیاسییان هەبوو، دەستیان لە چارەنووسی گەلاندا هەبوو.

- **بەرەی قادیانی:** دژواریی ئەمانیش کەم نەبوو، بەرەیەکی بەتوانا بوون، چونکە ئینگلیز دروستی کردبوون و زۆر بەجیددی پشتی دەگرتن. ئەمانە دینێکی نوێیان هێنابووە کایەوە و دەیانوت «میرزا غوڵام» کۆتا پێغەمبەرە، نەک موحەممەدی پێغەمبەری ئیسلام! ئەمانە نفووزیان لە سوپا و پۆلیسدا زۆر بوو، هەر ئەمانە بوون نەیاندەهێشت شەریعەتی ئیسلام بکرێت بە یاسای پاکستان، چونکە پێیان وا بوو یاساکانی ئینگلیزیش هەر لە بەرژەوەندیی خەڵکی دانراوە و ئینگلیزیش ئەهلی کیتابن و موسوڵمانن! کە ئیمامی مەودوودی فەتوای دا

قادیانی کافرن، ئەوانیش شکاتیان لێ کرد و دایانە دادگا و بڕیاری ئیعدامی بۆ دەرچوو، پاشان حوکمەکەی گۆڕا بۆ زیندانیی هەمیشەیی، بەڵام لەژێر تین و فشاری جیهانی ئیسلامیدا دوای چوار ساڵ ئازاد کرا.

- **بەرەی مەزهەبیی بیرکول:** گەلانی هیندستان بە شێوەیەکی گشتی لەسەر مەزهەبی حەنەفین، ئەو مەزهەبەش (ما شاء الله) کە شوێنکەوتووانی بیرکول دەکات و زانایانی دواییانیان مەزهەبپەرستیان لێ کردوونەتە دینداری! ئیمامی مەودودی دەبوو دژی داخستنی ئیجتیهاد و ئەو تەعەسسوبە مەزهەبییەش ببێتەوە. بەرەی ئەمان دژوارتر بوو، چونکە نەک هەر ئیمامیان تەکفیر کرد، بەڵکوو زاناکانی پاکستان دەچوونە پاڵ هەر حکومەتێک کە جەماعەتی ئیسلامی ببوغزێنێت، بە حاکم و حکومەتی پاکستانیشەوە نەدەوەستان؛ دەهاتنە وڵاتە عەرەبییەکان و لەسەر دەعوەتی جەمال عەبدولناسری تاغووت، «عەللامە بەننوری»ی پاکستان دەچووە میسر و ماوەی ڕەمەزانەکە لە تەلەفزیۆنی میسرییەوە دژی بیر و بۆچوونی ئیمامی مەودووی قسەی دەکرد، چونکە گەنجی ئیخوان بە هۆی ئیخوانەوە، بەتایبەتی بە هۆی کاریگەریی سەیید قوتبەوە وەکوو مەرجەعییەتێکی فیکری تەماشای مەودوودیی مەزنیان دەکرد. جا بەننوری دوای ڕەمەزان لە میواندارێتیی عەبدولناسر دەڕۆیشت بۆ سعوودییە و لەوێ، تا حەجکردنەکەی لەوێ دەمایەوە! ئێستاش زۆر لەو زانا کەڕە حەنەفییانە بە ئیمامی مەودووی دەڵێن: مەردوودی!

- **بەرەی نکووڵیکارانی سوننەت:** ئەمانەش بەرەیەکی تری سەرسەخت بوون، ئەمانە نکووڵییان لەوە دەکرد کە سوننەتی پاکی پێغەمبەری خوا (دروودی خوای لێ بێت) ببێتە سەرچاوەی دووەمی یاسا و ڕێسا وەرگرتن، دەیانوت: "سوننەت وەکوو قورئان نییە و دەستکاریی کراوە، سەرچاوەکانی هەمەجۆرن." حکومەتە عەلمانییەکانی پاکستان و بەرە عەلمانییەکانیش بۆ دروستکردنی بەلبەلەی زیاتر لەناو موسوڵماناندا، ئەمانەیان هان دەدا و کتێبەکانیان بۆ چاپ دەکردن و لە دادگاکاندا بەرگرییان لە تۆمەتبارانیان دەکرد!

ئیمامی ڕەحمەتی دەبوو بە جورئەت و پشوودرێژی و سینەفراوانییەوە ڕووبەڕووی ئەم هەموو بەرەیە ببێتەوە. لە سەرووی ئەمەیشەوە دەبوو بۆ پەروەردەکردنی نوخبەکەی خۆشی موتەفەڕیغ ببێتەوە!

ئیمامی هیممەتبەرز کۆڵی نەدا، تا «جەماعەتی ئیسلامی»ی دروست کرد و سەدان پیاوی وەکوو «خورشید ئەحمەد»ی تێدا پەروەردە کردن کە سێ جار کرا بە وەزیری دارایی و ئابووری، چونکە یەکێکە لە هەرە شارەزایانی بواری نەخشەی ئابووریی جیهانی ئیسلام، بۆیە کرابوو بە ئەندامی دارشتنی دەستووری ئیماراتیش!

ڕەنج و جیهادی ئیمامی مەودوودیی مەزن هەر بەردەوام بوو، تا لە بەرەبەیانی (٢٣/ ٩/ ١٩٧٩ز)دا دڵی گەورەی لە لێدان کەوت و کۆڵێکی زۆر قورسی بۆ جەماعەتی ئیسلامی بەجێ هێشت کە، تا لە ژیاندا مابوو کەس لە ئەندامانی جەماعەت هەستیان بەو قورساییەی نەکردبوو. ئیمامی مەودوودی کۆچی دوایی کرد و بۆشاییەکی گەورەی لە دوای خۆی بەجێ هێشت کە نە وەکوو مەرجەعییەتی فیکر و فیقهـ پڕ بووەوە، نە وەکوو نەخشەوانی پەروەردەی سیاسی. هەرچەندە جەماعەتی ئیسلامی یەکسەر دوای ئیمامی مەودوودی، «شێخ میان توفەیلی»یان لە شوێنی دانایەوە، بەڵام کەلێنی ئەمیرێتیی جەماعەتی ئیسلامی زۆر لەوە گەورەتر بوو، بۆیە ئەو چووە کەنار و «قازی حسێن» هاتە جێی؛ ئەویش، تا ساڵی (٢٠١٠ز) کارامانە بردی بەڕێوە و کە ئەویش کەناری گرت، جەماعەت بە ڕای زۆرینە «منەوەر حەسەن»یان هەڵبژارد کە لە سەردەمانی خوێندنی زانکۆیدا لە حەفتاکانی سەدەی ڕابردوودا بەرپرسی یەکێتیی قوتابیانی جەماعەتی ئیسلامی بوو، یەکێکیشە لە بیرمەندەکانی جەماعەتی ئیسلامی.

* * *

لە بەرنامەی جەماعەتی ئیسلامی

بانگەوازی جەماعەت:

١- بانگەوازەکەمان بۆ هەموو مرۆڤایەتییە، بەتایبەتییش بۆ موسوڵمانانە، تا خوا بە یەک بناسن؛ بە پاکی بیپەرستن و شەریکی بۆ بڕیار نەدەن، چونکە غەیری ئەو هیچ خوایەکی دیکە نییە.

٢- بانگەوازەکەمان بۆ هەر کەسێکە کە بە ئاشکرا بە ئیسلام ڕازی بووە و هەر بە ئیسلام دیندارێتی دەکات و خۆی لە چڵک و چەپەڵیی دووڕوویی پاک دەکاتەوە و ڕەفتاری لە پێچەوانەکاریی دینەکە دەپارێزێت.

٣- بانگەوازەکەمان بۆ هەموو خەڵکی سەر زەوییە، تا چاکسازییەکی سەرڕاستانە لە بنەماکانی حوکمڕانیی ئەم سەردەمەدا بکەن کە تاغووتان و ملهوڕان دنیایان پڕ کردووە لە فەساد و ستەم و خراپەکاری. دەخوازین پێشەوایەتیی فیکری و کردەوەییان لە چنگ دەربهێنرێت و بخرێتە بەردەست ئەو پیاوە دەستپاکانەی باوەڕیان بە خوای گەورە و بە ڕۆژی دوایی هەیە، لەسەر دینی حەقن، ئیستیکباری و خراپەکارییان لەسەر زەویدا ناوێت.

* * *

نموونە لە پەیڕەوی ناوخۆیی جەماعەتی ئیسلامی

١- زۆر بێت و بۆر بێت نا: ئیمام لە کتێبی (واقع المسلمین و سبیل النهوض بهم)دا دەفەرموێت: "مەبەستمان پاڵفتەکردنی تاکە پیاوچاکەکانە، تا هەموویان لە ڕێکخستنێکدا گرد بکەینەوە، بۆئەوەی ئەوانەیان بخەینە گەڕ کە خۆیان لە

گوناهـ پاراستووه و ئامادەیی ئەوەیان تێدایە ئەرکی بانگەوازەکە بخەنە ئەستۆی خۆیان و بە سامان و ڕەنجییانەوە خۆ بۆ ئەم کارە تەرخان بکەن."

٢- پێگەی ڕێکخستن، ئەمیر و ئەنجوومەنی شووڕا هەڵدەبژێرێت: جەماعەتی ئیسلامی زاراوەی «ئەمیر» بۆ سەرۆکەکەی دادەنێت، ئەمیر بە هەڵبژاردنی نهێنی لەنێوان ئەندامانداا هەڵدەبژێردرێت. ئەمیر، سیاسەتی جەماعەت دیاری دەکات و لە دوای ڕاوێژ بە ئەنجوومەنی شووڕا - کە پەنجا کەسن - بەرنامەی کۆمەڵکاریی دەزگاکان دادەڕێژێت.

٣- ئافرەتیش ئەندامە لە جەماعەتی ئیسلامیدا: مادەی دەیەمی دەستووری جەماعەتی ئیسلامی جەخت لەسەر ئەندامێتیی ئافرەتان لە جەماعەتەکەدا دەکاتەوە و دەڵێت: "ئافرەتان لە سنووری چالاکیی خۆیاندا کار دەکەن."

لە ماددەی هەشتا و هەشتیشدا دەڵێت: "سیستمی کاری خانمان - لە ئەندامان و لایەنگران - لە سیستمی کاری پیاوان جودایە، ئەمیری جەماعەت بۆی هەیە بەرنامە و پێڕەوێکی تایبەت بە خۆیانیان بۆ دابڕێژێت."

٤- جەماعەتی ئیسلامی، کاری چەکداری ناکات: ئیمامی مەودودی لە پەیامی (واجب الشباب المسلم)دا دەفەرموێت: "نە کۆمەڵی نهێنی پێکەوە بنێن و نە چەکیش بۆ گۆڕانکاریی بارودۆخ بەکار بهێنن، چونکە ئەو شێوازە کارە سەرئەنجامی پەلەکردنە."

٥- کۆمەڵکاریی جەماعەتی ئیسلامی نهێنی نابێت: لە بڕگەی «ت»ی ماددەی پێنجەمی دەستووری جەماعەتی ئیسلامیدا هاتووە کە: جەماعەتی ئیسلامی لە خەباتی خۆیدا بە شێوەی نهێنی کار ناکات، بەڵکوو هەموو چالاکییەکانی بە ئاشکرای وەک ڕۆژی ڕوون ئەنجام دەدا.

نموونە لە پەیکەری ئیداریی جەماعەتی ئیسلامی

١- کۆنگرەی گشتی: سەرچاوەی دەسەڵاتەکانە.

٢- ئەمیری جەماعەت: ئەمیر بە ڕای زۆرینەیەکی کەم لەنێوان ئەندامانی جەماعەتدا بۆ ماوەی پێنج ساڵ هەڵدەبژێردرێت و دەکرێت نوێ بکرێتەوە.

٣- ئەنجوومەنی مەرکەزیی شووڕا: لە پەنجا ئەندام پێک دێت کە بە دەنگدانی نهێنی هەڵدەبژێردرێن، هەر ناوچەیەک و ژمارەیەکی گونجاو نوێنەری خۆی لە ئەنجوومەنی شووڕادا دەبێت. خولی ئەنجوومەنی شووڕا سێ ساڵە.

٤- بڕیاری شووڕا بە کۆڕا (ئیجماع) دەبێت، ئەگەر نەبوو، ئەوا بە زۆرینە دەبێت: لە ئامادەبووانی ئەو کۆبوونەوەیە، ئەگەر ئەمیر بڕیارێکی شووڕای واژۆ نەکرد، دەخرێتەوە دانیشتنی داهاتووی شووڕا و موناقەشە دەکرێتەوە و دەنگی لەسەر دەدرێتەوە کە زۆرینەیشی بەدەست هێنا، ئەم جارە ئەمیر بۆی نییە واژۆی نەکات.

٥- ئەمیر سەرۆکی بەش و ناوچەکان دادەنێت: دەیشتوانێت لایاندات.

٦- ناوچەکان دەستەی ڕاپەڕێنەرانیان دەبێت کە لە (دە) کەس کەمتر نابن.

* * *

سێیەم: ماشۆمی
«ئەنجوومەنی شووڕای موسوڵمانانی ئەندۆنیسیا»

حیزبی ماشۆمی (ئەنجوومەنی شووڕای موسوڵمانانی ئەندۆنیسیا): بە سەرۆکایەتیی د. محەمەد ناسر (ڕەحمەتی خوای لێ بێت) کە لە ساڵی (١٩٤٥ز)دا دامەزرا و لەو ساڵەوە کاریگەریی خۆی لە سەر پتەوکردنی بیر و هۆشی فیکری سیاسیی ئیسلامیی ئەندۆنیسیا و هەموو وڵاتانی باشووری ڕۆژهەڵاتی ئاسیادا هەبوو، وەک: مالیزیا، تایلەند، فیلیپین، سەنگافوورە، ژاپۆن و هەردوو کۆریا!

لەبەر ئەوەی زۆرێک لە گەنجی نەوەی نوێی ئێستامان زانیاریی مێژوویی و جوگرافیایی دەربارەی وڵاتێکی دووری وەکوو ئەندۆنیسیا کەمە، باشتر وایە کەمێک لەو دوو لایەنەوە بیناسێنین:

ئەندۆنیسیا: ئێمەی کورد دەڵێین ئەندۆنیسیا، لە ڕاستییدا ئیندۆنیسیایە کە لە دوو وشە پێک دێت: «ئیندۆ» واتە: هیندستان و «نیسیا» واتە: ڕۆژهەڵات و هەندێکیش دەڵێن: بە مانای دوورگەی دێت. ئیندۆنیسیا بە مانای یەکەم، واتە: هیندستانی ڕۆژهەڵات. تا پێش زەمانی ئیستیعماری ڕۆژئاوا هەر پێی دەوترا هیندستانی ڕۆژهەڵات. بە مانای دووەمیش واتە: دوورگەکانی هیندستان.

پێکهاتەی: ئەندۆنیسیا وڵاتێکی ئیسلامییە و دەکەوێتە باشووری ڕۆژهەڵاتی کیشوەری ئاسیاوە، دەکەوێتە نێوان «٧پلەی باکوور» و «١١ پلەی باشووری هێڵی ئیستیوا»وە. لە باری درێژییشەوە وا لەنێوان «دوو پلەی ٤٥ و

١٤١ی ڕۆژهەڵات». هەر چوار لای ئاوە، چونکە وڵاتەکە لە (١٧,٥٠٨) دوورگە پێک هاتووە، زۆرینەیان کەسی تێدا ناژی. ڕووبەرەکەی نزیکەی (١٢) ملیۆن کیلۆمەتری دووجایە، بەڵام وشکانییەکەی نزیکەی (٢,٠٢٧) ملیۆن مەتری دووجایە و باقییەکەی تری دەریایە. گەورەترین دوورگەی بریتییە لە: «کالیمانتان» کە بەشی باکووری عایدی مالیزیایە، پاشان «جاوە»یە کە هەزار کیلۆمەتر درێژە (لە زاخۆوە، تا زوبێری بەسرە)، ئینجا «سۆمەترە» کە پڕە لە ڕووبار، چیا و دەشتی بە پیت. چیای وای تێدایە کە نزیکەی (٣٥٠٠) مەتر لە ئاستی دەریاوە بەرزە، زۆرترین ڕێژە دانیشتووانی تێدایە و زۆر ئاوەدانە. هەروەها دوورگەی «سۆلاویسی» کە چوارەمین دوورگەی گەورەی ئەندۆنیسیایە، ئینجا دوورگەکانی (سولوا، نالووده و ئەوانی دیکە).

ئاو و هەوا: کەشوهەوای مەداریيە، پلەی گەرمیی لە (٢٥) تێناپەڕێت، بە درێژایی ساڵ باران دەباریّت و سەرما نییە. شێی هەوای زۆرە.

سەرەکیترین شاری: «جاکارتا»ی پایتەخت کە لە دوورگەی جاوەدایە، ئیستیعماری هۆڵەندی دروستیان کرد و ناویان لێ نا «باتافیا»، بەڵام دوای ڕزگاریی وڵات ناو نرا جاکارتا.

باندۆنگ: کە یەکەمین کۆنگرەی دەوڵەتانی بێلایەنی لێ بەسترا.

سورابایا: لە ڕۆژهەڵاتی جاوەیە و بەندەرێکی سەرەکیی بازرگانییە، زۆرێک لە پیشەسازیی وڵاتیش لەوێیە.

دانیشتووانی: ئەندۆنیسیا لە ڕووی زۆریی دانیشتووانەوە یەکەمین وڵاتی ئیسلامییە و لە دوای چین و هیندستان و ئەمریکاش، چوارەمین وڵاتی دنیایە لە ڕووی چڕیی دانیشتووانەوە، (٢٣٨) ملیۆن کەسی لێ دەژی. (٦٠%)یان لە جاوە و مادۆرا دەژین. ساڵانە (٣) ملیۆن زیاد دەکەن!

توخمی مرۆڤەکانی: سەر بە توخمی «مەلاوی»ن، سەریان بچووک و خڕە و باڵایان کورتە و چاو بچکۆلەن. لەگەڵ دانیشتوانی ئەسڵیی وڵاتەکەدا چینی، هیندستانی، عەرەب و هۆڵەندیی لێ دەژین.

دینی: (٩٣%)ی دانیشتوانی ئەندۆنیسیا موسوڵمانن، (٣%)ی مەسیحین، (٢%)ی هیندۆسن، (١%)ی بودایی و (١%)یش دینی تریە.

زمانی: زمانی ڕەسمیی وڵات «باهاسا»یە و (٥٨٣) زارگۆتن (لەهجە)یشی هەیە. بە پێتی عەرەبی دەنووسرا، بەڵام کاتێک مستەفا کەمال نووسینی زمانی تورکیی کرد بە لاتینی، ئیستیعماری هۆڵەندییش خۆی هان دا و لە (١٩٢٧ز)دا نووسینی زمانی ئەندۆنیسیای گۆڕی بە لاتینی.

ئابووری: چاندن گەورەترین هۆکاری بەرهەمهێنانە، بۆیە (٦٥%)ی دانیشتووان لە (١٨) ملیۆن هێکتاری خاکی بەپیتدا پێوەی خەریکن. سەرەکیترین بەرهەم برنجە کە خۆراکی سەرەکیی دانیشتووانەکەیە، ساڵانە نزیکەی (٥٠) ملیۆن تەنی لێ بەرهەم دێت، پاشان گەنمەشامی دێت کە نزیکەی (٥) ملیۆن تەنی لێ بەرهەم دێت؛ ئینجا گەنم، قاوە و چایی.

ئەندۆنیسیا دوای مالیزیا، دووەمین وڵاتی جیهانە بۆ بەرهەمهێنانی لاستیک، (وەکوو بنێشتە تاڵە قەدی درەختی بۆ لەلە دەکرێت و لێی دێتە دەرەوە)، ئەندۆنیسیا ساڵانە نزیکەی (١٦) ملیۆن تەنی لێ بەرهەم دەهێنێت.

سامانی ئاژەڵی: ئەندۆنیسیا زیاتر لە (٨) ملیۆن سەر مانگا، (٥) ملیۆن سەر گامێش، (٥,٥) ملیۆن مەڕ و (٩) ملیۆن سەر بزنی تێدایە. ساڵانەش نزیکەی (٣) ملیۆن تەن ماسی بەرهەم دەهێنێت.

کانزا: ئەندۆنیسیا نزیکەی (٣٠) هەزار تەن «قەسدیر» دەردەهێنێت کە دەکاتە

چارەکی بەرهەمی جیهان، پێنجیەکی «بۆکسیتی»[1] جیهان لە ئەندۆنیسیایە، زیاتر لە دوو ملیۆن تەنی لێ بەرهەم دەهێنێت. ئەمە جگە لە مەنگەنیز، ئاسن، فۆسفات، یۆد و خوێ.

نەوت و غاز: ئەندۆنیسیا یەکێکە لە وڵاتە نەوتییەکانی جیهان، چونکە نەوت و غازی زۆرە، (١٠) ملیار تەن یەدەگی هەیە و ساڵانەش (٧٠) ملیۆن تەنی لێ بەرهەم دەهێنێت، لە غازیش (٢٥) ملیۆن مەتری دووجا.

پیشەسازی: زۆرینەی بەرهەمەکانی پیشەسازی لە ئەندۆنیسیا دەسکارن، (١٠%)ی بوجەی ساڵانەی دەوڵەت پێک دەهێنێت. جۆریشی وەکوو شەکر، چایی، بەرهەمی لاستیک، تایەی ئۆتۆمبێل؛ سابوون، پەیینی کیمیاوی، کاغەز، شووشە و بەرهەمی چنراو.

هاتوچۆ: سەرەکیترین ڕێی هاتوچۆ دەریایە، بازاڕ هەیە لەسەر ئاوە و دووکانەکانی بەلەمن و خەڵکیش بە سواری بەلەم دەڕۆن بۆ بازاڕ!

(٨٥٠٠٠ کم) ڕێگەی سەیارە و (٩٠٠٠ کم) هێڵی شەمەندەفەری هەیە.

سیستمی حوکم: سیستمی حوکم کۆمارییە و سەرۆکی کۆمار و ئەنجوومەنی نیشتیمانی (پەرلەمان)، ڕاستەوخۆ لە لایەن دانیشتووانەوە هەڵدەبژێردرێن.

---

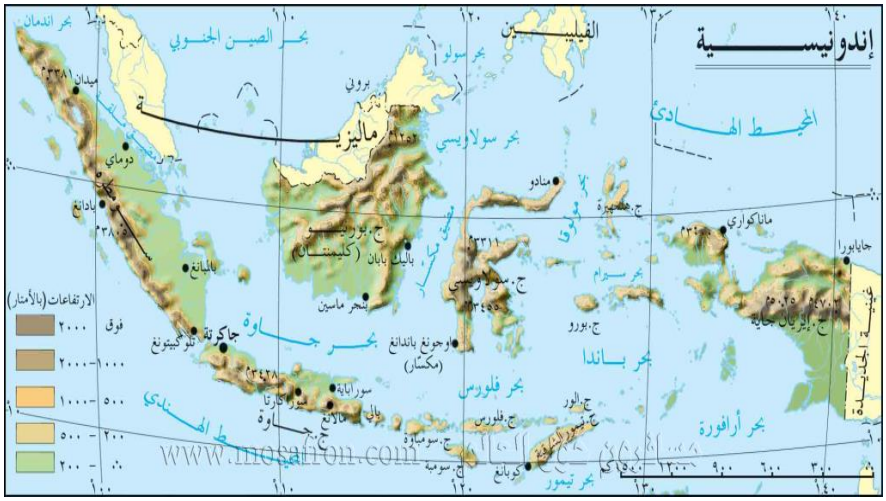
(١) کەرەستەیەکی خاوی زەوییە و زۆر شتی لێ دروست دەکرێت، لەوانە: ئەلەمنیۆم و ئەو تویژاڵە کانزایەی کە ناو فڕنی پێ سواغ دەدرێت، وەکوو ستیل دەبریسکێتەوە و چەشنی فۆرمیکا بۆ ڕووکەشکردنی مس و ئاسن و شتی وا بەکاردێت.

ئەندامێتیی نێودەوڵەتی: ئەندۆنیسیا لە دامەزرێنەرانی دەوڵەتانی بێلایەن و ڕێکخراوی نێودەوڵەتیی ئاسیا و بیست وڵاتە ئابووروییە گەورەکەی جیهان و ئەندامی نەتەوە یەکگرتووەکانە. هەژدەیەم وڵاتی ئابووریی باشی دنیایە.

* * *

ئەندۆنیسیا و ئیسلام

بەراوردێکی وردەکارانە نییە کە ئاخۆ کەی ئیسلام گەیشتە ئەو وڵاتە؟ بەڵام هەموو مێژوونووسان لە سەر ئەوە کۆکن کە زۆر زوو ئیسلام لەڕێی بازرگانە



یەمەنییەکانەوە گەیشتە ئەندۆنیسیا و خەڵکەکەش زۆر بە پێشوازییەوە هاتن و موسوڵمان بوون. «مارکۆپۆلۆر»ی گەشتیاری ئەوروپایی لە ساڵی (٦٩٢ک/ ١٢٩٢ز)دا نووسیویەتی: "دانیشتووانی ئەو وڵاتە موسوڵمانن و مەملەکەتێکیان بە ناوی «بەرلاک» بەپێی شەریعەتی ئیسلام دامەزراندووە."[1] سەرچاوەکانی مێژووی ئیسلامیش ئەوە ڕوون دەکەنەوە کە هەندێک کەسی خەڵکی ئەم وڵاتە لە سەردەمی هاروونە ڕەشیددا هاتوونەتە بەغداد. هەروەها «ئیبن بەتتووتە»ش لە ساڵی (٧٤٦ک/ ١٣٤٥ز)، واتە: دوای پەنجا ساڵ لە نووسینەکەی مارکۆپۆلۆ چووەتە ئەندۆنیسیا و باسێکی دوورودرێژی نووسیوە و ئاماژەی بەوە کردووە

(١) دائرة السفير للمعارف الاسلامية، ج ٢٨، ص٢١٩٧.

کە لە بەرلاک - کە ناوچەیەکە لە سۆمەترە - دەوڵەتێکی ئیسلامیی لێیە، مەزهەبیان «شافیعی»یە و پاشاکەیان ناوی «مەلیک زاهیر»ـە، پیاوێکی خاوەن تەقوایە، بە پێ دەچێت بۆ نوێژی هەینی؛ هەمیشە هۆشی لای جیهادە و کۆڕەکانی پڕن لە ئەهلی قورئان و شەرعناسی.

دیارە لەوەودوا زۆر ئیمارەتی تر لەو وڵاتە دروست بوون، لەوانە:

- **بەنتام:** کە «سوڵتان حەسەنوددین» لە ساڵانی (٩٧٦ک/ ١٥٦٨ز) لە دوورگەی سۆمەترە پێکی هێناوە. گەورەترین ڕۆڵی لە جیهاددا بینیوە دژی ئیستیعماری پرتوگالی.

- **باسای:** مەملەکەتێک بووە بە ناوی دەسەڵاتدارەکەیەوە ناونراوە، کاتێک لەسەر دەستی داعییەکی ئیسلام بە ناوی «بورهانەددین»ـەوە موسوڵمان دەبێت، مەملەکەتەکەی دەکاتە ئیمارەت و خۆیشی ناو دەنرێت «پاشای پیاوچاک». هەواڵ بۆ والی مەککە دەنێرێت کە موسوڵمان بووین، بەڵکوو زانامان بۆ بنێرن، ئەوانیش زانایەکی گەورە بە ناوی «ئیسماعیل» دەنێرنە لای کە وەکوو مەرجەعییەتی شەرع بۆیان دەبێتە سەرچاوەی ناسینی دینەکە و زانینی.

- **ئاچن:** لە باکووری سۆمەترە بووە، لەو زەمانەوە کە ئیسلامی وەرگرتووە لێی لا نەداوە و نەشیهێشتووە کەس سیاسەتێکی تری بەسەردا بدات. تا ئێستاش ناوچەیەکە شۆڕشی ئیسلامیی تێدایە. «سەلاحەددینی کوڕی عەلی»، «عەلادینشا» و «سوڵتان ئەسکەندەری مۆتا»، بەناوبانگترین سوڵتانە کۆنەکانین.

- **مەلقا:** پاشاکەیان کچە ئەمیرێکی موسوڵمانی ئیمارەتی «باسا»ی مارە کرد و موسوڵمان بوو، بەوەش ئیمارەتەکەی موسوڵمان بوون و هەر وا مانەوە، تا ساڵی (٩١٧ک/ ١٥١١ز)، دوای بەرگرییەکی زۆر شکان و کەوتنە بەردەستی ئیحتیلالی پرتوگالی.

- **دیماك:** لە ناوەڕاستی دوورگەی جاوەیە، «ڕەمەزان فاتیمی» دروستی

کردووە، پەیوەندیی بەهێزی لەگەڵ خیلافەت و مەڵبەندەکانی ئیسلامدا بە بەردەوامی هەبووە، تا ئەو سەردەمەی ئەمیش کەوتووەتە ژێر چەپۆکی ئیستیعماری پورتوگالی. بەناوبانگترین ئەمیریان بریتییە لە: «ڕادین فەتاح» و «ڕادین ترینگانۆ». ئێستا ویلایەتێکی مالیزیا ناوی «ترینگانۆ»یە.

* * *

داگیرکەران:

١- پرتوگالییەکان: لە ساڵی (٩١٧-٩٤٧ک/ ١٥١١ - ١٥٤٠ز) وڵاتیان کۆنترۆڵ کرد.

٢- ئیسپانییەکان: لە هەمان ماوەدا ئەوانیش دوورگەی کالیمانتانیان داگیر کرد و خستیانە ژێر حوکمی خۆیان.

٣- هۆڵەندا: کە لە ڕووداڵەتدا بۆ دژایەتیی پرتوگالییەکان (کە لە ئەوروپادا دژی یەکتری بوون)، هاتبوو، وەهاش موسوڵمانانی ناوچەکەی فریودا کە بۆ یارمەتیدانیان هاتووە، بەڵام هەر بەوەندەی پرتوگالییەکان دەرکران؛ ئینجا هۆڵەندییەکان دەستیان بە سەر هەموو ناوچەکەدا گرت و ئەمانیش وەکوو بەریتانیای ئیستیعمار لە ساڵی (١٠١١ک/ ١٦٠٢ز)دا «کۆمپانیای هیندستانی ڕۆژهەڵاتی هۆڵەندی»یان دامەزراند. هۆڵەندییەکان زۆر لەو دوو ئیستیعمارەی تر خراپتر بوون، زمانی هۆڵەندییان بە سەر دانیشتووواندا فەرز کرد. ناوی جاکارتایان گۆڕی بۆ «بیتاڤیا»، هەرچی بەرهەمی چاندنی وڵاتەکە هەبوو دەیاندزی و دانیشتووانەکەیان ناچار دەکرد کە ئەو بەرهەمە بچێنن کە خانم و ئاغای هۆڵەندی حەزیان لێیەتی! بەمەش گرانییەکی ئێجگار گەورەیان لە ئەندۆنیسیادا دروست کردبوو! لە ساڵی (١٢١٤ک/ ١٧٩٩ز)دا هەر وەکوو ڕەفتاری ئیستیعماری ئینگلیزی کۆمپانیاکەیان کۆتایی پێ هێنا و بە ڕەسمی

خۆیان بوون به حاکمی کردەوەیی هەموو ئەندۆنیسیا! موسوڵمانانی هەموو ئیمارەتەکان بەردەوام بەرگرییان لە خۆیان دەکرد، بەڵام لەبەر ئەوەی پەرتەوازە بوون و دەستیان بە یەکتری نەدەگەیشت، ئیحتیلالی هۆڵەندی ئاسان و خێرا بەرگریکردنەکەیان خامۆش دەکردەوە. ئەمە هەروا ڕۆیشت، تا لە ساڵی (١٢٤١ک/ ١٨٢٥ز)دا شۆڕشێکی بەرفراوانتر لە ئیمارەتەکانەوە دژی ئیستیعماری هۆڵەندا بەرپا بوو، لە «ئاچێ»وە بە سەرۆکایەتیی دوو پاشای یەک لە دوای یەک: «ئیبراهیم مەنسوور» و »تەنکۆ عومەر». لە «دوورگەی ملووکەوە» بە سەرۆکایەتیی «سوڵتان حەسەن». لە سۆمەترەوە بە سەرۆکایەتیی «ئیمام بتگۆل»، لە جاوەیشەوە بە سەرۆکایەتیی «ئەمیر دیبۆ نەجارا». ئەمەش وای کرد هۆڵەندای ڕقن سیاسەتی «زەویی سووتاو» بگرێتە بەر و دەستی بە هەرچی گەیشت، سووتاندی. تین و فشارێکی خوێنڕێژیی خستە سەر هەموو ناوچەکان. ئەم ململانێ خوێناوییە هەر وا بەردەوام بوو، تا یەکەم جەنگی جیهانی (١٩١٤ - ١٩١٨) کە دانیشتووانی ئەندۆنیسیا زیاتر خۆیان گرد کردبووەوە و چەندین کۆمەڵیان پێک هێنابوون، هەمووشیان لەسەر دەرکردنی ئیستیعمار کۆک بوون، لەوانە:

- کۆمەڵەی خێرخوازانی جاکارتا.

- کۆمەڵەی ڕەوشتبەرزی لە ڕۆژهەڵاتی جاوە.

- کۆمەڵەی محەمەدیان کە «محەمەد دەحلان» لە ساڵی (١٣٣١ک/ ١٩١٢ز) دروستی کردبوو.

- کۆمەڵەی ئیسلاحی ئیسلامی.

- حیزبی یەکێتیی گەلی ئەندۆنیسی، ساڵی (١٣٤٩ک/ ١٩٣٠ز).

- حیزبی سۆسیال دیموکرات.

- حیزبی لاوانی جاوە.

- حیزبی ئیسلامیی ئەندۆنیسی.

- کۆمەڵەی لاوانی موسوڵمان.

- حیزبی هاوبەشی ئیسلامی لە سۆلۆ.

- حیزبی نیشتیمانی کە ئەحمەد سۆکارنۆ لە ساڵی (١٣٤٧ک/ ١٩٢٨ز) دروستی کردبوو.

ئیحتیلالی هۆڵەندی بۆ لاوازکردنی بەرەی گەلی ئەندۆنیسی - جگە لەوەی کە سوپای خۆی بە ئاگر و ئاسن ڕەفتاری عەسکەریتاریایی دەکرد -، کۆمەڵێک حیزبی واجیهەی دروست کرد و پشتی گرتن. لەوانە: «حیزبی کۆمۆنیستیی ئەندۆنیسیا» کە دوایی بووە سێیەمین گەورەترین حیزبی کۆمۆنیستیی دنیا دوای سۆڤییەت و چین، بەڵام بەرەی موسوڵمانەکانیش خۆیان ڕێک خست و یەک پێکهاتەیان بە ناوی «ئەنجوومەنی شووڕای موسوڵمانانی ئەندۆنیسیا - ماشۆمی» پێک هێنا و کەوتنە کاری خۆیان.

دووەم جەنگی جیهانی (کە لە ڕاستیدا دووەم جەنگی ئەوروپاییە ئیستیعماریییەکانە)، لە ساڵی (١٣٥٨ک/ ١٩٣٩ز)دا دەستی پێ کرد، ژاپۆن دژی هاوپەیمانەکان وەستایەوە، لەبەر ئەوەی هۆڵەنداش لە ڕیزی هاوپەیمانەکان بوو؛ ژاپۆن پەیوەندییەکی تووندوتۆڵی لەگەڵ گرووپەکانی ئەندۆنیسیادا ڕێک خست و بە هاوکاریی ئەوان هێرشێکی سەربازیی بەرفراوانی کردە سەر ئەندۆنیسیا و ئیستیعماری هۆڵەندیی دەرپەڕاند. ژاپۆنییەکان خێرا زمانی هۆڵەندییان ئیلغا کردەوە و زمانی ئەسڵی مەلاویی ناوچەکەیان هێنایەوە پێش و ناوی جاکارتایان نایەوە لە پایتەختەکە کە هۆڵەندییەکان کردبوویان بە بیتاڤیا، بەڵام بە داخەوە زۆری نەبرد ژاپۆنیش کەوتە ڕەفتاری ئیحتیلالی ئیستیعماریانە و کەوتە ڕووتاندنەوەی دانیشتووان (چونکە لە بەرەی جەنگی جیهانیدا بوو، پێویستیی بە هەموو پاڵپشتێک هەبوو، نەشیدەویست بە دۆستانە پەیدای بکات، بەڵکوو

به زۆری زۆرداری!) ئەمەش بووە هۆی ئەوەی گرووپەکانی ئەندۆنیسیا دژی بوەستنەوە. دەسەڵاتدارانی ژاپۆن لە ئەندۆنیسیا بڕیارێکی عەنتەرییان دەرکرد کە بریتی بوو لە: قەدەغەکردنی هەموو حیزب و گرووپەکان و ڕێگرتنیان لە کارکردنی ئاشکرا! ئەمەش کاردانەوەکەی قورس کرد، چونکە زۆرینەیان - بەتایبەتی گرووپە ئیسلامییەکانیان - شۆڕشیان دژی ژاپۆن بەرپا کرد و بەردەوامیش بوون، تا ئەو ساتەی ئەمریکا بۆمبە ئەتۆمییەکەی دا بەسەر ژاپۆندا، ئیدی ژاپۆن تەسلیم بوو، بەوەش دەرفەتی کۆمەڵکاریی باشتر بۆ دانیشتووانی ئەندۆنیسیا لوا و هەموو بە جارێک بوونە پاڵپشتی گرووپە سیاسییەکانیان و هەموویان پێکەوە ئیحتیلالی ژاپۆنیشیان دەرپەڕاند.

بەڵام وەکوو پیشەی هەموو داگیرکەرێکی کافر، ئامادەبوون دەسەڵاتی سیاسیی وڵات تەسلیم بە کۆمۆنیست و باقی عەلمانییەکانی تر بکەن، بەو مەرجەی نەهێڵن ئیسلامییەکان بێنە پێشەوە؛ بۆیە ئیحتیلالی ژاپۆنی لە هەندێک شوێن کشایەوە کە بەرەی ئەحمەد سۆکارنۆ و حیزبی نیشتیمانی بوو، بەمەش هەلی دروستکردنی حکومەتێکی کاتیی بە سەرۆکایەتی ئەحمەد سۆکارنۆ و محەمەد حەتتیی جێگری ڕەخسا، حکومەتێکی ئەندۆنیسیی سێیەم (حکومة الظل) دروست بوو، تا دواتر هەموو چوونەوە جاکارتا.

* * *

ماشۆمی؛ دەستپێکردن و کۆتایی

هەوڵی نوێی موسوڵمانانی ئەندۆنیسیا بۆ گێڕانەوەی دەسەڵاتی سیاسیی خۆیان و دروستکردنی دەوڵەتێکی ئیسلامی، زۆر کۆنە، پێش قۆناغی ئیستیعمار دیارە کە ناوچەکە هەمووی لە لایەن ئیمارەتە ئیسلامییەکانەوە دەبرا بەڕێوە؛ لە قۆناغی دووەمدا کە (٣٥٠) ساڵی ئیستیعماری پرتوگالی، ئیسپانی، هۆڵەندی، بەریتانیایی و ژاپۆنی بوو؛ موسوڵمانان لە بەرگریکردن لە دین، خاک، خەڵک و دەسەڵاتیاندا بوون. لە قۆناغی سێیەمیاندا کە ماوەی شەست ساڵە، دژی حەملەی ڕیشەکێشکردن، کەناردان و پشتگوێخستن وەستاونەتەوە. بەڵام لە هیچ قۆناغێکدا کۆڵیان لە خەباتکردنیان نەداوە بۆ دامەزراندنی دەوڵەتێکی ئیسلامی. کاتێکیش کە هەر نەیانتوانییێت لە هەموو ئەندۆنیسیادا دایبمەزرێنن، بەدڵنیاییەوە لە هەندێک ناوچەدا (دار الإسلام)یان بۆ خۆیان دروست کردووە و بەرگرییشیان لێ کردووە، وەکوو (دار الإسلام) لە ناوچەی سۆلاویزی باشوور و ئاچێ لەو سەری باکوور، چونکە ئیسلامییەکانی ئەندۆنیسیا لەو قەناعەتەدان کە عەلمانییەکان (کۆمۆنیست و لیبراڵەکان کە پاشکۆی ئیستیعمار بوون)؛ بەرهەمی شۆڕشی میللەتەکەیانیان دزیوە و بە ناوی نیشتمانپەروەرێتییەوە هەموو دزییەکی خۆیان کردووە بە یاسایی! لە گەورەترین خەباتکاریی ئەم ڕەنجە ئیسلامی و نیشتمانییە:

١- سیکارجی ماریدان کارتۆ سوویرجۆ: «موجاهیدێکی موسوڵمانە» و لە ساڵی (١٩٠٥ز)دا لە شاری «چیبۆ»ی سەر بە جاوە لەدایک بووە، ژنی لە ناوچەی «سۆلۆ» هێناوە کە کاریگەریی زۆری بۆ بەردەوامی و بەرفراوانبوونی جیهادەکەی هەبوو. بە ملیۆنان خەڵکی ئەندۆنیسیا بە چاوی ڕێز و مەزنییەوە دەڕوانن ئەم پیاوە خاوەن خەباتە، چونکە بەڕای ئەوان چەسپاندنی شەرعی یەکسەر و بێ دواخستن هەوڵی لەو شوێنانەدا داوە کە کەوتوونەتە بەردەستی.

ئەم موجاهیدە دامەزرێنەری «سوپای ئیسلامیی ئەندۆنیسیا» بوو کە دژی ئیحتیلالی هۆڵەندی دەجەنگا، پاشان بوو بە فەرماندەی باڵی سەربازیی ماشۆمی کە پێی دەوترا «حیزبوڵڵا». سووربوونی ئەم و پاڵپشتییە زۆرەکەی بوو بۆ ماشۆمی کە دوای دووەم جەنگی جیهانی، بوو بە حیزبێکی سیاسیی کاریگەری وڵات. هەر لەو ساڵەدا (١٩٤٥ز) دەیویست دەوڵەتی ئیسلامیی ئەندۆنیسیا ڕابگەیەنێت، بەڵام سەرکردایەتیی ماشۆمی داوایان لێ کرد سەبر بگرێت، تا بزانن هاوکاریکردنیان لەگەڵ ئەحمەد سۆکارنۆ دەگات بە چی؟!!

کە کارتۆ سوویرجۆ هەستی کرد سۆکارنۆ بە موناوەرە سیاسییەکانی، سەرانی ماشۆمیی فریو داوە، لە (١٢ی شەووالی ١٣٦٨ - ٧/ ٨/ ١٩٤٩ز)دا دامەزراندنی «دەوڵەتی ئیسلامیی ئەندۆنیسیا»ی ڕاگەیاند کە بووە هۆکاری ئەوەی سوپای ئەندۆنیسیا بۆ ماوەی (١٣) ساڵی ڕەبەق جەنگی لەگەڵدا بکات بێ ئەوەی زەفەری پێ ببات! ئەو ناوچانەی ئەو حوکمی دەکردن پێیان دەوترا (دار الإسلام)، ئەو بزووتنەوانەش کە پێیان دەوترا بزووتنەوەی (دار الإسلام) هەر لەمەوە هاتووە، چونکە لە تورکیا ئەوی هەوڵ بۆ هێنانەوەی حوکمی ئیسلام بدات پێی دەڵێن: «شەریعەتچی» (کە لە زەمانی مستەفا کەمالدا وەکوو جنێو و سووکایەتی بە موسوڵمانە دینداڕەکان دەوترا!) لە ئەندۆنیسیاش لە ناو میللەتەکەدا بوو بە زاراوە کە هەرچی هەوڵ بۆ هێنانەوەی حوکمی شەرع دەدات پێیان دەوت: «ئەندامی بزووتنەوەی دار الإسلام».

جیهادی کارتۆ سوویرجۆ، تا ساڵی (١٩٦٢ز) بەردەوام بوو، ئیتر لەو ساڵەدا بە دیل گیرا و بزووتنەوەکەشی وردە وردە پووکایەوە!

٢- عەبدولقەهار موزەككەر: لە ساڵی (١٩٢١ز)دا لە ناوچەی سولاویزی باشوور (کە ئێستاش ناوچەیەک لە ئەندۆنیسیا بەم ناوەوە هەیە)، شۆڕشێکی تر دژی سوپای ئەندۆنیسیا بەرپا بوو، لەبەر ئەوەی سوپای ئەندۆنیسیا موجاهیدی ئەم ناوچەیەی - کە دژی ئیستیعمار جەنگابوون - بە سەربازی ڕەسمی

وەرنەگرت. موزەککەر دەرچووی (دارالعلوم)ی میسرە. لە سەرەتادا لەگەڵ سۆکارنۆ بوو، بەڵام وا دیارە لەبەر ئیهماڵکردنی ناوچەکەی، ئەو هەڵوێستە تونديەی گرتە بەر، دواتریش لەبەر ئەوەی لە ساڵی (١٩٥٠ز)ـەوە پەیوەندیی لەگەڵ موجاهیدانی ناوچەکانی تردا بەهێز بوو؛ هەستێکی ئیسلامییانەی گشتیی لا دروست بووبوو. کارتۆ سوویرجۆ لە (١٩٥٢ز)دا پەیوەندیی پێوە کرد، تا ببێتە بەشێک لە سوپای ڕزگاریخوازیی ئەندۆنیسیا و لەژێر ئاڵای ئەودا بێت، لە بەرانبەریشدا کارتۆ بە ڕەسمی دەیکات بە سەرلەشکری ئەو ناوچەیە. ئەمیش ڕازی بوو و لە ساڵی (١٩٥٣ز)دا بەیانێکی دەرکرد کە سوپاکەی بەشێکە لە سوپای دەوڵەتی ئیسلامیی ئەندۆنیسیا. ئەم شۆڕشە، تا ساڵی (١٩٦٥ز) بەردەوام بوو، تا ئەو کاتەی سوپای ڕەسمیی ئەندۆنیسیا بە سەرۆکایەتیی «محەمەد یوسف» - کە دواتر بوو بە وەزیری بەرگریی حکومەتی مەرکەزی - هێرشێکی بەرفراوانی کردە سەریان و کۆتایی پێ هێنان.

دوای ئەوەی بزووتنەوە ئیسلامییەکان کە بە ناوی (دار الإسلام)ـەوە لە ناوچە جیاوازەکانی ئەندۆنیسیادا شکستیان هێنا، سەرکردایەتییەکانیان لە دیمەنی سیاسەتدا نەمان، هەندێکیان شەهید بوون، هەندێکی تریان حکومەت لێبوردنی گشتی و تایبەتیی بۆ دەرکردن و چوونەوە بۆ ناو ژیانی ئاسایی خۆیان؛ هەندێکی تریشیان هیجرەتیان کرد بۆ مالیزیا و وڵاتانی تر، بەڵام دواتر لە ناوەڕاستی حەفتاکانی سەدەی ڕابردوو و دوای یازدەی سێپتەمبەری (٢٠٠١)، هەندێکیان لە ساحەی ئەندۆنیسیادا دەرکەوتنەوە.

٣- شۆڕشەکەی ئاچێ: ئاچێ ناوچەیەکە لەوەتەی ئیسلامی پێ گەیشتووە سەدای جیهادی لێ نەبڕاوە، حەتمەن لەم هەموو داگیرکردن و فڕکان فڕکانەی دەسەڵاتیشدا نەدەبوو کپ ببێت، بەتایبەتی کە هێزی چەکداری لەو ناوچەیە نەبڕاوە؛ تەنانەت لە ساڵانی شەستەکانیشدا سوپای ئەندۆنیسیا نەیتوانی هەموو ناوچەکان لەدەست موجاهیدانی ئاچێ بسەنێت. کاتێک کە موجاهیدە

شۆڕشگێڕەکان نائومێد بوون لە دامەزراندنی دەوڵەتێکی ئیسلامی لە هەموو ئەندۆنیسیادا بوون، لە ساڵی (١٩٧٦ز)دا هەموو پێکەوە «بزووتنەوەی ئازادیخوازیی ئاچێی»ان ڕاگەیاند، بەڵام کاتێک تسۆنامییەکە (مەوجی بەهێزی لافاوی دەریایە) کە لە (٢٦/ ١٢/ ٢٠٠٤ز)دا بەسەر کەناری ڕۆژئاوای سۆمەترەدا هات و بووە هۆی مردنی (٢٣٠,٠٠٠) کەس و زۆرینەیان ئەندۆنیسیایی بوون، ئەمەش بوو بە کارەساتێکی نیشتیمانی؛ ئیتر حکومەتی مەرکەزیی ئەندۆنیسیا داوای لە بزووتنەوەی ئازادیخوازیی ئاچێ کرد کە دەستی ئاشتی و یارمەتیی بۆ درێژ بکات و ڕێک بکەون، بزووتنەوەکەش لەگەڵ حکومەتدا کەوتە گفتوگۆ.

* * *

دوای تەواوبوونی دووەم جەنگی جیهانی، هاوپەیمانان بە پێشەوایەتیی ئیستیعماری بەریتانیایی ویستیان سەرلەنوێ هۆڵەندییەکان بهێننەوە بۆ چەوساندنەوە و ڕووتاندنەوەی زیاتری ئەندۆنیسیا!

گەلی ئەندۆنیسیا کاتێکی زانی لێشاوی سوپای هاوپەیمانان لە (زیلقیعدەی ١٣٦٤ک/ ئۆکتۆبەری ١٩٤٥ز) لە جاکارتا دابەزین و سوپای هۆڵەندییش بە دوایاندا! هەموشیان هەر لافی ئەوەیان لێ دەدا کە بۆ پاراستنی ئەمنییەتی ناوچەکە و هێمنی و ئاساییشی دانیشتووانی ئەندۆنیسیا تەشریفیان هێناوە! بەڵام گەلی ئەندۆنیسیا - بەتایبەتی ئیسلامییەکانی - زوو لەوە حاڵی بوون کە ئەمەش هەر هەنگاوە سەرەتاییەکانی قۆناغێکی تری ئیستیعماریە، بۆیە زۆرینەیان بۆ توێژینەوە و چارەسەری بارووددۆخی نوێ لە کۆبوونەوەیەکی بەرفراواندا لە جاکارتا ئامادەبوون. سەرەتا ڕێکخستنەکانی خۆیان یەک خست و ناویان لە ڕێکخستنی نوێیان نا «ماشۆمی» کە کورتکراوەی پیتی سەرەتای وشەکانی «ئەنجوومەنی شووڕای موسوڵمانانی ئەندۆنیسیا»یە بە زمانی خۆیان. حاکمی عەسکەریی هۆڵەندییەکانیش فەرمانێکی دادگایی دەرکرد کە هەموو سەرکردە و

بیرمەندەکانی ماشۆمی دەستگیر بکرێن. ئەوەی دەستگیر کرا زیندانی کرا و ئەوانی تریش کەوتنەوە جەنگی پارتیزانی.

دوای ئەوەی تین و فشار لەسەر ماشۆمی زیادی کرد و دنیای بانگەواز و ڕێکخستن و سیاسەتی لەسەر تەسک بووەوە، دوای ئەوەی کەوتە خەباتی چەکدارانە، ئیتر ناکۆکی لەناو پێکهاتەکانیدا پەیدا بوو؛ هەر دەبوو پەیداش بێت، چونکە ئاراستەی گرووپەکان لێک جودا بوون، دیدی فیکری و بەرنامەی سیاسییان لێک دوور بوون. سەرەتا حیزبی نیشتیمانی بە سەرۆکایەتیی ئەحمەد سۆکارنۆ جیا بووەوە، چونکە زۆرینەی هێزی ئەو بریتی بوو لە کۆمۆنیستەکان کە بە تەئکید لەگەڵ ماشۆمیدا نەدەسوڵحان. زۆری نەبرد حیزبی «هاوبەشی ئیسلام»یش جیا بووەوە. دواتر سۆکارنۆ توانیی ناکۆکی بخاتە نێوان سەرکردەکانی ماشۆمی و مەلاکانی حیزبی «ڕاپەڕینی زانایان»ـەوە، بەو تۆمەتەی کە ئەم سەر ڕووتانەی ماشۆمی زۆر لە دینەکە لایانداوە و شتی نوێیان خستووەتە ناو ئیسلامەکەوە. لەو لایشەوە سۆکارنۆ و حیزبەکەی بڕیاریان دابوو حکومەتێک پێک بهێنن، بۆیە سۆکارنۆ، «عامر شەرەفەددین»ی - کە بیرمەندێکی کۆمۆنیستەکان بوو - ڕاسپارد، تا حکومەت پێک بهێنێت! ئەویش لە زۆرینەی کۆمۆنیستەکان پێکی هێنا! ئەمەش محەمەد حەتتیی جێگری سۆکارنۆی سەرۆک، ماشۆمی، پێکهاتەکانی و میللەتەکەی زۆر تووڕە کرد. ماشۆمی پشتی حەتتییان گرت و هانیان دا خۆی حکومەتێک پێک بهێنێت. ئەویش ڕایگەیاند کە بە حکومەتی عامر شەرەفەددین ڕازی نییە و خۆی حکومەتێکی تر پێک دەهێنێت. بۆیە مەرسوومێکی سەرۆکایەتی دەرکرد و حکومەتی کۆمۆنیستەکانی هەڵوەشاندەوە و خۆی حکومەتێکی تری پێکهێنا. ئەمەش وای کرد کە کۆمۆنیستەکان لە هەموو شوێنێکی وڵاتدا بکەونە دەستدرێژی و خوێنڕێژی. لە زۆر مزگەوتدا موسوڵمانیان وەکوو ئاژەڵ سەردەبڕی، مزگەوتەکانیان دەسوتاند، تا شۆڕشیان دژی حکومەتی محەمەد

حەتتی ڕاگەیاند و خۆیشیان حکومەتێکی تریان لەو لاوە دروست کرد.

لە مانگی (زیلقیعدەی ١٣٦٣ک/ ١٩٤٨ز)دا کۆمۆنیستەکان «کۆماری سۆڤییەتی ئەندۆنیسیا»یان بە سەرۆکایەتیی عامر شەرەفەددین ڕاگەیاند! ئیتر لەو کاتەدا کە هێشتا دەوڵەتان دەستیان لە وڵاتدا بوو، دوو حکومەتی «نیشتیمانی»یش هەبوون، یەکیان حکومەتەکەی محەمەد حەتتی بوو کە سۆکارنۆیان بە سەرۆکی دەوڵەت قەبووڵ بوو، ئەوی تریان حکومەتی «کۆمۆنیستەکان» بوو کە ئەوانیش بۆ ڕێکردن لەگەڵ ڕەوتە شەعبییەکەدا قەبووڵیان بوو سۆکارنۆ ببێتە سەرۆکی دەوڵەت. حکومەتی کۆمۆنیستەکان بەردەوام بوون لەسەر خراپەکاری و ڕیشەکێشکردنی ماشۆمی، لاوەکانی ماشۆمییش لە بەرگریدا بوون، مەترسی جەنگێکی دژواری ناوخۆی ئەهلی لە ئارادا بوو، تا ئەو کاتەی سوپای ئەندۆنیسیا بە پاڵپشتیی ماشۆمی و ڕێکخراوە مەدەنییەکانی گەل؛ هێرشێکی بەرفراوانیان کردە سەر حکومەتی کۆمۆنیستەکان و لایەنگرانیان و خامۆشیان کردن.

لە مانگی (سەفەری ١٣٧٥ک/ سێپتەمبەری ١٩٥٥ز)دا هەڵبژاردنی نیشتیمانی کرا، «حیزبی نیشتیمانی»ی سۆکارنۆ بە یەکەم دەرچوو، بەڵام لە پێکهێنانی حکومەتەکەیدا دیسان بە لای کۆمۆنیستەکاندا بای دایەوە و ماشۆمییش کەوتەوە بەرانبەری. حکومەتەکەی سۆکارنۆ کەوتە بەهێزکردنی پەیوەندیی خۆی لەگەڵ دەوڵەتە کۆمۆنیستەکانی جیهان، بەتایبەتی چین و سۆڤیەت، ئەمەش وای کرد کە محەمەد حەتتی جێگری دەست لە کار بکێشێتەوە، بەمەش ئەوەندەی تر ڕێ بۆ کۆمۆنیستەکان خۆش بوو؛ دنیا بە کەیفی ئەوان بوو، ئەوانیش دریغییان لە تەسفییەکردنی نەیارانیان بەتایبەتی پێشڕەوانی ماشۆمی نەکرد. هەم وەکوو حکومەت و هەم وەکوو حیزب دەیان زیندان و دادگای لاکۆڵانیان دامەزراندبوو، تا بە جۆرێکی ئەوتۆ مەغروور بوون بڕیاریان دا کوودەتایەکی سەربازی بەسەر سۆکارنۆی دڵسۆزیاندا بکەن! ئەوە

بوو لە بەرەبەیانی (٤ی جومادای دووەمی ١٣٨٥ک/ ٣٠/ ٩/ ١٩٦٥ز) کوودەتایەکیان ڕاگەیاند و دەستیان گرت بە سەر زۆر شوێندا، لەوانە: (بارەگای سەرۆکایەتی، وەزارەتەکان، ڕادیۆی مەرکەزی، چاپخانە و ڕۆژنامەکان)؛ هەروەها کەوتنە فڕاندن و ئەشکەنجە و سووتاندن و تاڵانکردن. دیسان سوپا داوای لە ماشۆمی کردەوە کە پشتگیرییان بکاتەوە و لایەنی کۆمەڵگە مەدەنییەکە و موجاهیدەکانی خۆیانی بۆ مسۆگەر بکات کە هاوکارییان دەکەن، تا ئەم فیتنەیە لە کۆڵ میللەتەکە بکەنەوە. ماشۆمییش بە گیانی بەرپرسیارێتی و ڕێگرتن لەو هەموو خراپەکارییەی کۆمۆنیستەکان نایانەوە، ئامادەیی خۆی بۆ هاوکاریی سوپا دەربڕیی و چەکدارەکانی خۆیشی خستە بەردەست ئاراستەی سوپاوە و پێکەوە لە هەموو لایەکەوە هێرشیان کردەوە سەر کۆمۆنیستەکان و ئەم جارە ئەوانیشیان ڕادا و تین و فشاری زۆریشیان بۆ ئەحمەد سۆکارنۆ هێنا کە دەبێت دەست لە کار بکێشێتەوە، چونکە ئەو هۆکاری سەرەکیی ئەو هەموو فیتنەیە بوو کە ڕوویان داوە. ئەویش بۆ جاری سێیەم دەیویست کۆمۆنیستەکان بگرێتەوە خۆ! ئەم کێشمەکێشە هەر وا بەردەوام بوو، تا بەرەی سۆکارنۆ شکستی هێنا و لە (١١ی زیلقیعدەی ١٣٨٦ک/ ٢٢/ ٢/ ١٩٦٧)دا هێزی ئیسلامییەکان و ڕێکخراوە مەدەنییەکان بە لایەنگریی سوپا، ئەحمەد سۆکارنۆیان ناچار کرد دەستلەکارکێشانەوەی خۆی ڕابگەیەنێت و بچێتەوە لای نۆ ژنەکەی!

ئیتر لەو ساتەوە، سۆهارتۆی وەزیری بەرگری حوکمی ئەندۆنیسیای گرتە دەست و تا چل دانە ساڵی ڕەبەق لێی نەهاتە خوارەوە، ئەمە دوای ئەوەی بە شایەتیی نەتەوە یەکگرتووەکان بوو بە هۆکاری کوژرانی یەک ملیۆن کەس! لەوەش سەیرتر ئەوەیە کە «گۆڤاری تایم»ی ئەمریکایی نووسیی: (سۆهارتۆ لەسەر قسەی «مادلین ئۆلبرایت»ی وەزیرەی دەرەوەی ئەمریکا لە (٢١/ ٥/ ١٩٩٨ز) وازی لە دەسەڵات هێنا و «یوسف حەبیبی»ی جێگری لە شوێنی خۆی

دانا و بە (١٥) ملیار دۆلاری دزراوی خۆیەوە ئازادانە کورسیی دەسەڵاتی بەجێ هێشت! دوای ئەوەی کەسوکارەکەی بایی (٧٥) ملیار دۆلار سەروەت و سامانیان زەوت کراووو!) سۆهارتۆ لەسەر ئەو حاڵەتە شکاتی لە گۆڤاری تایم کرد و لەسەر ئەو «تۆمەتبارکردنە» داوای (١٢٨) ملیۆن دۆلاری کرد، بەڵام دادگاکەی دۆڕاند و هیچی تری پێ کۆ نەکرایەوە!

- دوای سۆهارتۆ، یوسف حەبیبی لە (١٩٩٨ - ١٩٩٩) لە دەسەڵاتدا مایەوە.

- دوای ئەویش بە هەڵبژاردن، «عەبدورەحمان وەحید» کە سەرۆکی «حیزبی زانایانی ئیسلام» - کە ٣٠ ملیۆن ئەندامی هەیە - بوو، لە (٢٠/ ١٠/ ١٩٩٠ - ٢٣/ ٧/ ٢٠٠١) بوو بە سەرۆک کە بە هۆی پیرییەوە چاوی نەیدەبینی! ئەویش بە تۆمەتی «فەساد» هێنرایە خوارەوە و لە (٣٠/ ١٢/ ٢٠٠٩)دا کۆچی دوایی کرد.

- لەوە سەیرتر «میگاواتی سۆکارنۆ پۆتری» بوو، کچی سۆکارنۆی بێدین کە سکرتێرەی بوو، ئەویش لە ماوەی نێوان (٢٣/ ٧/ ٢٠٠١ - ٣٠/ ١٠/ ٢٠٠٤) بوو بە سەرۆکی ئەو وڵاتە ئیسلامییە گەورەیە!

- لە دوای ئەویش، «سۆسیلیۆ بانبانگ یۆدهۆنۆ» لەدایکبووی (٩/ ٩/ ١٩٤٩) لە (٢٠/ ١٠/ ٢٠٠٤)دا بوو بە سەرۆکی ئەندۆنیسیا و تا ئێستاش جارێ هەر ئەوە!

لە گەورەترین حیزبەکانی ئێستای ئەندۆنیسیا:

- حیزبی دیموکراسیی ئەندۆنیسی کە لە مەسیحی و عەلمانی پێکهاتووە.

- حیزبی پێشبورد: بەرەی کۆمەڵە ئیسلامییەکانە.

- حیزبی فۆلکار (کرێکاران).

حیزبی ماشۆمی و د. محەمەد ناسری دامەزرێنەری:

هەرچەندە لە لاپەڕەکانی ڕابردوودا زۆر جار باسی ماشۆمی کرا، بەڵام پێویستە ئەو زانیارییانەی دەربارەی هەن کۆ بکرێنەوە و لێرەدا بخرێنە بەردەست خوێنەرانی بەڕێز.

ماشۆمی: ماشۆمی (ئەنجوومەنی شووڕای موسوڵمانانی ئەندۆنیسیا) لە ساڵی (١٣٦٤ک/ ١٩٤٥ز)دا لە بارودۆخێکی زۆر هەستیاردا دروست بوو. ئیستیعماری هۆڵەندی کە زانیی ناتوانێت زیاتر هێزی سەربازی بەکار بهێنێت، چونکە لە بەرانبەردا موجاهیدان و نیشتیمانییەکانیش بەهێزتر بوون، ویستی تەفرەقەیەک بخاتە نێوان ئیسلامییەکان و نیشتیمانییەکانەوە، بەوەی کە ویستی تەنازول لە دەسەڵات بکات بۆ سۆکارنۆ و ئەوانەی لەگەڵیدا بوون؛ بەڵام کە هەموو لایەک لە پلانەکە گەیشتن، نەیانهێشت سەر بگرێت. ئینجا ئیحتیلالی هۆڵەندی هەوڵی دا ئەندۆنیسیا بکات بە دوو بەشەوە و بەشێکیان تەسلیم بە عەلمانییەکان بکات، تا لەگەڵ ئیسلامییەکاندا بکەونە شەڕێکی خوێناویی بەردەوامەوە، بەمەش هەردوولایان لاواز دەبن و ئەوەش لە بەرژەوەندی ئیحتیلالە. ماشۆمی زۆر بە تووندی و ژیرانە دژی ئەم پیلانە دژوارەش وەستایەوە و کەوتە بەگەڕخستنی هێزی خۆی و هاندانی جەماوەر دژی ئیحتیلال، لە هەمان کاتیشدا دەستی هاوکاریی بۆ سۆکارنۆ و جەماعەتەکەی دڕێژ کرد. ئەمە هەر وا مایەوە، تا ئەندۆنیسیا بە ڕەسمی سەربەخۆیی خۆی لە (٧ ی ڕەبیعی یەکەمی ١٣٦٩ک/ ٢٧/ ١٢/ ١٩٤٩ز) وەرگرت. ئەحمەد سۆکارنۆ بوو بە سەرۆکی وڵات و د. محەمەد ناسری ڕێبەری ماشۆمییش بوو بە جێگری.

دکتۆر محەمەد ناسر: دەریای شەرعناس و پێشەنگی بانگەواز و سیاسیی لێوەشاوە و پەروەردەکاری پشوودرێژ، «محەمەدی کوڕی ناسری کوڕی ئیدریس داتۆسیتاریۆ»، لە (٦ی جومادای دووەم ١٣٢٥ک/ ١٦/ ٧/ ١٩٠٧ز) لە شارۆچکەی مانتجاوی دوورگەی سۆمەترەی ئەندۆنیسیا لەدایک بووە. باوکی لە گەورە زانایانی شەرع و ئەهلی فەتوا بووە، لەبەر ئەوە کاریگەریی دینداریی ڕەسەنی لەسەر محەمەدی کوڕی هەبووە. محەمەدیش کە زۆر زیرەک و هۆشمەند بووە، هەردوو زانستی دین و دنیای خوێندووە و لە هەردووکیاندا سەرکەوتنی بەدەستهێناوە. کۆلیژی پەروەردەی لە باندۆنگ تەواو کردووە و دواتر دکتۆرای لە «زانکۆی ئیسلامی» لە شاری جاکارتا وەرگرتووە، پاشان مامۆستایەتی و چەندین وەزیفەی پەروەردەیی لە سەردەمی ئیحتیلالی هۆڵەندییدا وەرگرتووە، تا گەیشتە بەڕێوەبەری پەروەردە لە جاکارتای پایتەخت. کە حیزب بڕیاری جیهادی دا، دکتۆر ناسر یەکێک بوو لە فەرماندە مەیدانییەکانی جیهادی چەکداری!


د. محەمەد ناسر

دوای دامەزراندنی حیزبی ماشۆمی و هەڵبژاردنی بە ئەمیری گرووپەکە و سەربەخۆبوونی وڵات و پێکهاتنی یەکەمین حکومەتی نیشتیمانی، دکتۆر ناسر بۆ ماوەی چوار ساڵ بوو بە وەزیری ڕاگەیاندن، دوای یەکەمین هەڵبژاردنیش بۆ پەرلەمان، بوو بە ئەندام پەرلەمان و تا ساڵی (١٩٥٨) بەردەوام هەڵدەبژێردرایەوە. لەبەر ئەوەی سیاسییەکی مەبدەئی و لێهاتووش بوو، سۆکارنۆ و محەمەد حەتتیی جێگری داوایان لێ کرد حکومەت پێک بهێنێت، ئەویش هەر زوو لە هەموو لایەنە دینی و نیشتیمانییە ڕەسەنەکانی وڵات پێکی هێنا و خۆیشی بوو

به سەرۆکی حکومەتەکە. بەڵام دواتر بە هۆی دینی ڕەسمیی وڵاتەوە لەگەڵ سۆکارنۆ تێکچوون، چونکە دکتۆر ناسر دەیویست تەنیا ئیسلام سەرچاوەی یاسا و ڕێسای وڵات بێت و کە سۆکارنۆ و کۆمۆنیست و لایەنگرانی ئیستیعمار ئەوەیان قەبووڵ نەکرد، ئەم دەستی لە سەرۆکایەتیی حکومەت کێشایەوە و چووە پەرلەمان و وتارێکی توند و غیرەتبزوێنی دا بە ناوی «یەکێک لەو دوو ڕێبازە هەڵبژێرن: ئیسلام، یان بێدینی» و کاریگەرییەکی زۆر ئیجابیی لەسەر ئەندامانی پەرلەمان و جەماوەری ئوممەتەکە دروست کرد، دواییش لە گۆڤاری (المسلمون)دا بڵاوکرایەوە و دواتریش بوو بە کتێب و بڵاوکرایەوە.

د. محەمەد ناسریش وەکوو ئیمامی مەودوودیی ڕەحمەتی بۆ بەرگری لە ئیسلام و بەها پیرۆزەکانی موسوڵمانان و بەرپەرچدانەوەی تۆمەت و گومانی دوژمنانی ئیسلام، گۆڤارێکی مانگانەی بە ناوی «بەرگری لە ئیسلام» دەرکرد و ڕا و بۆچوونەکانی خۆی تێدا بڵاو دەکردەوە. تەوەرێکی تری گۆڤارەکەی ئەوە بوو کە چۆن ئیسلام دەکرێتە ڕێبازی سەربەستی و سەروەریی دەستووری. ئەمە هەر لەو کاتانەدا بوو کە سۆکارنۆ بانگەشەی قەومێتیی ئەندۆنیسیای بڵاودەکردەوە و کۆمۆنیستەکانیش دید و ڕێبازی مارکسیزم و لینینـزم. ئەمەش بەردەوام بوو، تا ساڵی (١٩٦١ز)، تا ئەو کاتەی سۆکارنۆ حیزبی ماشۆمیی هەڵوەشاندەوە، کەوتە دەستگیرکردن، زیندانیکردن و دادگاییکردنی پێشەوایانی ماشۆمی، لە پێش هەمووشیانەوە د. محەمەد ناسر کە پێشتر جێگری خۆی بوو لە سەرۆکایەتیی کۆماری ئەندۆنیسیادا! ئەمەش بەرگریی ئیسلامییەکانی لە دینەکەیان توندتر کرد و کڵپەی جیهادی زیاتر کرد و بەردەوام بوو، تا سەرئەنجام لە (١٩٦٥ز)دا حکومەتی سۆکارنۆ ڕووخا.

دوای ئازادبوونی خۆی و براکانی لە زیندان، چوارچێوەیەکی تریان بۆ کۆمەڵکاریی ئیسلامییان ڕێک خست بە ناوی «ئەنجوومەنی باڵای بانگەوازی ئیسلامیی ئەندۆنیسیا»، بۆئەوەی سەرلەنوێ بکەونەوە گردکردنەوە و پارسەنگکردنەوەی ئەو ئەندامانەی بار و زرووفەکە هەستی بەرپرسیارێتیی

کاری ئیسلامیی تێدا سست کردوون و لاسەنگ بوون. لە ماوەیەکی زەمەنیی زۆر کەمدا سەدان مەڵبەندی ڕۆشنبیریی ئیسلامی، مزگەوت، بڵاوکاری کتێب، سەندیکای پیشەیی قوتابییان؛ مامۆستایان، ئەندازیاران، کرێکاران، جووتیاران و کاسبکارانیان دروست کرد. پەیوەندییەکی تۆندوتۆڵی ڕاوێژکاری و هاریکارییان لەگەڵ کۆمەڵ و حیزبە ئیسلامییەکانی جیهاندا دروست کردەوە.

لە کۆبوونەوەی گشتیی کۆنگرەی نێودەوڵەتی ئیسلامی (ڕێکخراوی دەوڵەتانی موسوڵمانانی دنیا) کە لە پاکستان بەسترا، بە هەڵبژاردنی ئەندامانی، کرا بە جێگری سەرۆکی ڕێکخراوەکە. دواتریش بوو بە ئەندامی دامەزرێنەرانی ڕابیتەی جیهانی ئیسلامی و ئەنجوومەنی باڵای جیهانییانەی مزگەوت کە لە مەککەی پیرۆزە.

د. محەمەد ناسر لە هیممەتییدا وەکوو ئیمام بەننای ڕەحمەتی بوو، شەو و ڕۆژی بۆ نەبوو، حەوانەوەی ئەو کاتە بوو کە چالاکییەکی ئیسلامیی بە سەرکەوتوویی ئەنجام دەدا. لە ورد تێگەیشتنی ئیسلام و واقیعی ئەمڕۆدا وەکوو سەیید قوتبی ڕەحمەتی بوو، زۆر بە قووڵی هەستی بە ململانێ شارستانییەتییەکە کردبوو. لە مەبتەلابونیشدا وەکوو ئیمامی مەودوودی کەوتبووە بەر بەربەستی عەلمانییەت، نەخشەی گڵاوی قادیانی، فاک و فیکی مەسیحییەوانی، ساویلکەیی مەلا و تێنەگەیشتنی گەنجی موسوڵمان لەو ئیسلامە مەزنەی ڕێبازی نێردراوانی خوای گەورەیە (سەلامی خوایان لێ بێت). لە پشوودرێژیی پەروەردەکردنەکەشیدا هەر دەتوت لە ئیمامی مەودوودییەوە وەری گرتووە. وەکوو هەمووشیان قەناعەتی تەواوی بە مەزنیی ئیسلام وەک دین و دەوڵەت هەبوو، خوا بە یەک ناسینی لە هەر سێ مەیدانەکانی «دید و تێڕوانین»، «پەرستن» و «یاسا دارشتن»دا دەبینییەوە. زانست، دینداری، بانگەواز و جیهادی چەکداریی کردبوو، مامۆستایەتی، پەروەردە؛ ئەمیرێتی و فەرماندەیەتیی کردبوو. سەیریش نییە هەموو کە ئەم کەڵە مەردانە وا بوون، چونکە هەموویان هاوتەمەنی یەکترن: ئیمامی مەودوودی موالیدی ١٩٠٣، ئیمام

بەننا ١٩٠٥، سەیید قوتب ١٩٠٦ و د. محەمەد ناسریش ١٩٠٧ بوون. هەموویان ڕمانی دەوڵەتی عوسمانییان بیر دەهات و دەشیانزانی چ کارەساتێکی گەورەیە، دەشیانزانی موسوڵمانان لە تاسانی خۆیاندا ڕاماون و نازانن دەبێت لە کوێوە چۆنیەتیی بنیاتنانەوەی منارە ڕووخاوەکەیان دەست پێ بکەنەوە؟!

ڕەفتار و ڕەوشتی پارسەنگی د. محەمەد ناسریش وەکوو ڕەوشتی بەرزی ئەوان بوو، دیندار و خاوەن تەقوا، ئەمیش پتەو لە هەڵوێستە عەقائیدییەکان، نەرمونیان لە ئاراستەکردن، دۆست و دوژمن سەرسام بوو بوون بە سینەفراوانی و پشوودرێژییەکەی!

لە ئاراستەکانی:

- ئیسلام ڕێبازی تاک و پەروەردەی کۆمەڵگە و ئاراستەکردنی دەوڵەتە.

- ئەگەر موسوڵمانان ئازایەتیی ڕاگەیاندنی جیهادیان نەبێت، ئەستەمە ئازاد ببن و بتوانن حوکمی وڵاتی خۆیان بکەن!

- من لە داهاتوو ناترسم، داهاتوو هەر بۆ ئیسلامە، بەڵام دەبێت موسوڵمانان بزانن کە داهاتوو بەبێ پابەندبوونی سەرڕاستانەیان بە ئیسلامەوە نابێت.

لە نووسینەکانی: کە بە زمانی پارسا، مەلاوی و ئینگلیزی نووسیونی و کراون بە عەرەبی:

- (فقه الدعوة)، (اختاروا إحدى السبيلين)، (الصوم)، (المرأة المسلمة وحقوقها)، (الحضارة الإسلامية)، (البناء وسط الأنقاض)، (التركيب الطبقي للمجتمع)، (الثورة الإندونيسية)، (قضية فلسطين)، (هل يمكن فصل الدين عن السياسة؟)، (إسهام الإسلام في السلم العالمي)، (العلم والسلطة والمال أمانة)، (ابذروا البذور)، (الإسلام والنصرانية في إندونيسيا)، (طوبى للغرباء)، (اليد التي لم يتقبلها أحد)، (الإيمان مصدر القوة الظاهرة والباطنة)، (الخوف والاستعمار)، (حينما لا يستجاب الدعاء)، (الدين والأخلاق)، (الدعوة والإنماء)، (خطبة عيد الفطر)، (مع الإسلام نحو إندونيسيا المستقبلة)، (تحت ظلال الرسالة)، (زينوا الدنيا بأعمالكم وأضيئوا العصر بإيمانكم)، (أحيوا روح المثالية والتضحية مرة أخرى)، (الإسلام وحرية الفكر)، (الإسلام كأساس للدولة)، (الإسلام كإيديولوجية)، (القلق الروحي في ديار الغرب)، (المسجد والقرآن والانضباط)، (الثقافة الإسلامية).

ئەمە جگە لە سەدان موحازەرە، سیمینار و کۆڕ، یان وتەی کۆنگرەکان و کۆبوونەوە غەیرە ڕەسمییەکان. هەموو ئەمانە جگە لەو هەموو چالاکییانەی شەو و ڕۆژ ئەنجامی دەدان، بەڕاستی حەیفە کەمێک وەکوو ئەوان نەکەینەوە.

کۆچی دوایی: ئەم بیرمەندە خواناسە پشوودرێژە، ئەم زانا موجاهیدە، ئەم داعییە نوسەرە شارەزایە، ئەم باوکە دڵسۆزە؛ ئەم ڕابەرە ماندوونەناسەی کە دەتوت تەمەنێکی تری لە دوای میحنەتی شەستەکانەوە بۆ نووسراوەتەوە، سەرلەنوێ کۆمەڵکاریی ئیسلامیی بە زۆرینەی موسوڵمانانی ئەندۆنیسیا کردەوە و وزەیانی وەکوو جاران خستەوە گەڕ، تا لە ڕۆژی (١٥ی شەعبانی ١٤١٣ک/ ٥/ ٢/ ١٩٩٣ز)دا لە تەمەنی (٨٦) ساڵیدا ئەو دڵە گەورەیەی لە لێدان کەوت و گەڕایەوە لای خوای خاوەنمان. (ڕەحمەتی خوای لێ بێت).

لە دوای کۆچی دوایی د. محەمەد ناسر، «د. محەمەد ڕەشید»ی جێگری بوو بە ڕێبەری «ئەنجوومەنی باڵای بانگەوازی ئیسلامی» کە لە ساڵی (١٩١٥ز)دا لەدایک بووە و دکتۆرای لە فەلسەفەدا لە میسر وەرگرتووە و وەزیری مفەوەزی ئەندۆنیسیا بوو لە میسر، پاشان بوو بە یەکەمین وەزیری کاروباری دینی و دواتر دوورخرایەوە. لە سعوودیە و پاکستان کرا بە سەفیر. پاشان کرا بە بەرپرس لە وەزارەتی دەرەوە، بەڵام لەوێش دوورخرایەوە و بوو بە مامۆستای زانکۆی جاکارتا، دەرسی شەریعەتی ئیسلامیی دەوتەوە، وەلێ لەوێش دوور خرایەوە؛ ئیتر وازی لە هەموو ئیشێکی ڕەسمی هێنا و خۆی بۆ بانگەوازی ئیسلامی تەرخان کرد. ئەویش تووشی هەموو جۆرە دەرکردن و زیندان و ڕاوەدوونانێک بوو، (٢٣) کتێبی گرنگی نووسیون. ئەویش (ڕەحمەتی خوای لێ بێت) لە بەرواری (٦ی زیلقیعدە ١٤٢١ک/ ٣٠/ ١/ ٢٠٠١ز) لە تەمەنی (٨٦) ساڵیدا کۆچی دوایی کرد و «د. حسێن عومەر» هاتە شوێنی.

* * *

ناوەرۆك

بەشی یەکەم

ڕمـان..... ۹

باسی یەکەم- کۆتایی خێزاو ۹

۱- شەپۆلی یەکەمی شارستانییەتیی ئیسلامی ۱۰

۲- شەپۆلی دووەمی شارستانییەتیی ئیسلامی ۱۰

۳- شەپۆلّی سێیەمی شارستانییەتیی ئیسلامی ۱۱

٤- شەپۆلی چوارەمی شارستانییەتیی ئیسلامی ۱۲

کشانەوە ۱۳

باسی دووەم- هەوڵّی نۆژەنکاری ۱۷

باسی سێیەم- هـەرەس..... ۲٤

چەند دەرسێک بۆ سەرنجدان.....۳۰

بەشی دووەم

ڕامـان ۳۷

باسی یەکەم- هەتیویی ئوممەت ۳۷

نامۆبوون ٤١

باسی دووەم- لەجەنگەڵی عەلمانییەتدا ٤٤

ئەمە چ کارەساتێکە؟! ٤٧

شێر مردو جەستەی ئوممەت کەوتە بەر کەڵبە! ٤٨

(١٠،٠٠٠) مەلا کوژران! ٥٠

خیلافەت کەوت ٥٠

پاشکۆ لیستی ڕووداوە کاریگەرەکانی سەد ساڵی کۆتایی تەمەنی دەوڵەتی عوسمانی ٥٣

باسی یەکەم- سەروەریی شەرع، یان نەمان (خەباتی ئیسلامیی مەحرومان) ٦٢

جیهاد بۆ هێنانەوەی حوکمی شەریعەت ٦٢

یەکەم- بزووتنەوەی خیلافەت لەهیندستان ٦٤

دووەم- بزووتنەوەی ئەمیر عەبدولقادر جەزائیری ٦٧

سێیەم- بزووتنەوەی مەهدێتی لەسوداندا ٧٠

چوارەم- بزووتنەوەی سنووسی لەلیبیادا ٧٢

پێنجەم- جیهادی کوردان و ڕووبەڕووبوونەوەی ئینگلیز ٧٥

گەشاندنەوەی کورەکانی جیهاد ٨١

ساحەی یەکەمی جیهادییەکان ٨٣

ساحەی دووەمی جیهادییەکان ٨٥

باسی دووەم- ڕەنجی نەزۆکی دەستەمۆ (خەباتی ئیسلامیی ڕەسمی) ۸۹

ڕەنجێکی تر لەپاڵەوە! ۹۰

گەڕانەوە سەرخۆو پەیبردن بەگشتگیریی پلانەکە! ۹۳

بۆچی مەلاکان هەڵوێستی دژ بە فیکرو بزووتنەوە ئیسلامییەکانی سەردەم دەگرنەبەر؟! ۱۰۳

باسی سێیەم- تۆکمەترو پشوو درێژانە (ئیسلامیی سیاسی) ۱۰۷

یەکەم- ئیخوانولموسلیمین ۱۰۷

نموونە لەبەرنامەی ئیخوانولموسلیمین ۱۱۷

نموونە لەپەیڕەوی ناوخۆیی ئیخوانولموسلیمین ۱۱۸

دوو مەدرەسەی تری ئیسلامیی سیاسی ۱۱۹

دووەم- جەماعەتی ئیسلامی ۱۲۰

هۆکارە کاریگەرەکانی دروستبوونی جەماعەتی ئیسلامی ۱۲۰

سەرەتای ئیستیعماری بەریتانیایی ۱۲٤

بەرپابوونی شۆڕشی مەزنی هیندستان (۱۲۷۳کۆ - ۱۸۵۷ز) ۱۲٤

لەم مەدرەسەو بارودۆخانەوە کۆمەڵێک بیرمەندی گەورە پەیدابوون، لەوانە: ...۱۲٦

۱- ئەبولکەلام ئازاد (۱۳۰٦-۱۳۷۷کۆ/ ۱۸۸۸-۱۹۵۸ز) ۱۲٦

دوو دەزگای تری سیاسیی کاریگەر ۱۲۹

۱- کۆنگرەی نیشتیمانیی هیندستانی ۱۲۹

۲- کۆمەڵەی ڕابیتەی ئیسلامی (موسلیم لیگ) ۱۳۰

٣- ئیمامی مەودوودی (ڕەحمەتی خوای لێ بێت) (١٣٢١-١٣٩٩ك/ ١٩٠٣-١٩٧٩ز)... ١٣١

قۆناغی یەکەم- ١٣١

قۆناغی دووەم- ١٣٣

قۆناغی سێیەم- ١٣٤

لەبەرنامەی جەماعەتی ئیسلامی ١٤١

نموونە لەپەیڕەوی ناوخۆیی جەماعەتی ئیسلامی ١٤١

نموونە لەپەیکەری ئیداریی جەماعەتی ئیسلامی ١٤٣

سێیەم- ماشۆمی (ئەنجوومەنی شووڕای موسوڵمانانی ئەندۆنیسیا) ١٤٤

ئەندۆنیسیاو ئیسلام ١٤٩

داگیرکەران: ١٥١

ماشۆمی؛ دەستپێکردن و کۆتایی ١٥٥